

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

**ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ
СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ
НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ**

Монографія

за редакцією доктора юридичних наук, професора,
академіка Національної академії правових наук України,
заслуженого юриста України О. М. Бандурки

УДК 343.54 (477) (075)
П 86

Авторський колектив:

О. О. Євдокімова, д-р психол. наук, професор;
І. О. Бандурка, д-р юрид. наук, доцент;
І. С. Нечітайло, д-р соц. наук, професор;
Ю. В. Александров, канд. психол. наук, доцент;
Н. В. Греса, канд. психол. наук, доцент;
Ю. Л. Твердохвалова, канд. психол. наук, доцент;
В. М. Філоненко, канд. психол. наук, доцент;
Л. П. Чепіга, канд. психол. наук, доцент;
О. Г. Шахова, канд. біол. наук, доцент;
А. А. Шиліна, канд. психол. наук, доцент;
К. Р. Маннапова, канд. психол. наук, доцент;
І. В. Шелкошвеев

*Рекомендовано до друку Вченою радою Харківського національного
університету внутрішніх справ (22.02.2022 р., протокол №2)*

Рецензенти:

О. М. КЛЮЄВ

заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор;

В. В. СОКУРЕНКО

заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових
наук України, доктор юридичних наук, професор;

О. В. ШЕВЯКОВ

доктор психологічних наук, професор

П 86 Психолого-правові аспекти кримінальних правопорушень проти статевої
свободи та статевої недоторканості дітей : монографія / Видання друге,
доповнене та перероблене; за ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка Нац.
акад. правових наук України, засл. юриста України О. М. Бандурки / Кол. авт.
Харків : Факт, 2022. 276 с.

ISBN 978-617-8072-07-0

© Колектив авторів, 2022

АНОТАЦІЯ

В монографії «Психолого-правові аспекти кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей» репрезентовано комплексний аналіз питань запобігання педофілії в Україні.

Розкрито поняття та правовий статус дитини за національним та міжнародним законодавством, проаналізовано стан законодавства про кримінально-правовий захист дитинства в Україні, репрезентовано класифікацію злочинів проти дитинства й розкрито правові наслідки кримінальних правопорушень проти дітей.

У психологічних розділах монографії представлено результати проведеного науковцями кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ дослідження психологічних характеристик злочинців, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, які перебувають в установах виконання кримінальних покарань Північно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України. У психологічному дослідженні були використані проєктивні методи діагностики, які надали можливість створити експериментальні ситуації, за інтерпретацією яких психологи отримали інформацію щодо специфічної системи особистісних якостей, притаманних цим засудженим, що дало змогу визначити специфіку їх мотивів, потреб, почуттів, а відповідно й поглибити наукове розуміння причин їхніх вчинків та заходів протидії.

Новацією зазначеної монографії, яка позитивно виокремлює її серед інших наукових видань, є презентовані практичними психологами матеріали тренінгів для вчителів, вихователів і батьків, розроблені з орієнтацією на дітей

різного віку, щодо недопущення втягнення дітей до секстингу та профілактики статевих злочинів проти дітей.

Матеріали монографії будуть корисними як для науковців, так і для курсантів, студентів і слухачів закладів вищої освіти системи МВС України, для практичних психологів поліції та працівників слідчих і оперативно-розшукових підрозділів, а також для батьків, підлітків та всіх, хто цікавиться питаннями захисту дітей від сексуальних домагань.

Монографія рекомендована до використання у процесі освітньо-професійної підготовки фахівців за спеціальностями 053 «Психологія» та 081 «Право».

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	7
----------------	---

Бандурка І. О., Александров Ю. В.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ.....	10
1.1. Поняття та зміст кримінального правопорушення.....	10
1.2. Кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості.....	16

Філоненко В. М.

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПОСЯГАННЯ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ І СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ.....	46
2.1. Соціально-правовий захист дитинства.....	46
2.2. Проблема педофілії та її визначення.....	58
2.3. Загальні психологічні риси, притаманні педофілам.....	65
2.4. Насильство в сім'ї як чинник кримінальних правопорушень.....	71

Чепіга Л. П., Твердохвалова Ю. Л., Греса Н. В.

РОЗДІЛ 3

НАУКОВИЙ ОГЛЯД ДЕТЕРМІНАЦІЇ ПЕДОФІЛІЇ.....	82
3.1. Форми педофілії та їх вираження.....	82
3.2. Витоки педофільних схильностей.....	92
3.3. Соціально-психологічні проблеми формування особистості підлітка.....	115

Євдокімова О. О.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ.....

4.1. Соціально-психологічний портрет засудженого за педофілію....	120
4.2. Дослідження рівня інтелекту засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх.....	129
4.3. Дослідження розладів особистості засуджених за кримінальні правопорушення проти неповнолітніх.....	134
4.4. Індивідуально-психологічні особливості засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх.....	155
4.5. Психологія міжособистісних стосунків засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх.....	172

Нечітайло І. С.

РОЗДІЛ 5

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ І СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ.....

5.1. Загальні засади запобігання злочинам проти статевої свободи і статевої недоторканості дітей.....	189
5.2. Кібернасильство над дітьми та заходи його профілактики.....	201
5.3. Розпізнавання педосексуальної поведінки та умови запобігання статевим злочинам проти дітей.....	223

Маннапова К. Р., Шахова О. Г., Шиліна А. А.

РОЗДІЛ 6

БЕЗПЕКА ДІТЕЙ В ІНТЕРНЕТІ: РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ДІТЬМИ. СЦЕНАРІЇ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ «БЕЗПЕКА В ІНТЕРНЕТІ».....

Шелкошвеєв І. В.

ГЛОСАРІЙ.....

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....

ПЕРЕДМОВА

У 2020 році в Україні було зареєстровано 423 кримінальних правопорушень проти статеві свободи та недоторканості дітей, у 2021 за перше півріччя – 239 посягань на статеву недоторканість дітей¹. Сайти українських новин продовжують рясніти інформацією про злочини сексуального характеру, скоєні проти дітей та підлітків:

- Деснянський суд виніс вирок 38-річному фотографу, який примушував 9-річну дівчинку до створення відвертих фото «недитячого» характеру. Педофіл отримав 9,5 років позбавлення волі;
- 18 червня 2020 у Львові поліція затримала педофіла;
- в Івано-Франківську батько-педофіл довів доньку до самогубства;
- 56-річний музичний керівник одного з дитячих колективів розбещував 12-річну дівчинку... (30.06.2020);
- у Херсоні чоловік намагався зґвалтувати підлітка (30.06.2020) тощо.

Це лише окремі зареєстровані випадки; такі та подібні кримінальні правопорушення проти статеві свободи та статеві недоторканості сховані за завісою латентності.

Ураховуючи значну суспільну небезпечність такої тенденції, науковці кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ сумісно з психологами Північно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань здійснили ґрунтовне наукове дослідження соціальних, правових та психологічних детермінант вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 153, 155, 156 Кримінального кодексу України.

¹ Статистична інформація. Генеральна прокуратура України : офіц. сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=10082&c=edit&_c=fo#.

Системне вивчення комплексу соціально-демографічних, соціально-психологічних, кримінально-правових, пенітенціарних та інших ознак, які прямо або побічно обумовлюють злочинну поведінку індивіда та характеризують його суспільну небезпеку, допомагає краще зрозуміти причини та передумови вчинення відповідних правопорушень і сприяє більш ефективному впровадженню профілактичних та запобіжних заходів. За сприянням керівництва Північно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання покарань дослідження проводилося за участю психологів Диканівської виправної колонії № 12, Холодногірської виправної колонії № 18, Первомайської виправної колонії № 117, Темнівської виправної колонії № 100 та Харківської виправної колонії № 43.

Розроблений науковцями університету об'ємний психодіагностичний комплекс надав можливість у процесі дослідження отримати інформацію про особливості розвитку інтелекту осіб, засуджених за статтями 153, 155, 156 Кримінального кодексу України; виявити специфіку їх афективної сфери, системи потреб і ціннісних орієнтирів, рівень їхнього психосексуального розвитку, соціально-негативні риси, такі як нарцисизм, макіавеллізм і психопатія, домінуючі способи реагування на зовнішні впливи, систему переконань та установок щодо маскулінності й чоловічих ролей, а також діагностувати різні аспекти міжособистісних відносин у діадах і групах.

Отримані науковцями емпіричні результати психодіагностичної роботи із засудженими, що відбувають покарання у виправних установах Харківської області, надали можливість більш детально сформувати соціально-психологічний портрет злочинця-педофіла та сприяли розробленню відповідних соціально-профілактичних і запобіжних заходів.

Психологи пенітенціарних установ використовують знання психологічних особливостей засуджених також і як найважливішу передумову для індивідуалізації виправного і виховного впливу.

Матеріали даної монографії будуть корисними як для науковців, так і для курсантів, студентів і слухачів закладів вищої освіти системи МВС України, для практичних психологів поліції та працівників слідчих- і оперативно-розшукових підрозділів, а також - для батьків, підлітків та всіх, хто цікавиться питаннями захисту дітей від сексуальних домагань.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Бандурка І. О., Александров Ю. В.

Ключові слова: статевая свобода, статевая недоторканість, статеві злочини, кримінально-правова характеристика, педофіл, злочинність, злочинна поведінка, лб'єкт злочину, суб'єкт злочину, об'єктивна сторона злочину, суб'єктивна сторона злочину, правопорушення, правосвідомість, правоохоронні органи, особистість, спрямованість особистості, кримінальна відповідальність, правоохоронна система, правоохоронці, насильство, згвалтування, розбещення, жорстокість.

1.1. Поняття та зміст кримінального правопорушення

В Кримінальному кодексі України² вказано, що підставою для кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом. Правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальних правопорушень є головним завданням в кримінально-правовому захисту людини і громадянина в Україні.

Поняття кримінального правопорушення розкривається в ст. 11 Кримінального кодексу України. Кримінальним правопорушенням є

² Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2001. - № 25-26. - Ст. 131.

передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

В розділі IV Особливої частини Кримінального кодексу України, який називається «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» передбачений склад таких злочинів та заходи кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості особи визначені:

Стаття «Зґвалтування» (ст. 152 КК України)

1. Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування) - карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

2. Зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153-155 цього Кодексу, або вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного чи громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, - карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. Зґвалтування, вчинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої особи - карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

4. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди, - караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

5. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, що спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

6. Дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених частинами четвертою або п'ятою статті 153, статтею 155 або частиною другою статті 156 цього Кодексу, - караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі.

Примітка: Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин.

Стаття «Сексуальне насильство» (ст. 153 КК України)

1. Вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство) - карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

2. Сексуальне насильство, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152, 154, 155 цього Кодексу, або вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цієї особою службового, професійного або громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, - карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Сексуальне насильство, вчинене групою осіб, або сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи - карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.

4. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

5. Дії, передбачені частинами першою, другою, третьою або четвертою цієї статті, що спричинили тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

6. Дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із кримінальних правопорушень, передбачених частиною четвертою статті 152, статтею 155 або частиною другою статті 156 цього Кодексу, - караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі.

Стаття «Примушування до вступу в статевий зв'язок» (ст. 154 КК України)

1. Примушування жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом особою, від якої жінка чи чоловік матеріально або службово залежні, - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

2. Ті самі дії, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої (потерпілого) чи її (його) близьких родичів або розголошення відомостей, що ганьблять її (його) чи близьких родичів, - караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років.

Стаття «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» (ст. 155 КК України)

1. Природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені повнолітньою особою, - караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього,

або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Примітка. У статтях 155, 156 цього Кодексу під близькими родичами або членами сім'ї слід розуміти осіб, визначених пунктом 1 частини першої статті 3 Кримінального процесуального кодексу України.

Стаття «Розбещення неповнолітніх» (ст. 156 КК України)

1. Вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, - караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або вчинені членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Факти педофілії, як і інші кримінальні посягання на статеву свободу і статеву недоторканість в кримінальному законодавстві класифікуються як злочини.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи є посяганнями на особистість і пов'язані з грубими порушеннями норм суспільної моралі, тому кримінальним законодавством за їх вчинення передбачено доволі суворе покарання.

Статеві злочини характеризуються аморальністю та цинічністю дій винних осіб, принижують честь і гідність потерпілої особи та можуть завдати значної шкоди здоров'ю.

Надзвичайно небезпечні статеві злочини проти неповнолітніх, вони посягають на їх статеву недоторканність та нормальний статевий розвиток. Такі злочини часто призводять до глибоких душевних травм у потерпілих осіб, штовхають їх до аморального способу життя.

Згідно з чинним законодавством України кримінальна відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи передбачена розд. IV Особливої частини Кримінального кодексу України (далі — КК), зокрема за: зґвалтування (ст. 152); насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153); примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154); статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155); розбещення неповнолітніх (ст. 156).

Найбільш тяжким і найпоширенішим серед злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи є зґвалтування.

Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого кримінальним Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Стаття 12 КК України передбачає, що:

Кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини.

Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу

в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Нетяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особливо тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин.

1.2. Кваліфікаційні ознаки кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи становлять собою велику суспільну небезпеку, характеризуються виключною аморальністю та цинічністю дій винних. Вони, у більшості випадків, пов'язані з посяганням на

статеву свободу особи або її статеву недоторканість, такі злочини грубо принижують гідність потерпілої від злочину особи, заподіюють їй глибоку психічну травму, можуть завдати серйозної шкоди її здоров'ю. Ці злочини є надзвичайно небезпечними.

Суспільна небезпека злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи визначається не лише посяганням на статеву свободу або статеву недоторканість особи, а й заподіянням шкоди іншим суспільним відносинам та соціальним цінностям – нормальному фізичному й психічному розвитку дітей і підлітків, здоров'ю, честі і гідності особи тощо. Так, розбещення неповнолітніх здатне викликати у потерпілих від цього злочину різні статеві збочення, а передчасний (до досягнення статевої зрілості) вступ у статевий зв'язок може завдати серйозної шкоди здоров'ю неповнолітньої особи.

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості – це суспільно небезпечні діяння, що порушують встановлений у суспільстві порядок статевих відносин і основні принципи статевої моральності, і які виражаються в посяганні на статеву свободу та статеву недоторканність особи.

При кваліфікації потрібно враховувати, що злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості – це сукупна назва злочинів, які пов'язані із задоволенням статевої потреби у формах, що грубо порушують встановлений у суспільстві порядок статевих відносин, основні принципи статевої моральності і, які заподіюють шкоду здоров'ю і достоїнству громадян. Адже принципи статевої моральності відображають пануючі в суспільстві погляди на умови і характер статевих відносин.

До злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, норми про відповідальність яких об'єднанні в розділі IV Особливої частини КК України, як вже зазначалося, віднесені: зґвалтування (ст. 152); насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153);

примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154); статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст.155); розбещення неповнолітніх (ст. 156).

Для подальшого з'ясування особливостей кваліфікації злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи важливим є чітке визначення кола діянь, які відносяться до них, а також правильна кримінально-правова характеристика цих діянь.

Родовим об'єктом злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, які об'єднані в розділі IV Особливої частини КК, є статеві свобода і статеві недоторканість особи. Під *статевою свободою* слід розуміти право дорослої і психічно нормальної особи самостійно обирати собі партнера для статевих зносин і не допускати у сфері таких зносин будь-якого примусу. *Статева недоторканість* – це абсолютна заборона вступати у сексуальні контакти з особою, яка не є носієм статевої свободи, всупереч справжньому волевиявленню такої особи або ігноруючи його.

Більшість науковців схиляються до того, що при здійсненні статевих посягань на дорослу особу об'єктом злочину буде статеві свобода, а на неповнолітню – її нормальний статевий розвиток, тобто статеві недоторканість.

Обов'язковою ознакою складів злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є *потерпілий* від злочину, який може виділятися за певними ознаками, зокрема, за залежністю від винного, недосягненням певного стану або віку. Характерною особливістю КК України 2001 р. є те, що в ньому, на відміну від КК 1960 р., забезпечується універсальний кримінально-правовий захист осіб будь-якої статі у сфері сексуального життя, потерпілими від цих злочинів може бути особа як чоловічої, так і жіночої статі. До набрання чинності КК 2001 р. насильницькі посягання жінок на чоловіків у доктрині й судовій практиці тлумачились як злочини проти особи (наприклад, заподіяння тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі) або як хуліганство.

З'ясовуючи при кваліфікації *об'єктивну сторону* розглядуваних злочинів, потрібно мати на увазі, що вона характеризується активною поведінкою винної особи – це фізичні та (або) інтелектуальні дії сексуальної спрямованості. За законодавчою конструкцією ці злочини здебільшого побудовані як формальні склади. Примушування до вступу в статевий зв'язок сконструйоване як усічений склад злочину. Кваліфіковані види зґвалтування, насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом і статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, передбачені відповідно ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153 і ч. 2 ст. 155 КК, є злочинами з формально-матеріальними складами.

Суб'єктом даної категорії злочинів є осудна особа, яка досягла 14-річного (за статтями 152, 153 КК) або 16-річного віку (за статтями 154–156 КК). У переважній більшості випадків суб'єкт є *спеціальним* – його ознаки або безпосередньо вказані у законі про кримінальну відповідальність або встановлюються шляхом тлумачення норм закону з урахуванням особливостей об'єктивної сторони того чи іншого злочину та ознак потерпілого. Наприклад, у ч. 2 ст. 155 та ч. 2 ст. 156 КК, відповідно до змін, які були внесені Законом України “Про внесення змін до статей 155 та 156 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за розбещення неповнолітніх” фігурує батько, мати, вітчим, мачуха, опікун, піклувальник або особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, у ст. 154 КК суб'єктом злочину є особа, від якої жінка або чоловік матеріально або службово залежні.

Із *суб'єктивної сторони* всі злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи характеризуються *прямим умислом*. При цьому психічне ставлення суб'єкта до певних елементів деяких злочинів (наприклад, до малолітнього віку потерпілого від зґвалтування) може набувати вигляду необережної форми вини. Сексуальний мотив, тобто бажання задовольнити

статеву потребу, є факультативною, а не обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони даних злочинів, які можуть вчинюватись і з інших спонукань.

Згідно зі ст. 20 КПК України розгляд кримінальних справ про зґвалтування та інші статеві злочини допускається в закритому судовому засіданні за мотивованою постановою судді чи ухвалою суду, що винесені у стадії віддання до суду або судовому засіданні. При цьому може бути прийнято рішення про закритий розгляд справи як у повному обсязі, так і частково (наприклад, при проведенні судового слідства). Вирок суду у розгляді справ про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи оголошується привселюдно.

Залежно від того, чи застосовується під час скоєння злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи фізичне та психічне насильство, всі їх можна поділити на *два види (групи)*:

1) злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, пов'язані із застосуванням насильства(статті 152, 153, 154 КК);

2)злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, не пов'язані із застосуванням насильства(статті 155, 156 КК).

Зґвалтування передбачене в ст. 152 КК України – це статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Зґвалтуванням є вчинення статевого акту між особами різної статі природним способом всупереч бажанню або поза бажанням однієї з них, шляхом застосування до неї фізичного насильства, погрози негайного застосування такого насильства або використання її безпорадного стану. Зґвалтування є найбільш тяжким і небезпечним злочином проти статевої свободи та статевої недоторканості. Воно може завдати серйозної шкоди здоров'ю людини і заподіяти їй глибоку моральну травму. Воно грубо принижує

гідність особи, посягає на статеву свободу, а якщо потерпіла особа є малолітньою або не досягла статевої зрілості – на її статеву недоторканість.

Серед злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи зґвалтування є найбільш розповсюдженим посяганням.

Безпосереднім об'єктом зґвалтування визнається статева свобода та статева недоторканість особи. Практика кримінально-правової боротьби із зґвалтуваннями підтверджує, що об'єктом зґвалтування насправді завжди є статева свобода чи статева недоторканність особи, але не сама по собі, а в органічному зв'язку з фізичним і психічним здоров'ям особи. Тому, очевидно, правильніше казати про посягання на статеву свободу та статеву недоторканність особи у прив'язці до її психічного і фізичного здоров'я, бо статева свобода поза морально-психічних і фізичних цінностей фактично девальвується і в кінцевому рахунку губить той зміст, що його явно має на увазі законодавець.

Дослідження при кваліфікації безпосереднього об'єкта зґвалтування свідчить про явно підвищену небезпеку цього злочину в системі статевих злочинів і за об'єктивними ознаками злочину, і за ступенем його суспільної небезпеки. У той же час, об'єкт посягання дає підстави казати про те, що кримінально-правова кваліфікація зґвалтування обов'язково передбачає комплексний підхід з максимальним використанням можливостей багатьох наук, особливо медицини, сексології, психології, бо, зокрема, одним із найважливіших доказів тут є судово-медична експертиза, без якої в більшості випадків неможливо буває установити навіть факт самого злочину.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом зґвалтування виступають честь, гідність особи, її здоров'я та життя.

З об'єктивної сторони зґвалтування полягає у *статевих зносинах із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з*

використанням безпорадного стану потерпілої особи. Склад цього злочину – *формальний*. Статеві зносини при зґвалтуванні відбуваються проти волі потерпілої від злочину особи. Внаслідок застосування фізичного насильства або погрози ним воля потерпілої особи пригнічується, а при використанні безпорадного стану, коли потерпіла особа не здатна чинити опір, така воля ігнорується.

Для кваліфікації за ст. 152 КК достатньо, щоб статеві зносини супроводжувалися хоча б одним із зазначених в законі способів: застосуванням фізичного насильства, погрозою застосування такого насильства або використанням безпорадного стану потерпілої особи. Одне лише домагання про вступ у статевий зв'язок, якщо він мав місце без застосування фізичного насильства, погрози ним або використання безпорадного стану, не утворює складу цього злочину. Не є зґвалтуванням і випадки, коли особа вступає у статевий зв'язок, застосовуючи обман або зловживання довірою.

Під *статевими зносинами*, про які йдеться у ст. 152 КК, потрібно розуміти лише природні статеві зносини. Мається на увазі коїтус – сполучення чоловічих і жіночих статевих органів, здатне, як правило, викликати вагітність. Злочин є закінченим з моменту початку статевого акту всупереч волі потерпілої особи. При цьому не вимагається обов'язкової дефлорації (порушення цілісності дівочої пліви), еякуляції (закінчення статевого акту у фізіологічному розумінні) та оргазму. Неприродні статеві зносини, здійснені із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, являють собою насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом і кваліфікуються за ст. 153 КК.

Фізичне насильство – це фізичне подолання опору, який чинить потерпіла особа, або насильство, застосоване для упередження очікуваного опору, який обумовлений небажанням вступити із гвалтівником у статевий зв'язок. Фізичне

наси́льство має бути здатним перебороти дійсний, а не вигаданий (удаваний) опір потерпілої особи. Злочинець може застосувати фізичну силу, різні предмети або навіть зброю, щоб зламати опір. Він може намагатися зв'язати особу, завдати удари, тілесні ушкодження різної тяжкості, здавлювати шию руками або накинутою петлею тощо. Оскільки застосування фізичного насильства і спричинення внаслідок цього шкоди здоров'ю потерпілої особи є складовим елементом об'єктивної сторони зґвалтування, завдання їй певного виду тілесних ушкоджень потребує встановлення особливостей кваліфікації.

Погроза фізичним насильством як ознака об'єктивної сторони зґвалтування являє собою різного роду психічне насильство, що застосовується до потерпілої від злочину особи для того, щоб зламати її опір. У статті 152 КК при окресленні зґвалтування застосування погрози фізичним насильством поставлено в один ряд із застосуванням фізичного насильства, отже, ця погроза є рівнозначною фізичному насильству, вона повинна бути безпосередньою і може негайно бути виконана суб'єктом злочину. Цей характер погрози і можливість її негайного виконання ставлять потерпілу особу в безвихідний стан, змушують поступитися домаганням гвалтівника. Внаслідок такого насильства воля потерпілої особи паралізується.

За своїм змістом погроза при зґвалтуванні полягає в негайному застосування тільки фізичного насильства. Наприклад, погроза вбити, покалічити. Погроза може виявлятися в словах («вб'ю», «заріжу», «покалічу» тощо), демонстрації зброї або інших предметів, якими можна заподіяти тілесні ушкодження, може впливати з обстановки, що створилася, якщо, наприклад група гвалтівників оточує жінку в безлюдному місці, вимагаючи підкоритися їхнім домаганням. Погроза може мати невизначений характер (наприклад, «мовчи, а то гірше буде»). Погроза може стосуватися як самої потерпілої особи, так і її родичів або близьких осіб. Тому погроза, наприклад, вбити або покалічити немовля, якщо

його мати негайно не поступитися вимогам гвалтівника, не може виключати відповідальності за зґвалтування або замах на нього.

Погроза повинна бути дійсною, а не удаваною, і розцінюватися потерпілою особою як реальна небезпека для її життя або здоров'я чи близьких їй осіб, родичів. При кваліфікації потрібно мати на увазі, що така погроза повинна сприйматися потерпілою як реальна, виходячи з часу, місця та обстановки, що склалася.

Інші види погроз, зміст яких не передбачав застосування фізичного насильства до потерпілої від злочину особи чи іншої людини, не дають підстави розглядати вчинені з використанням таких погроз статеві зносини як зґвалтування. Наприклад, погроза знищити чи пошкодити майно потерпілої особи чи її близьких родичів, розголосити відомості, що ганьблять їх честь і гідність.

Відповідальність за ст. 152 КК настає незалежно від того, чи мав гвалтівник намір дійсно реалізувати погрозу або розраховував лише психічно вплинути на потерпілу особу.

Таким чином, для фізичного і психічного насильства характерні наступні моменти:

1) воно здійснюється з метою здійснення статевих зносин, є способом придушення волі жертви. З цієї причини воно заподіюється лише умисно;

2) насильство застосовується для запобігання можливого подолання чи існуючого опору потерпілого;

3) насильницькі дії чи погроза ставлять потерпілого в безвихідне становище. У ряді випадків потерпілий може не чинити опору, усвідомлюючи його небезпеку або марність. Однак це аж ніяк не свідчить про його згоду вступити в статевий зв'язок, а є лише вимушена поступка злочинцю з метою

самозбереження. Таким чином, для зґвалтування характерна наявність нездоланного фізичного чи психічного примусу;

4) насильство застосовується до самої потерпілої особи чи, в окремих випадках, до її родичів чи близьких осіб.

При кваліфікації зґвалтування оцінка насильства повинна проводитися не по одній якій-небудь ознаці, а в їхній сукупності. У випадку застосування винним погрози варто враховувати її реальність. Можливість здійснення погрози, її небезпека впливає з особи, що посягає, його зовнішніх даних, наявності в нього знарядь (ніж, бритва, сокира), його попередніх дій і інших об'єктивних ознак. Але і цього не досить для остаточного висновку. Обов'язково повинні враховуватися і суб'єктивні ознаки – чи усвідомлювала потерпіла особа реальну можливість виконання погрози. Відсутність об'єктивного і суб'єктивного моменту означає, що погроза не була реальною. У цьому випадку вчинене не буде утворювати зґвалтування.

Розрізняють два види безпорадного стану: психічну безпорадність і фізичну безпорадність.

У разі психічної безпорадності потерпіла особа не може розуміти характеру і значення вчинюваних з нею дій. Про *психічну безпорадність* свідчать:

а) психічна хвороба, за наявності якої потерпіла особа не усвідомлює свої дії і не може керувати ними. Психічну хворобу такої особи можна розглядати як безпорадний стан тільки у випадках, якщо ця хвороба має явний характер, або коли винний знав про неї і свідомо використовував виниклу внаслідок психічної хвороби неспроможність потерпілої особи правильно усвідомлювати або оцінювати те, що відбувається;

б) непритомний стан (наприклад, непритомність, що виникла незалежно від дій винного);

в) малолітність потерпілої особи.

При психічній безпорадності гвалтівник сам може поставити потерпілу в такий стан, використовуючи, зокрема, наркотики, гіпноз, снодійне. Для визнання зґвалтування вчиненим з використанням безпорадного стану потерпілої особи внаслідок алкогольного, наркотичного сп'яніння або дії на її організм отруйних, токсичних та інших сильнодіючих речовин не має значення, чи винна особа привела потерпілу (потерпілого) до такого стану (наприклад, дала наркотик, снодійне тощо), чи вона вже перебувала в безпорадному стані незалежно від її дій.

Особливу увагу при кваліфікації необхідно звертати на зґвалтування з використанням безпорадного стану потерпілої особи в результаті її сп'яніння. Як правило, винні приводять потерпілу особу в такий стан умисно. Треба також зауважити, що визнати стан безпорадності можна тільки за такого ступеня сп'яніння потерпілої особи, який позбавляє її можливості усвідомлювати навколишню обстановку і розуміти значення вчинюваних з нею дій. Крім того, у таких випадках, при вирішенні питання про те, чи мало місце зґвалтування, необхідно враховувати всі обставини вчиненого гвалтівником з потерпілою особою. Зокрема, слід виходити з того, що доросла людина, яка дала згоду на спільне вживання алкогольних напоїв або наркотиків в обстановці, сприятливій подальшому статевому зближенню, тим самим ніби дає згоду на можливі наслідки цього.

Якщо потерпілу особу доведено до безпорадного стану шляхом введення проти її волі в її організм алкоголю, наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин, потрібно вважати такі злочини вчиненими з застосуванням фізичного насильства та з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

При *фізичній безпорадності* у потерпілої особи відсутня можливість чинити протидію гвалтівнику. Такий стан може бути викликаний фізичними вадами

потерпілої особи (наприклад, відсутність рук, ніг, сліпоту тощо), її похилим віком або хворобою, що не є психічною, наприклад, пов'язаною з високою температурою; виснаженістю організму, перенесеною операцією тощо. У цих випадках, хоча потерпіла особа й усвідомлює характер вчинюваних щодо неї дій, але не може чинити опір гвалтівнику.

При зґвалтуванні з використанням безпорадного стану потерпілої особи опір останньої відсутній. Однак це має бути наслідком об'єктивних причин, а не згоди такої особи на статеві зносини.

Зґвалтування вважається *закінченим* злочином з моменту початку насильницького статевого акту. Закінчення насильником статевого акту у фізіологічному розумінні для визнання зґвалтування закінченим не вимагається, достатньо встановити факт сполучення статевих органів чоловіка та жінки. Дії, безпосередньо спрямовані на здійснення статевого акту, але не доведені до його початку з причин, незалежних від волі гвалтівника, утворюють собою замах на зґвалтування. Це, наприклад, зв'язування особи, яку намагаються зґвалтувати, погроза негайною фізичною розправою, зривання одягу.

Суб'єктом зґвалтування може бути будь-яка фізична осудна особа, як чоловік, так і жінка, протилежної з потерпілою особою статі, і яка досягла 14-річного віку.

За своєю об'єктивною стороною зґвалтування – це складний злочин, що полягає не тільки у вчиненні статевого акту, а й у тому, що цей акт вчиняється із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Тому *виконавцем* (*співвиконавцем, опосередкованим виконавцем*) злочину визнається і той, хто, наприклад, застосовує до потерпілої особи фізичне насильство з метою примусити її вступити в статеві зносини з безпосереднім насильником. У таких випадках стать виконавця злочину (щодо потерпілої особи) значення немає.

Безпосереднім насильником може бути не тільки особа, яка має ознаки суб'єкта злочину, а й неосудна особа або малолітній.

Суб'єктивна сторона зґвалтування характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює, що вчиняє природний статевий акт із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, і бажає це зробити. Мотиви, не впливаючи на кваліфікацію, можуть бути різними (задоволення статевої пристрасті, помста, бажання принизити потерпілу особу, прагнення сексуального самоствердження, хуліганські спонукання тощо).

Стосовно неповнолітнього та малолітнього віку потерпілої особи й особливо тяжких наслідків психічне ставлення винного може бути і необережним. Кваліфікуючі ознаки, пов'язані з віком потерпілої особи, інкримінуються винному не лише тоді, коли він знав або допускав, що вчинює насильницький статевий акт з неповнолітньою чи малолітньою особою, а й у тому разі, коли він міг і повинен це передбачити.

Неповнолітній або малолітній вік потерпілої особи не може обтяжувати кримінальну відповідальність за зґвалтування, якщо буде доведено, що винний сумлінно помилявся щодо її фактичного віку. При вирішенні цього питання враховується вся сукупність обставин справи, зокрема зовнішні фізичні дані потерпілої особи, її поведінка, знайомство з нею винним, володіння останнім відповідною інформацією.

Відповідальність за особливо тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 152 КК) настає тоді, коли винний передбачав їх можливість або міг і повинен був їх передбачати.

За спрямованістю умислу замах на зґвалтування, за якого винна особа діє з метою вчинення природного статевого акту і саме для цього застосовує фізичне і психічне насильство, потрібно відмежовувати від суміжних злочинів, передбачених зокрема статтями 121, 122, 125, 153, 156 КК.

При кваліфікації злочинних дій, пов'язаних із зґвалтуванням, необхідно ретельно перевіряти всі докази, зібрані по факту вчинення даного злочину. Особливу увагу потрібно приділяти дослідженню обставин події та взаємовідносин винного з потерпілою особою до вчинення злочину.

Стаття 153 КК передбачає відповідальність за насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Змінена, у порівнянні з КК 1960 р., диспозиція цієї статті вирішує багато проблемних питань, які досі існували. Таким чином, «неприродність» статевих зносин (згідно зі ст. 153 КК 2001 р.) характеризує усі девіації, крім нормальних статевих зносин між чоловіком та жінкою. З цього очевидно, що коли раніше диспозиції статей були сформульовані таким чином, що не охоплювали певні насильницькі дії, то нова редакція охоплює усі насильницькі дії, крім зґвалтування, спрямовані на задоволення статевої пристрасті.

Сучасна наука кримінальної сексології налічує кілька сотень девіацій (відхилень від норми) та випадків нетипової сексуальної поведінки, тобто такої, яку неможливо віднести ні до нормальної сексуальної поведінки, ні до девіації. З іншого боку, описати у кримінальному законодавстві усі можливі випадки задоволення статевої пристрасті неприродним способом та охопити усі ці випадки одним складом злочину, хоча б на тій підставі, що кожний (неприродний) спосіб задоволення статевої пристрасті відмінний від іншого за ризиком настання тяжких наслідків, обсягом моральної шкоди, неможливо. Якщо, наприклад, в одному випадку злочинець скоює акт емісії, тобто вводить статевий член у природні отвори тіла людини для задоволення статевої пристрасті, а у іншому задовольняє цю пристрасть шляхом вчинення садистських дій без акту емісії, то згідно з формулюванням ст. 153 КК задоволення статевої пристрасті шляхом вчинення садистських дій у такому випадку за суб'єктивною ознакою підпадає під диспозицію цієї статті.

Вбачається, що у разі такого широкого розуміння “задоволення статевої пристрасті неприродним шляхом” КК України буде схожим на медичний Монографія або підручник з сексології.

Отже, при спробі чітко викласти диспозицію ст. 153 КК українські законодавці намагались охопити певні гомосексуальні та гетеросексуальні насильницькі статеві контакти, які посягають на статеву свободу та статеву недоторканність особи, а склалася ситуація, коли усі дії, вчинені на сексуальному ґрунті, можна за суб'єктивною ознакою кваліфікувати за цією статтею.

Об'єкт цього злочину аналогічний об'єкту злочину, передбаченого ст. 152 «Зґвалтування» КК України, який ми розглядали вище.

Об'єктивна сторона злочину полягає у задоволенні статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Під задоволенням статевої пристрасті неприродним способом слід розуміти будь-які дії сексуального характеру незалежно від гетеро-або гомосексуальної спрямованості (крім природного статевого акту), які здатні задовольнити статеву пристрасть чоловіка або жінки.

Це, зокрема:

- 1) мужолозтво, тобто один із видів чоловічого гомосексуалізму – аногенетальний сексуальний контакт чоловіка з чоловіком (педерастія);
- 2) лесбійство, тобто форма задоволення статевої пристрасті жінки шляхом вчинення нею різноманітних дій сексуального характеру з особою жіночої статі.
- 3) орогеніальний контакт жінки з чоловіком або чоловіка з чоловіком, аногенітальний контакт чоловіка з жінкою, сурогатні форми статевих зносин, які імітують природний статевий акт, садистські дії сексуального характеру,

сексуальний мазохізм. Зокрема, садизмом називають навмисне заподіяння болю чи приниження іншої людини для одержання сексуального задоволення.

Кримінальна караність даної поведінки визначається не так званою неприродністю способів задоволення статевої пристрасті, можливою гомосексуальною спрямованістю чи аморальністю дій, описаних у ст. 153 КК, а їх насильницьким характером, в результаті чого відбувається посягання на статеvu свободу і недоторканість, нормальний розвиток неповнолітніх.

Поняття фізичного насильства, погрози його застосування та використання безпорадного стану розглянуто вище при характеристиці особливостей кваліфікації зґвалтування.

Злочин вважається закінченим з моменту початку вчинення дії сексуального характеру, спрямованої на задоволення статевої пристрасті, при цьому не вимагається, щоб сексуальний контакт був завершений у фізіологічному розумінні.

Суб'єктом злочину є особа чоловічої або жіночої статі (залежно від змісту виконуваних дій сексуального характеру), якій виповнилося 14 років. Якщо особа, використовуючи фізичне насильство або погрозу його застосування, бере безпосередню участь у подоланні опору потерпілого або приводить останнього у безпорадний стан і при цьому сама у безпосередній сексуальний контакт не вступає, вона повинна визнаватись співвиконавцем насильницького задоволення статевої пристрасті не природним способом. Дії такого учасника групи слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 153 без посилання на ст. 27 КК України.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. За спрямованістю умислу даний склад злочину потрібно відрізнати від інших посягань, наприклад, від замаху на зґвалтування, заподіяння тілесних ушкоджень. Мотиви даного злочину можуть бути такі самі, як і мотиви зґвалтування: задоволення статевої пристрасті, помста, прагнення сексуального

самоствердження, хуліганські спонукання тощо, але на кваліфікацію вони не впливають.

Важливим аспектом кваліфікації даного злочину є встановлення ознак за якими потрібно розмежовувати його від зґвалтування. Такими ознаками виступають, по-перше, спосіб вчинення злочину – при зґвалтуванні це природні статеві зносини, а в аналізованому злочині це задоволення статевої пристрасті неприродним способом, а по-друге, суб'єкт-виконавець – при зґвалтуванні це обов'язково особа протилежної до потерпілого статі, а при насильницькому задоволенні статевої пристрасті неприродним способом може бути особа як протилежної, так і однієї з потерпілим статі.

Стаття 154 КК передбачає відповідальність за примушування до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом особою, від якої жінка чи чоловік матеріально або службово залежні.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є статева свобода особи. *Додатковими об'єктами злочину*, передбаченого ч. 2 ст. 154 КК, виступають честь і гідність людини, право власності.

Потерпілим від цього злочину може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі, незалежно від того, виповнилось їй 18 років чи ні. У разі, коли до вступу в статевий зв'язок примушувалася особа, яка не досягла статевої зрілості, дії винного, крім ст. 154 КК, кваліфікуються за ч. 1 ст. 14 і ст. 155 КК України як готування до статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості.

З об'єктивної сторони злочин виражається у *примушуванні особи жіночої або чоловічої статі до вступу у статевий зв'язок*. Також у ст. 154 КК зазначені способи примушування у статевий зв'язок, а саме: природним та неприродним способами.

Слід мати на увазі, що склад цього злочину може мати місце лише за умови доведеності, що на потерпілу здійснювався вплив з використанням її

матеріальної чи службової залежності від винної особи з метою примусити її вступити в статевий зв'язок природним або неприродним способом всупереч її волі. При цьому за змістом частини першої статті 154 КК під статевим зв'язком природним або неприродним способом потрібно розуміти природний статевий акт, акт мужолозтва або лесбійства, на який відповідно до умислу винної особи, має погодитись потерпіла особа внаслідок її примушування.

Матеріальна залежність передусім означає, що матеріальна допомога з боку суб'єкта злочину виступає єдиним, основним або істотним джерелом існуванням потерпілої особи, і позбавлення такої допомоги здатне поставити жінку або чоловіка у скрутне становище. Матеріальна залежність має місце, зокрема, тоді, коли жінка або чоловік перебувають на повному або частковому утриманні винного, проживають на його житловій площі, а також коли дії винного спроможні іншим чином викликати істотне погіршення матеріального становища потерпілої особи. Наприклад, відносини цивільного боргу, відносини між спадкодавцем та спадкоємцем.

Згідно зі ст. 154 КК кримінальна відповідальність настає навіть за примушування до вступу у статевий зв'язок з особою, з якою перебуваєш у законному шлюбі. Зокрема:

Службова залежність означає, що: 1) потерпіла особа є підлеглою винного по роботі (наприклад, керівник організації і секретар); 2) потерпіла особа підлягає службовому контролю з боку винного (скажімо, податковий інспектор і суб'єкт підприємницької діяльності); 3) реалізація істотних інтересів потерпілої особи залежить від поведінки винного по службі (слідчий і обвинувачений, вчитель і учень, викладач і студент, науковий керівник і аспірант, комендант гуртожитку і особа, яка мешкає у гуртожитку, тощо).

Одержання службовою особою за виконання чи невиконання дій по службі такої послуги немайнового характеру, як вступ у статевий зв'язок, за наявності

до цього підстав може розцінюватися як зловживання службовим становищем, вчинене в інших особистих інтересах, і кваліфікуватися за відповідною ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» КК.

Не утворює склад цього злочину примушування до вступу в статевий зв'язок, яке здійснюється шляхом використання матеріальної або службової залежності не жінки або чоловіка, а їх близьких родичів або інших осіб.

Статевий зв'язок природним або неприродним способом охоплює як одноразові, так і неодноразові статеві контакти незалежно від їх гетеро- або гомосексуальної спрямованості. Якщо потерпіла особа добровільно погоджується на одні форми сексуальних контактів, але заперечує проти інших, її примушування до них за наявності до цього підстав утворює об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 154 КК.

Жінка або чоловік може примушуватись до вступу в статевий зв'язок як з винною, так і з іншими особами (знайомі, родичі, керівництво тощо). При цьому для кваліфікації за ст. 154 КК не має значення те, чи знала про вчинене примушування особа, статева пристрасть якої задовольняється потерпілою жінкою або чоловіком.

Примушування за цим злочином включає відкриту або завуальовану погрозу настання для потерпілої особи небажаних для неї наслідків матеріального, службового або особистого характеру, наприклад, позбавити утримання або можливості проживати на житловій площі, звільнити з роботи, зменшити зарплату, поставити незадовільну оцінку тощо.

Дана погроза відрізняється за своїм змістом і характером від погрози при зґвалтуванні та насильницькому задоволенні статевої пристрасті неприродним способом тим, що у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 154 КК, життя і здоров'я потерпілої особи або її близьких родичів не ставиться у небезпеку. Воля жінки або чоловіка не придушується і повністю не ігнорується, хоч на неї і

чиниться протиправний тиск. Крім цього, негайна реалізація погрози, притаманної аналізованому складу злочину, неможлива, бо вона спрямовується у майбутнє. Тобто, іноді потерпілий має вибір, погоджуватися чи ні на статевий зв'язок.

Сама лише пропозиція особі, яка матеріально або службово залежна від особи, яка висловлює таку пропозицію, до вступу у статевий зв'язок за відсутності примушування не утворює складу злочину, передбаченого частиною першою статті 154 КК.

Не є кримінально караними обіцянки створити жінці або чоловіку кращі матеріальні чи службові умови, наприклад, призначити на більш високо оплачувану посаду, збільшити грошове утримання, надання подарунків і пільг з тим, щоб схилити особу до сексуальних контактів. У подібних випадках відсутнє примушування до статевого зв'язку – йдеться про вигідність вступу у такий зв'язок.

Діяння, передбачене ст. 154 КК, сконструйоване як злочин з формальним складом, який визнається закінченим з моменту здійснення на волю потерпілої особи психічного тиску у різних формах. Та обставина, що жінка або чоловік погодились вступити у статевий зв'язок або, навпаки, відхилили домагання, не впливає на кваліфікацію за ст. 154 КК.

Суб'єкт злочину є *спеціальним* – це особа жіночої або чоловічої статі, якій виповнилось 16 років і від якої жінка або чоловік матеріально чи службово залежні.

Дії особи, яка маючи намір вступити з потерпілою особою у статевий зв'язок, підбурює іншу особу вчинити примушування жінки або чоловіка до вступу у такий зв'язок, потрібно кваліфікувати за ч. 4 ст. 27 і ст. 154 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується *прямим умислом*: суб'єкт усвідомлював, що використовуючи зазначені форми впливу, він домагається вступу жінки або чоловіка у статевий зв'язок з винною особою.

До *близьких родичів*, відповідно до цивільного законодавства, належать батьки, один з подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки.

Під *погрозою знищити(пошкодити)* майно розуміється погроза довести майно, яке належить потерпілій особі або її близьким родичам, до повної (часткової) непридатності цього майна щодо використання його за призначенням. *Погроза вилучити майно* – це погроза протиправним шляхом із застосуванням насильства або без такого (наприклад, шляхом крадіжки, грабежу або розбою) позбавити власника належного йому майна.

Не має значення те, чи мала винна особа насправді намір і можливість реалізувати висловлену погрозу, важливо те, щоб залякування було сприйнято потерпілою особою як таке, що може бути реально здійснене.

Відомості, що ганьблять потерпілу особу або її близьких родичів, – це справжні або вигадані дані про них, їх дії або дії, вчинені щодо них, які потерпіла особа бажає зберегти у таємниці і розголошення яких, як на її думку, так і об'єктивно здатне скомпрометувати або принизити честь і гідність людини (дані про інтимні сторони життя, венеричні захворювання, аморальні вчинки, злочинну діяльність тощо).

Погроза розголосити відомості, що ганьблять потерпілу особу або її близьких родичів – це погроза, залякування повідомити у будь-який спосіб (наприклад, з використанням засобів масової інформації, у публічних виступах, в усній формі) про відповідні дані особам або принаймні одній особі, яким вони не були відомі, і ознайомлення з ними потерпіла особа бажала зберегти у таємниці.

Визначення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, не пов'язаних із застосуванням насильства передбачене в ст.ст. 155, 156 КК України.

Кримінальна відповідальність за статеві злочини з особою, яка не досягла статевої зрілості, передбачена в ст. 155 КК України.

Кваліфікація статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості.

У міжнародному праві одержало загальне визнання положення про те, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони й піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. Необхідність особливого захисту дітей уперше було проголошено у Женевській декларації прав дитини 1924 р., потім підтверджено в Загальній декларації прав людини 1948 р., а також у Декларації прав дитини 1959 р. і закріплено у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та у Конвенції про права дитини 1989 р. В Україні Конвенцію ООН про права дитини було ратифіковано постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27 лютого 1991 р., а згодом також усі вище згадані конвенції.

Стаття 10 Закону України «Про охорону дитинства»³ від 26 квітня 2001 р. проголошує, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканість та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, учбових та інших дитячих закладах мають забезпечуватись на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі і гідності.

Суспільна небезпека злочину, передбаченого ст. 155 КК полягає в тому, що особи, які не досягли статевої зрілості, ще не в змозі правильно оцінювати деякі вчинки, і це може призвести як до фізичних наслідків, так і психічних, що залишаються в психіці дитини надовго.

³Закон України «Про охорону дитинства» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2001. - № 30. - Ст. 142.

Основний безпосередній об'єкт цього злочину – це статевая недоторканість особи, яка забезпечує нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх. *Додатковим факультативним об'єктом* може виступати здоров'я особи.

Стосовно цього злочину статеві зносини відбуваються у формі природного статевого акту між особами чоловічої та жіночої статі.

Потерпілою від злочину є особа жіночої або чоловічої статі, яка не досягла статевої зрілості. Статева зрілість є виключно біологічним поняттям, яке не стосується соціальних факторів, зокрема здатності виховувати дитину і матеріальної спроможності утримувати її. Статева зрілість не пов'язана з настанням якогось конкретного віку. Її досягнення встановлює судово-медична акушерсько-гінекологічна експертиза. Питання про досягнення потерпілим від злочину, передбаченого ст. 155 КК, статевої зрілості вирішується у кожному конкретному випадку на підставі висновку судово-медичної експертизи, яка за таких обставин є обов'язковою.

Так, відповідно до п. 4 ст. 76 КПК України експертиза призначається обов'язково для встановлення статевої зрілості потерпілої особи в справах про злочини, передбачені ст. 155 КК. Як показує практика, у цьому питанні нерідко допускають помилки, у зв'язку з чим призначаються повторні експертизи. Особливо складно визначити факт досягнення (чи недосягнення) статевої зрілості потерпілої особи, якщо з часу статевого акту пройшов значний проміжок часу.

Статева зрілість – це такий фізіологічний стан організму людини, досягнення якого дозволяє їй належним чином і без шкідливих наслідків для здоров'я виконувати репродуктивну функцію. *Статева зрілість* – це такий фізіологічний стан організму людини, який характеризується здатністю до повного виконання статевих функцій. За змістом Правил проведення судово-

медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6 , особи як жіночої, так і чоловічої статі віком до 14 років вважаються такими, що не досягли статевої зрілості. Встановлення статевої зрілості проводиться щодо осіб віком з 14 до 18 років. Питання про досягнення потерпілою особою статевої зрілості вирішується на підставі висновку судово-медичної експертизи, призначення якої у таких випадках є обов'язковим.

При встановленні статевої зрілості враховується сукупність таких ознак: а) загальний фізичний розвиток; б) розвиток зовнішніх і внутрішніх статевих органів; в) для особи жіночої статі – здатність до статевих зносин, запліднення, виношування плоду, розродження (пологів) і годування дитини, а для особи чоловічої статі – здатність до статевих зносин та запліднення. Таким чином, статевая зрілість обіймає виключно біологічні фактори і не торкається соціальних факторів, таких як матеріальна залежність, можливість утримання дитини тощо.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні добровільного природного статевого акту з особою, яка не досягла статевої зрілості. Такі дії утворюють склад злочину, передбаченого статтею 155 КК, у разі, якщо винна особа усвідомлювала (достовірно знала або припускала), що потерпіла особа не досягла статевої зрілості, а так само, коли вона повинна була і могла це усвідомлювати. Така оцінка статевого статусу потерпілої особи повинна походити з об'єктивних обставин: її зовнішнього вигляду, знання про вік, медичні показники тощо.

Добровільними статевими зносинами потрібно визнавати такі, що здійснюються без застосування фізичного насильства, погрози його застосування і використання безпорадного стану потерпілої особи.

Кримінальна відповідальність за ст. 155 КК настає як за одиничний статевий акт з особою, яка не досягла статевої зрілості, так і за більш-менш тривалі стосунки, які навіть можуть мати форму фактичного шлюбу.

За загальним правилом, розглядуваний склад злочину передбачає згоду потерпілого (потерпілої) на вчинення статевого акту з ними. У разі, коли статевим зносинам з особою, яка не досягла статевої зрілості, передувало примушування жінки або чоловіка до вступу у статевий зв'язок, дії винного потребують кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 154 і 155 КК.

Якщо потерпіла особа з певних причин (малолітній вік, розумова відсталість, непритомний стан тощо) не розуміла характеру і наслідків вчинюваних з нею дій, скоєні статеві зносини треба розцінювати як зґвалтування малолітньої (малолітнього) або неповнолітньої (неповнолітнього) з використанням її (його) безпорадного стану. Якщо особа, яка не досягла статевої зрілості, була спочатку зґвалтована, а потім погодилась на вступ у статеві зносини, дії винного треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 152 і 155 КК.

Злочин визнається закінченим з початку вчинення хоча б одного статевого акту.

Суб'єктом злочину може бути особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилось 16 років. Оскільки у ст. 155 КК йдеться про природний гетеросексуальний акт, стать винного завжди протилежна статі потерпілої особи. У ч. 2 ст. 155 КК передбачений *спеціальний* суб'єкт злочину – батько, мати, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього

Суб'єктивна сторона злочину характеризується *прямим умислом*. Психічне ставлення до стану статевої зрілості потерпілої особи може бути і необережним

– коли винний знав або допускав, що потерпіла особа не досягла статевої зрілості, або коли він міг і повинен був це передбачати.

Це питання вирішується у кожному конкретному випадку з урахуванням обізнаності винного про вік потерпілої особи, її зовнішнього вигляду і поведінки, інших факторів. Сумлінна помилка щодо досягнення статевої зрілості особою, з якою мали місце статеві зносини, відповідальність за ст. 155 КК виключає.

Кваліфікуючими ознаками складу злочину (ч. 2 ст. 155 КК) визнаються: 1) вчинення його батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього; 2) спричинення ним безплідності чи інших тяжких наслідків.

Порядок встановлення походження дитини від батьків залежно від того, перебувають вони у шлюбі або ні, внесення відповідних записів до документу народження дитини, а також порядок оспорування батьківства і материнства встановлено Сімейним Кодексом України⁴. Відповідно до ст. 3 Сімейного Кодексу України сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Згідно ст. 150 Сімейного Кодексу України обов'язком батьків щодо виховання та розвитку дитини є піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.

Суб'єктами, передбаченими у ч. 2 ст. 155 КК виступають також особи, які усиновили (удочерили) потерпілу особу згідно з положеннями глави 18 Сімейного кодексу України, вітчим, мачуха, опікуни і піклувальники, призначені за правилами глави 19 зазначеного Кодексу.

⁴ Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2002. - № 21-22. С. 135.

Добровільні статеві зносини батьків, опікунів тощо з неповнолітніми, які досягли статевої зрілості, кримінальну відповідальність не тягнуть.

Безплідність – це втрата потерпілою особою репродуктивної здатності, тобто нездатність особи жіночої або чоловічої статі до запліднення, а в особи жіночої статі це також нездатність до виношування плоду та розродження (пологів). Безплідність особи встановлюється судово-медичною експертизою. До інших тяжких наслідків, за наявності хоча б одного з яких дії винного кваліфікуються за ч. 2 ст. 155 КК, потрібно відносити, зокрема, зараження ВІЛ чи іншою невіліковою інфекційною хворобою, захворювання тяжкою хворобою, у тому числі і психічною, самогубство потерпілої особи. Безплідність та інші тяжкі наслідки повинні перебувати у причинному зв'язку із статевими зносинами з особою, яка не досягла статевої зрілості.

Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх передбачена ст. 156 КК України. *Об'єктом* цього злочину є статева недоторканість, яка забезпечує нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх.

Потерпілим виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка не досягла 16-річного віку. Для кваліфікації діяння за ст. 156 КК не має значення, чи досягла потерпіла особа статевої зрілості, хто був ініціатором вчинення розпусних дій, а також характеристика потерпілої особи (попереднє ведення статевого життя, наявність сексуального досвіду тощо). Таким чином, згода потерпілої особи на вчинення розпусних дій на кримінально-правову оцінку дій не впливає.

З об'єктивної сторони злочин виражається у вчиненні розпусних дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне і моральне розбещення неповнолітніх.

Розпусні дії обов'язково повинні мати сексуальний характер. Вони можуть набувати вигляду фізичних дій або інтелектуального розбещення. Такі дії

спрямовані на задоволення винною особою статевої пристрасті або на збудження у неповнолітньої особи статевих інстинктів.

Фізичне розбещення – це, зокрема, оголення статевих органів винної чи потерпілої особи, непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеві збудження, навчання статевим збоченням, імітація статевих актів, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, вчинення статевих зносин, акту онанізму у присутності потерпілої особи тощо. Диспозицією ст. 156 КК охоплюється також задоволення статевої пристрасті винного неприродним способом (наприклад, орогенітальний або аногенітальний контакт), якщо при цьому щодо особи, яка не досягла 16-річного віку, не застосовується фізичне чи психічне насильство та не використовується безпорадний стан потерпілої особи.

Природні добровільні статеві зносини з особою, якій не виповнилось 16 років і яка не досягла статевої зрілості, кваліфікуються за ст. 155 КК.

Вчинення розпусних дій фізичного характеру щодо особи, яка досягла 16-річного віку, може розглядатись як хуліганство, що супроводжується винятковим цинізмом (ст. 296 КК), лише у разі, коли ці дії поєднуються з грубим порушенням громадського порядку і викликані прагненням продемонструвати явну неповагу до суспільства.

Розпусні дії щодо особи, яка не досягла 16-річного віку, можуть відбуватися як за її згодою, так і з застосуванням до неї фізичної сили з метою примушення її до вчинення певних дій сексуального характеру. Якщо розпусним діям передували або вони супроводжувалися нанесенням побоїв чи мордуванням, тілесними ушкодженнями або погрозою вбивством, вчинене потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтею 156 і статтями 125, 126, 121, 122 чи 129 КК.

Інтелектуальне розбещення може полягати, наприклад, у цинічних розмовах з потерпілим на сексуальні теми, розповіді відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих в різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів, ознайомлення потерпілої особи з порнографічними зображеннями, відеофільмами.

Використання в ході вчинення розпусних дій творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 156 і ст. 301 КК.

Розпусні дії можуть бути вчинені особою чоловічої статі щодо особи жіночої статі і навпаки, а також між особами однієї статі, але у всіх випадках потерпілою є особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Попередня поведінка потерпілої особи (зокрема, її попереднє статеве життя) на кваліфікацію дій винної особи за ст. 156 КК не впливає.

Розпусні дії з потерпілою особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені безпосередньо перед її зґвалтуванням, насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом або статевими зносинами з особою, яка не досягла статевої зрілості, з урахуванням спрямованості умислу винної особи повністю охоплюються диспозиціями відповідних частин ст. 152 або ст. 153, або ст. 155 КК і додаткової кваліфікації за ст. 156 КК не потребують.

Наявність істотного розриву у часі між розпусними діями і вчиненням стосовно однієї й тієї ж потерпілої особи іншого статевого злочину, що виключає переростання одного злочинного діяння в інше, означає, що вчинене треба кваліфікувати за сукупністю відповідних злочинів.

Якщо винний, маючи намір зґвалтувати неповнолітню особу, здійснив щодо неї розпусні дії, а закінчене зґвалтування не вчинив з причин, не залежних від його волі, вчинене потрібно кваліфікувати не за ст. 156 КК, а за ст. 15 і ч. ч. 3 або 4 ст. 152 КК. У разі, коли розбещення неповнолітнього передувало

згвалтуванню, від доведення до кінця якого особа добровільно відмовилась, її дії, за наявності підстав, потрібно кваліфікувати за ст. 156 КК.

Розбещення неповнолітніх є закінченим злочином з моменту вчинення розпусних дій. Згода потерпілого на вчинення щодо нього таких дій на кваліфікацію за ст. 156 КК не впливає.

Суб'єктом злочину виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 16-річного віку. Винний і потерпілий можуть бути особами як однієї, так і різної статі.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується *прямим умислом*. При цьому ставлення винного щодо віку потерпілої особи може бути як умисним, так і необережним. У разі сумлінної помилки особи щодо віку потерпілого відповідальність за ст. 156 КК виключається. Розпусні дії, передбачені ст. 156 КК, спрямовані на задоволення винним статевої пристрасті, на збудження у неповнолітньої особи статевого інстинкту або його задоволення. Мотиви цього злочину не впливають на його кваліфікацію. Винний може керуватись не лише сексуальними, а й іншими спонуканнями (помста близьким, наступне втягнення у проституцію тощо)⁵.

⁵ Кваліфікація злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості // https://arm.naiaiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_3.html

РОЗДІЛ 2

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПОСЯГАННЯ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Філоненко В. М.

Ключові слова: кримінальне законодавство, статевна свобода, статевна недоторканість, статевий злочин, посягання, соціально-правовий захист, система протидії злочинності, покарання, злочинність, злочинці, педофіли, педофілія, педофільний розлад, злочинна поведінка, мотиви протиправних дій, правопорушення, правосвідомість, правоохоронні органи, особистість, спрямованість особистості, психологічні особливості, кримінальна відповідальність, правоохоронці, заздрість, жорстокість, згвалтування, розбещення, озлобленість, засудження, жертва, сім'я, сімейні відносини, сімейне насильство, жорстоке поводження в сім'ї, фізичне насильство, психологічне (моральне) насильство, психологічне жорстоке поводження, сексуальне насильство, сексуальне домагання, нехтування, байдужість, ігнорування, дитинство, дитина, правовий статус дитини, бездоглядні діти, особистість підлітка, особистість неповнолітнього, розлади особистості, засоби масової інформації та комунікації.

2.1. Соціально-правовий захист дитинства

За всі роки незалежності України політика держави постійно спрямовувалася на захист прав і свобод дитини, шляхом розроблення та реалізації спеціальних заходів запобігання протиправних посягань на дитинство. У сучасних умовах функціонування нашої Української держави, коли на доволі високому рівні вчиняються кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я людини, зокрема, тероризму, екстремізму, різних соціальних та

політичних конфліктів, питання захисту прав і свобод дитини набувають особливої актуальності.

Діти – це особлива соціально-демографічна група населення, яка має свої специфічні потреби, інтереси та права, але ще не достатньо спроможна обстоювати і захищати їх перед суспільством. Дитина є самостійним суб'єктом права, на неї поширюється весь комплекс громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини.

Одним із принципів Декларації прав дитини 1959 року визначено, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, включно з належним правовим захистом як до, так і після народження. Ураховуючи ратифікацію цього міжнародного документа, Українська держава має неухильно дотримуватись зазначених принципів. Проте зміни в суспільстві стосовно захисту дітей не можуть відбуватись лише як наслідок політичних кроків. Суспільство у сфері охорони прав і свобод дитини треба змінювати зсередини, залучаючи до цього процесу всі прошарки населення, а особливо молодь, яка нещодавно сама ще перебувала в стані дитинства.

Україна перебуває у тривалій соціально-економічній та політичній кризі, що обумовило виникнення таких негативних соціальних явищ, як безробіття, інфляція, зубожіння населення і поширення злочинності. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання посилення та вдосконалення такої сфери, як кримінально-правовий захист дітей.

Кримінально-правовий захист дитини містить у собі декілька напрямків. По-перше, це захист дитини від кримінального впливу сторонніх людей і соціального середовища, по-друге, диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності й покарання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, але які не досягли повноліття, по-третє, це застосування

передбачених законом санкцій до осіб, які вчинили злочин проти дитини. Такими кримінальними правопорушеннями, зокрема, є посягання, спрямовані проти: 1) новонародженої дитини; 2) малолітніх; 3) особи, яка не досягла статевої зрілості; 4) дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування; 5) осіб, які не досягли 16-річного віку; 6) неповнолітніх; 7) неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на утриманні батьків, тощо.

Кримінальне законодавство України охороняє суспільні відносини, які здійснюються за участі дітей або в їх інтересах, з метою забезпечення кримінально-правовими методами і засобами умов для нормального фізичного, розумового і морально-духовного розвитку дитини. Кримінальне законодавство виступає засобом захисту дітей від злочинних посягань, у зв'язку з чим у Кримінальному кодексі України передбачено склади кримінальних правопорушень проти дітей, за вчинення яких встановлено кримінальну відповідальність.

Кримінальні правопорушення проти дітей посягають на суспільні відносини, які забезпечують реалізацію конкретних прав і свобод дитини.

Проблеми злочинності проти дітей, як і проблема злочинності неповнолітніх, набули особливої актуальності, оскільки стали соціальним явищем, яке загрожує підростаючому поколінню.

Державою передбачено цілий комплекс заходів із соціально-правового захисту прав і свобод дитини, особливого значення серед яких набуває кримінально-правовий захист дитинства. У зв'язку з цим необхідно детально проаналізувати склад кримінальних правопорушень проти життя, здоров'я, майна та інших прав дітей.

Досягти цієї мети неможливо без комплексного дослідження теоретичного підґрунтя протидії злочинності взагалі й тих правопорушень, від яких, зокрема, страждають діти.

Про особливу актуальність проблеми захисту дітей свідчить і той факт, що Міжнародний день захисту дітей уже в 1950 році відзначали у 51 країні світу.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про охорону дитинства» та ст. 1 Конвенції ООН з прав дитини, з юридичного погляду, дитина – це особа до 18 років. У багатьох країнах світу, включно з країнами Європейського Союзу (ЄС), повноліття настає також у 18 років, але ця цифра може варіюватися.

Спеціального визначення дитинства в юридичній, філософській, педагогічній чи соціологічній літературі немає. Але, тим не менш, термін «дитинство» використовується широко, різнопланово і багатозначно. *Дитинство* в індивідуальному варіанті – це, як правило, стійка послідовність актів дорослішання людини, що зростає, її стан до «дорослості». В узагальненому – це сукупність дітей різного віку, що становлять «дорослий контингент суспільства»⁶.

У кримінальному законодавстві використовуються різні терміни, що позначають дитину як суб'єкта права: «неповнолітній», «малолітній», «новонароджена дитина», «особа, яка не досягла 16 річного віку», або «не досягла 18 річного віку». Усі ці поняття охоплюють правовий статус дітей різного віку, які можна об'єднати терміном «дитинство».

Існують різні трактування сутності й тривалості дитинства. Дитинство визначається, як правило, як певний вік, що має свої межі та особливості,

⁶ Кон И. С. Ребенок и общество. М. : Наука, - 1988. - 271 с.

обумовлені життям дитини від моменту народження до повноліття, тобто до 18-річного віку.

Правовий статус дитини регулюється такими нормативними актами, як Загальна декларація прав людини (1948 р.), Декларація прав дитини (1959 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.), Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (1975 р.), Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства» тощо.

У національному законодавстві, а саме в п. 1 ст. 6 Сімейного кодексу України, визначено, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття⁷. Тобто ця норма дає визначення поняття дитини як учасника сімейних відносин.

Такий само підхід до цього поняття відображено також у статті 1 Закону України «Про охорону дитинства», за якою *дитина* – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше⁸.

Вищезазначені норми національного законодавства цілковито відповідають міжнародним нормам.

Згідно зі статтею 1 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1959 р. *дитиною* є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше⁹.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 року також застосовується до дітей, які не досягли 18-річного віку¹⁰.

⁷ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. Київ : Велес, - 2003. - 75 с.

⁸ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 30. - Ст. 142.

⁹ Конвенція про права дитини : ратифіковано Постановою ВР від 27.02.91 № 789-XII. Зібрання чинних міжнародних договорів України. - 1990. - № 1. - С. 205.

У відповідності до Декларації прав дитини кожній дитині необхідно забезпечувати спеціальний захист законом чи іншими засобами й надавати можливості та сприятливі умови, які б давали їй змогу розвиватись фізично, морально, духовно й у соціальному розумінні здоровим і нормальним шляхом в умовах, що забезпечують свободу і гідність особистості.

Кримінальне законодавство України охороняє суспільні відносини, які забезпечують реалізацію умов, що сприяють нормальному фізичному, розумовому та моральному формуванню особистості дитини. Кримінальне законодавство захищає дитину від кримінальних посягань, які передбачені в Кримінальному кодексі України. У Кримінальному кодексі України передбачено склади кримінального правопорушення проти дітей, за вчинення яких встановлено кримінальну відповідальність. Об'єктом таких правопорушень виступають суспільні відносини, які забезпечують нормальний розвиток дитини у відповідності до її особистих потреб та інтересів суспільства, яке зацікавлене, щоб підростаюче покоління було інтелектуально розвинутим, фізично здоровим і морально-етично вихованим.

Визначення об'єкта статевих кримінальних правопорушень історично ґрунтується на поглядах П. І. Люблинського: до таких належать злочини, спрямовані на задоволення своєї статевої пристрасті чи іншої особи, які за своїм об'єктивним характером порушують соціальний уклад статевих відносин¹¹.

Останнім часом вітчизняне кримінальне право поповнилося новими розробками родового об'єкта статевих злочинів. У концепції, розвинутій О. М. Джужею, зміст родового об'єкта статевих злочинів становлять «статева

¹⁰ Європейська конвенція про здійснення прав дітей : міжнародний документ від 25.01.1996 № 994_135// База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135.

¹¹ Люблинский П. И. Преступления в области половых отношений : монография. М. ; Л. : Право и жизнь, - 1925. - С. 21.

свобода», «статева недоторканість» і «статева мораль»¹². Науковець також зазначав, що якщо розглядати статеву свободу як родовий об'єкт злочину, стає зрозумілим, що це – певні суспільні відносини у сфері реалізації сексуального самовизначення особи.

І. Бандурка під статевою недоторканістю розуміє такі суспільні відносини у сфері сексуального життя, що визначають абсолютну заборону вступу у статеві зносини з іншими особами. Недоторканими у статевому розумінні є як неповнолітні, нездатні через певні фізичні та психічні вади реалізувати свою статеву свободу, так і неповнолітні до 16-річного віку або до досягнення статевої зрілості.

Існує думка, що статеві злочини проти неповнолітніх посягають на декілька об'єктів, тому необхідно встановлювати основний безпосередній об'єкт, який і розкриває зміст цього злочину. Висловлюють різні, іноді суперечливі думки щодо соціальних утворень, яким завдається злочинна шкода від розбещення неповнолітніх. Так, Ю. В. Александров вважає, що об'єктом цього злочину є статева недоторканість особи, яка не досягла 16 років. С. С. Косенко наполягає, що йдеться про захист нормального статевого розвитку дитини і підлітка. Ширше визначають безпосередній об'єкт розбещення неповнолітніх В. Д. Гончаренко і П. П. Андрушко, розуміючи під ним звичайний у суспільстві уклад щодо відносин, пов'язаних із статевим вихованням молоді, спрямованих на нормальний розвиток неповнолітніх, на формування їхніх поглядів у сфері сексуальної культури та поведінки відповідно до вимог цивілізованого суспільства. В. І. Борисов і Л. В. Дорош визначають, що вчинення цього злочину спричинює шкоду нормальному моральному та фізичному становленню неповнолітніх, формує у дитини

¹² Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. Київ : Атіка, - 2009. - С. 32.

аморальні погляди. На думку Л. Мороз, оскільки розбещення неповнолітніх пов'язано з грубим порушенням норм суспільної моралі, ним заподіюється велика шкода фізичному, психічному та духовному розвитку неповнолітніх. За логікою А. П. Шеремета, вказаний злочин порушує нормальний фізичний і психічний розвиток неповнолітніх, морально розбещує їх, пробуджує в них ранню статеву схильність, розвиває неправильне, з погляду моралі, уявлення про статеві відносини, а інколи й відхилення від природних норм статевого життя (гомосексуалізм та інші тенденції)¹³.

Визначення, що містяться в законах, не дають повного уявлення про дитину як про суб'єкта права, тому й існує термінологічна багатоваріантність: «дитина», «неповнолітній», «малолітній», «підліток» тощо. Кожне з визначень названих категорій осіб має право на існування, застосування та теоретичне пояснення, оскільки вживається в законодавстві. Проте між ними не можна поставити знак рівності, їх визначення слід розрізняти, але їх всі можна об'єднати поняттям «дитинство», як було сказано раніше.

Охорона прав і свобод дитини має бути найвищим пріоритетом кожної держави. Вона стає особливо актуальною у сучасних умовах, коли побудова правової держави та розвиток демократичного громадського життя передбачають визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, насамперед життя, здоров'я, свободи, честі, гідності, прав та інтересів особистості.

Однією з перешкод на шляху до побудови нормального правового та демократичного суспільства є різноманітні порушення прав підростаючого покоління. У сучасних умовах, коли в Україні закладаються правові засади глибоких соціально-економічних перетворень, проблема захисту неповнолітніх набуває особливого змісту. Серед жертв злочинів діти мають найменші

¹³ Світличний О. Доктринальне визначення об'єкта злочину розбещення неповнолітніх. Публічне право. - 2013. - № 2 (10). - С. 138.

можливості захищати свої права та недоторканість і, безсумнівно, відрізняються підвищеною віктимністю (схильність ставати в певних обставинах жертвою злочину).

Кримінально-правовий захист дитинства в Україні має за мету забезпечення належних умов розвитку дитини. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні має здійснюватися у контексті всієї системи соціального захисту населення і, зокрема, дитячого віку.

30 травня 2018 р. Кабінет Міністрів України Постановою № 453 затвердив Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року». Метою Програми є забезпечення послідовної імплементації положень Конвенції ООН про права дитини, розбудови ефективної системи захисту прав та інтересів дитини на рівні територіальної громади в умовах децентралізації, створення дружнього до дітей середовища відповідно до міжнародних стандартів і пріоритетів Стратегії Ради Європи з прав дитини (2016–2021 роки), а також досягнення Цілей сталого розвитку, затверджених Резолюцією Організації Об'єднаних Націй № 70/1 «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» стосовно дотримання прав дітей.

Важливу роль у розвитку сфери захисту прав і свобод дітей відіграє в Україні Уповноважений з прав людини.

Тісна та плідна співпраця Уповноваженого з прав людини з Офісом Верховного комісара ООН з прав людини, конвенційними органами та спеціальними механізмами ООН, Дитячим фондом ООН, а також із Комісаром Ради Європи з прав людини, відповідними інституціями Ради Європи, зокрема Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, та Європейською

комісією проти расизму та нетерпимості також сприяє запровадженню кращого світового та європейського досвіду в цій галузі.

Що являє собою формула «Щасливе дитинство»? Це дотримання прав «маленьких людей». Те, яким було дитинство у людини, безпосередньо впливає на розвиток її світогляду у майбутньому.

Перелік прав дітей в Україні та ЄС є досить великим. Він дуже схожий на перелік прав людини (адже діти – це маленькі люди), але має певні доповнення, як, наприклад, право на любов та піклування чи право на освіту, на повноцінне харчування, на розвиток талантів тощо.

Дитинство є не лише природним процесом, а й соціальним і культурним здобутком. До кінця середньовіччя не існувало поняття «дитинство» у значенні життєвого відрізка. Протягом дитинства відбувається надзвичайно інтенсивний фізичний і психічний розвиток. Критично важливим періодом розвитку є раннє дитинство. Його порушення, наприклад ізоляція від людського суспільства або будь-яке насильство, здатне призвести до незворотних психічних порушень. Дитинство триває приблизно одну десяту життя людини, і з характеру дитини можна зрозуміти, який характер буде у неї, коли вона виросте.

В Україні діє інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини, мета якого – забезпечити здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини й виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері. Також забезпеченню захисту прав дітей сприяє Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У межах діяльності ЄС діють інститути Єврокомісара з питань прав дитини та Європейського Уповноваженого з прав людини (Європейського Омбудсмена).

Завдяки підтримці ЄС в Україні реалізується та вже було реалізовані різні проєкти у різноманітних галузях, спрямовані на захист і забезпечення прав

дітей; деякі стосувались реформування системи освіти, деякі були підтримкою інституційної розбудови у цій сфері, а інші були спрямовані на створення надійних інструментів захисту дітей від насилля.

Проблема педофілії – одна з найактуальніших проблем сучасності в сфері захисту дітей.

Останніми роками дедалі більше спостерігається загрозлива тенденція щодо збільшення кількості злочинів, що вчиняються проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, і сьогодні, як ніколи, проблема боротьби із сексуальними злочинами проти дітей в усьому світі постала особливо гостро, особливо в сфері протидії сексуальному насильству над дітьми.

Сексуальне насильство над дитиною – це насильство дорослої людини або старшого підлітка над дитиною з метою сексуальної стимуляції. Сексуальне насильство полягає в залученні дитини в сексуальні дії, спрямовані на фізичне задоволення людини, що здійснює насильство, або на отримання нею прибутку. До форм сексуального насильства над дитиною зараховують також пропозицію або примушування дитини до сексуальних дій (незалежно від результату), демонстрацію дитині геніталій, демонстрацію дитині порнографії, сексуальний контакт з дитиною, фізичний контакт з геніталіями дитини, розглядання геніталій дитини без фізичного контакту, використання дитини для виробництва дитячої порнографії тощо.

Мало не щодня в засобах масової інформації з'являються повідомлення про жахливі злочини, що здійснюються педофілами.

Можна вважати, що це особлива категорія злочинів, яка не лише завдає шкоди фізичному здоров'ю дітей. Такі злочини спричиняють тяжкі моральні травми, які можуть у подальшому призвести до вкрай негативних психічних та психологічних наслідків для дитини, вони визначаються надзвичайною аморальністю дій і, користуючись безпорадним станом жертви, цинічно

порушують її статеву свободу та недоторканість. Дослідження показують, що дуже часто такі дії вчиняють близькі дитині особи (батьки, особи що їх замінюють, працівники медичних та освітніх установ та організацій). Найчастіше дітей спокушають їхні близькі або оточуючі (лише 10 % педофілів – не знайомі дитині особи). Варто зауважити, що жертвами злочинців-збоченців в особі батьків і вітчимів у низці випадків є діти в сім'ях зі значною різницею у віці між подружжям. До таких сімей необхідно ставитись з особливою увагою. Педофілія – це одна із форм сексуальних відхилень, за якої від збоченої чуттєвості злочинця страждають діти, однак часто такі дії залишаються безкарними. Варто зауважити, що співвідношення вчинених і зареєстрованих злочинів становить п'ятнадцять до одного¹⁴.

А. О. Джужа констатує: «Проблема насильства над дітьми та його наслідків є актуальною в контексті міжнародної кримінологічної науки. Розв'язання зазначеної проблеми потребує розроблення нових дослідницьких програм, оригінальних методологічних підходів і пильної уваги до специфіки психотерапевтичної та психокорекційної роботи з дітьми, які мають такий досвід». Він також надає дані американських науковців, які, дослідивши 747 осіб, що вчинили сексуальні злочини, встановили, що 76 % із них у дитинстві самі зазнали сексуального насильства. Тобто можна констатувати спадкоємність поведінки (зворотна реакція)¹⁵.

Фахівці стверджують, що зазвичай сексуальний правопорушник, який виступає як педофіл зовні справляє враження нормальної людини, а його відхилення інтимного характеру приховуються від колег і друзів.

¹⁴Сабанина Л. Плохой «хороший человек». Областная газета Свердловской области. 2014. URL: http://www.oblgazeta.ru/print_v.htm?st=9.sat&dt=18.05.2014.

¹⁵ Джужа А. О. Віктимологічне запобігання сексуальному насильству щодо дитини. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - 2016. - № 4 (101). - С. 179–187.

Практично безперервно надходить потік інформації про сексуальне насильство над дітьми. Про те, що за кожним рядком у стрічці інформаційних агентств про черговий злочин, пов'язаний із сексуальним насильством стосовно дитини, стоїть знівечена доля ні в чому не винної дитини, вже мало хто замислюється. Усі держави в світі вживають різних заходів з протидії цьому, але на практиці картина істотно в позитивному напрямку змінюється дуже повільно. Дітей продовжують убивати і гвалтувати. Можна зробити висновок, що для того, щоб не програти боротьбу за спокійне і безпечне майбутнє наших дітей, усім країнам треба спільно докласти ще багато зусиль, діяти більш координовано та ефективно.

2.2. Проблема педофілії та її визначення

*Педофілія*¹⁶ (від дав.-гр. παῖς, р. в. παιδός – «дитина»+φιλία – «любов») – хворобливий статевий потяг (статеве збочення, перверсія) до дітей, які не досягли віку статевого дозрівання або ж знаходяться лише в ранній його стадії.

Близьким поняттям до педофілії є ефебофілія – потяг до підлітків.

Педофілія – це форма парафілії, при якій завдається шкода іншим людям, і тому розглядається як парафілійний розлад.

Педофілія – це поняття, яке включає не тільки сексуальне домагання дітей, а й розглядання, залякування, відкрита агресія. Педофілія є захворюванням, яке може бути діагностоване лікарем.

Педофілійний розлад характеризується повторними інтенсивними, сексуально збудливими фантазіями, сильними бажаннями чи поведінкою, яка привертає препубертатних дітей чи дітей передпідліткового віку (зазвичай до 13

¹⁶ Педофілія // <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%8F>)

років включно); цей діагноз ставиться тільки тоді, коли хворим 16 або більше років і вони на 5 або більше років старші, ніж дитина, яка є об'єктом фантазій.

Барон – Коен, Саймон¹⁷ та інші дослідники, вивчаючи злочинців, які вчинили статеві злочини, стверджують, що педофіли страждають на: порушення міжособистісного функціонування та пасивно-агресивну, соціопатичну поведінку.

Разом з тим, правові норми, які діють в конкретній країні можуть не збігатися з психіатричними. Наприклад, ранні шлюби в деяких східних країнах. Тому вік, який вказаний в діагностичному керівництві переважно стосується західних культур.

Перебіг педофільї є хронічним і педофіли найчастіше зловживають психоактивними речовинами, у них часто спостерігається залежність від ліків і депресія. Серед інших супутніх розладів зустрічаються розлад дефіциту уваги з гіперактивністю, тривожні розлади і посттравматичний стресовий розлад.

Визнання пацієнта потенційним педофілом іноді ставить перед лікарем важко вирішувані етичні питання. Разом з тим, медичні працівники несуть відповідальність за захист дітей від такого типу загроз.

Педофілія в строгому значенні цього терміну спостерігається в більшості у чоловіків і вкрай рідко серед жінок. Більшість педофілів — гетеросексуали; чимало з них перебувають у шлюбі та мають дітей; деякі з педофілів схильні до алкоголізму.

Як правило, педофіли застосовують тактику грумінгу і відкрито не виражають агресію. Проявом педофільї, її реалізацією є розпусні дії щодо дітей. Зазвичай це розповіді про інтимні відносини, роздягання дітей, огляд їхніх

¹⁷ Baron-Cohen Simon. *Zero degrees of empathy: A new theory of human cruelty and kindness*. New York: Penguin. 2020, 256 p.

статевих органів, мастурбація в присутності дітей, демонстрація порнографії, огляд і показ статевих органів, тактильні та статеві, іноді оральні контакти.

Зазвичай педофіл намагається отримати «добровільну» згоду дитини, яка не розуміє, що відбувається. Однак трапляються випадки погроз, насильства та згвалтування дітей.

Агресивні педофіли, які мають ознаки соціопатії, можуть застосовувати силу і погрожувати фізичною розправою над дитиною чи домашньою твариною дитини, якщо він розповість про цей випадок.

Небезпечним явищем педофілія стала у спорті, яка була проявлена у стосунках між тренерами, лікарями та спортсменами і спортсменками.

Причинами для формування педофілії служать відхилення психосексуального розвитку людини, проблеми спілкування з особами іншої статі, а часто також сексуальні розлади, що заважають нормальному статево-життєвому життю.

Педофілія найчастіше спостерігаються у тридцятирічних і літніх (старших 50) чоловіків.

У групі 30-літніх переважають одружені чоловіки, які однак не зуміли влаштувати насправді своє сексуальне життя, а також ті чоловіки які бояться близькості та контакту з дорослими жінками.

Серед літніх чоловіків зазвичай зустрічаються самотні люди, та ті, хто страждає від різноманітних статевих розладів. Педофільні тенденції, що виникають в літньому віці на фоні зниження статевого потягу, можуть довго не реалізовуватися. Зазвичай вони формуються на тлі атеросклерозу в сполученні з енцефалопатією. Аналогічні причини потягу до дітей і при гомосексуальності як у чоловіків, так і в жінок.

Згідно з результатами деяких досліджень до 80% педофілів самі перенесли в дитинстві сексуальну травму, що наклала відбиток на все їхнє подальше життя.

В усіх країнах за насилля стосовно осіб, які не досягли 14 років прописане покарання. В більшості законодавств країн за педофілію передбачене тюремне ув'язнення, в деяких країнах — пожиттєве. В Ємені педофілів публічно страчують. В Нігерії і корінних жителів Південно-Східної Африки несприйняття педофілії і поширені самосуди, насильників спалюють живцем. В країнах, де педофілію вважають психічним захворюванням передбачене лікування.

Для лікування педофілії може застосовуватись: психотерапія, лікування супутніх захворювань, медикаментозне лікування. В частині країн діє додатковий запобіжний захід — хімічна кастрація: примусова і добровільна.

Педофілія, або педофільний розлад – це психосексуальний розлад, який зазвичай стосується дорослих і характеризується сексуальним інтересом до дітей препубертатного періоду та спробами вступити з ними в статевий акт¹⁸.

Проблема поширення педофілії є актуальною в усіх країнах. Виникає справедливе запитання: з чим пов'язано спалах сексуального насильства над дітьми, який спостерігається в світі впродовж останніх двох десятиліть? Відповісти на нього не надто складно.

Американські вчені на підставі анонімних опитувань установили, що 10 % всього чоловічого населення Європи, Росії та Америки коли-небудь мріяли про сексуальний зв'язок з дитиною, але з морально-етичних причин не здійснюють своїх фантазій, більш того, самі їх лякаються. З них лише 1,6 % насправді є сексуальними злочинцями. Так, згідно з розрахунками в США проживає

¹⁸ Pedophilia // Encyclopaedia Britannica : сайт. 2019. URL: <https://www.britannica.com/topic/pedophilia>.

шістсот тисяч педофілів, у Росії – триста тисяч, у Німеччині – двісті тисяч. Ці цифри більш ніж реальні, з огляду на те, що більшість сексуальних злочинів проти малолітніх так і залишається нерозкритою. Однією з причин такого значного зростання кількості злочинів проти статевої недоторканності дітей у всьому світі є обумовлена таким серйозним психологічним фактором, як можливість розширеної комунікації між людьми, схильними до педофільії, через мережу Інтернет, моральну розбещеність, масове порушення прав людини, беззаконня, всюдозволеність провокують вчинення різних кримінальних правопорушень, в т.ч. і сексуальних.

За мотивами педофільії гуртуються не лише злочинці, які розбещують дітей у реальності, а й люди, які відчують сексуальний потяг до дітей, але ще не переступили поріг закону. Таке спілкування може спровокувати і провокує їх на ухвалення рішення про вчинення злочинів. Більш того, на таких сайтах у найдетальніших подробицях розповідається про те, як знайти психологічний підхід до дитини, як схилити дитину до сексуальних дій, описуються місця, де без зусиль можна знайти безпритульних дітей, а також розповідається про дитячі табори і будинки-інтернати, в яких адміністрація не виявляє належної пильності. Доходить до того, що початківцю-педофілу постачають спеціалізовану літературу.

За останні роки в інтернет-просторі у вільному доступі з'явилися мільйони фото- й відеоматеріалів, що містять дитячу порнографію. При цьому є дуже важливим і викликає занепокоєність той факт, що педофіли практично перестали соромитися своїх дій і не вважають їх будь-яким відхиленням від норми. Багато авторів викладають на просторах Інтернету тисячі оповідань і книг з докладним описом дій сексуального характеру з малолітніми і навіть не бояться підписуватися своїми іменами. На початку 1980-х років з'явився цілий рух бойлаверів – північноамериканська асоціація бойлаверів, які підтримують

між собою стосунки й обмінюються особистим досвідом. Пропаганда педофілії заразила Інтернет.

У всьому світі не припиняються дискусії про ефективні заходи протидії педофілії, але по-справжньому дієвого способу досі немає. Перша причина полягає в тому, що на світовому рівні досі відсутнє єдине розуміння правового регулювання в мережі Інтернет. Друга проблема полягає в незрозумілості самої суті того, що відбувається.

Точаться дискусії про необхідність посилення покарання за сексуальне насильство стосовно дітей, однак, на погляд багатьох учених, посилення покарання за такі злочини є малоефективним, а традиційних кримінальних покарань недостатньо, тому до цих осіб необхідно застосовувати якісь додаткові заходи.

Безумовно, ухвалення закону, який посилюватиме покарання, крок позитивний. Але, як показує практика, наївно вважати, що більш суворий закон вирішить проблему. Він може бути ефективним лише в сукупності з іншими заходами щодо захисту дітей. І, насамперед, стає необхідним підвищення рівня розслідування таких злочинів. Наразі треба розробляти з цього питання доступні й докладні методичні рекомендації для слідчих та оперативних співробітників поліції. Проблема підготовки висококваліфікованих працівників, професіоналів завжди стоїть дуже гостро. І виникає нова трудність. Вона полягає в тому, що більшість громадян, зокрема це стосується і деяких працівників поліції, мають лише загальні уявлення про проблему. Це ж само стосується і батьків, для яких потрібні прості та зрозумілі інструкції, які дадуть змогу захистити свою дитину.

Учені схиляються до думки, що проблему педофілії в сучасних умовах слід досліджувати більш ретельно. Актуальність дослідження девіантної сексуальної поведінки стосовно малолітніх та неповнолітніх дітей зумовлено

тим, що кількість таких злочинів із року в рік не зменшується. Щороку Національна поліція України розслідує понад 400 кримінальних проваджень, у яких діти потерпали від сексуального насильства. Однак і поліція, і правозахисники переконані, що ця цифра є умовною і може становити щонайменше 10 % від кількості реальних злочинів стосовно дітей.

За різними даними, від одного до трьох мільйонів дітей в Україні стають жертвами або свідками домашнього насильства, зокрема й сексуального.

Для протидії цим кримінальним правопорушенням необхідно дослідити і зрозуміти умови і причини, відповідно до яких формується аномальна сексуальна поведінка.

Ці питання можуть бути дійсно важливим з цілої низки причин. Слід накопичувати знання про природу сексуальних девіацій. Вони можуть і мусять лежати в підґрунті розроблення методів їх діагностики, профілактики та терапії.

Проблема педофілії порівняно з іншими статевими відносинами зараз стоїть найбільш гостро. Галузі дитячої та вікової психології, що активно розвиваються впродовж поточного століття, показали, наскільки важливим для суспільства є психічне здоров'я дитини, забезпечити яке можна, лише захистивши її від травмуючих ситуацій, серед іншого і пов'язаних із сексуальним зловживанням, що часто виключає можливість гармонійного психосексуального формування особистості. Незважаючи на це, зараз не можна говорити про достатню ефективність методів діагностики та профілактики педофілії, а можливість її лікування заперечується цілою низкою дослідників. Одна з причин неопрацьованості цієї проблеми сексуального зловживання дітьми полягає в тому, що до цих пір не існує єдиних загальноприйнятих уявлень про педофілію.

Ще одним серйозним недоліком є те, що немає жодної можливості судити про справжню поширеність цієї девіації. Також практично немає інформації про

людей з розладом сексуальних уподобань у формі педофілії, які ніколи не вчиняли злочини проти дітей, хоча існування такої категорії педофілів, на думку багатьох авторів, не має сумнівів.

Найважливіше базове питання, пов'язане з активним обговорюванням сексуальних відхилень, – питання про характерні для педофілів особистісні риси й особливості, бо розроблення цієї проблеми може багато дати для розуміння механізмів і чинників розвитку педофілії. Але на нього теж немає однозначної відповіді. Так, наприклад, деякі західні дослідники (Р. Окамі, А. Goldberg, 1992) вважають, що будь-які особистісні риси не завжди можуть бути достовірними індикаторами педофілії. Інші дослідження (Н. А. Радченко, Н. В. Дворянчиков, 2003; А. Ю. Дишлевой, 2001) показали, що для людей з розладом сексуального потягу в формі педофілії характерні виражена фемінність, порушення фазності статевого розвитку і спотворення статевої самосвідомості, порушення у сфері міжособистісної комунікації та схильність до ідентифікації із сексуальним партнером (дитиною). Н. А. Радченко і Н. В. Дворянчиков (2003) на підставі отриманих ними даних припустили, що у їх досліджуваних спостерігається переважання порушень когнітивної складової статевої самосвідомості¹⁹.

2.3. Загальні психологічні риси, притаманні педофілам

Завдяки проведеним останніми роками дослідженням можна виділити більш загальні характерні психологічні риси, притаманні педофілам. Це, насамперед, характерні низька самооцінка та невпевненість у собі в сексуальних

¹⁹Языков С. А., Дворянчиков Н. В. Психологические факторы развития педофилии. Московский городской психолого-педагогический университет / Psyjournals.ru : открытая электронная библиотека российских журналов по психологии и педагогике – репозиторий свободного доступа. URL: https://psyjournals.ru/files/41819/ICJP_2011_Yazkov.pdf.

відносинах, виникнення страху перед спілкуванням з жінками. Для цієї категорії людей є характерними тривожність, переляк, вони нетовариські, не витримані, імпульсивні. Наприклад, психолог І. Ушакова вказує, що в дитинстві більшість схильних до педофілії були жертвами насильства, зокрема і сексуального, та приниження, більшість зазнала інцест. І ставши дорослими, такі особи у своїх діях втілюють свій травматичний досвід. Часто вони несвідомо мстяться за свої приниження в дитинстві, не вважають свої дії аморальними або протиправними.

Клінічний психолог С.М. Єніколопов вважає, що перший сексуальний досвід у педофіла часто буває невдалим (йому могла відмовити жінка, могла в грубій формі його принизити тощо). Багато хто з педофілів мав травматичний досвід у підлітковому віці, а саме в цьому віці формується доросла сексуальність.

Досить часто у потерпілих від таких дій травмується психіка, і без цього ще не повністю сформована, й цим же може спричинюватись поява сексуальних збочень, які можуть проявитись одразу ж або через невизначений проміжок часу²⁰.

В українському законодавстві, як вже розглядалося раніше, злочини, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість особи (зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, примушування до вступу у статевий зв'язок, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, і розбещення неповнолітніх), передбачено розділом IV Особливої частини КК.

Підставою для кримінальної відповідальності є посягання на статеву свободу і статеву недоторканість дитини.

²⁰ Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практичний poradnik. Северодонецьк : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, - 2018. - 92 с.

Статева свобода – це право особи, яка досягла шлюбного віку, на сексуальне самовизначення, тобто її реальна можливість вступати в добровільне сексуальне спілкування з обраним партнером у будь-який час і в будь-якій сексуально прийнятній формі за умови, що вона не суперечить нормативно-правовим приписам щодо охорони особи та громадського порядку.

Статева недоторканість – це встановлений законодавством України про кримінальну відповідальність імунітет дітей та психічно хворих осіб, які внаслідок малоліття або хворобливого психічного стану не усвідомлюють характер статевого відносин, їх соціальне значення та природні наслідки, щодо недопустимості сексуального спілкування з ними.

В Інтернеті, 03.03.2019 р. з'явилася інформація, що керівництво онлайн-відеохостингу YouTube заявило про відключення можливості коментування відеороликів за участю дітей у межах боротьби з педофілією в Інтернеті. Про це йдеться в заяві компанії, яку надрукувала газета The New York Times, інформує Ukr.Media. Так, згідно з поширеними даними за останній тиждень керівництво компанії видалило коментарі під «десятками мільйонів» таких відео. До того ж, як зазначається в заяві, в найближчі кілька місяців дія захисних заходів лише посилюватиметься, і під обмеження потраплять відеоролики, на яких зображені діти молодше 13 років, а також неповнолітні, які потенційно ризикують піддатися «злочинній поведінці»²¹.

20.06.2012 р. Україна ратифікувала (підстава – 4988-VI) важливий законодавчий акт з цього питання, а саме *Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства*. Зокрема, у главі VI ст. ст. 18, 22 та 23 цієї Конвенції усі Сторони, які ратифікували

²¹ YouTube заборонить коментувати відео з участю дітей: детальна інформація. Ukr.Media. 2019. URL: <https://ukr.media/science/386975>.

Конвенцію, зобов'язані законодавчо визнати криміналізацію такої умисної поведінки.

Україна, як і країни Європи, останнім часом посилює заходи запобігання сексуального посягання на дітей та активує роботу правоохоронців та боротьби із цим небезпечним явищем.

Зокрема, важливим кроком у такій боротьбі слід вважати ухвалення законопроекту № 6449 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені щодо малолітньої чи малолітнього, неповнолітньої чи неповнолітнього та особи, яка не досягла статевої зрілості». У грудні 2019 року Верховна Рада України схвалила законопроект щодо запровадження єдиного реєстру педофілів і посилення кримінальної відповідальності за сексуальні злочини проти дітей.

О. І. Беспалова вважає, що нагальним питанням є не лише встановлення на законодавчому рівні кримінальної відповідальності за злочини, вчинені на сексуальній основі проти малолітніх, а й вироблення ефективних заходів з їх профілактики. Одним із таких заходів є створення єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та недоторканності малолітньої дитини.

Варто зазначити, що в країнах Європейського Союзу та у Сполучених Штатах Америки вже тривалий час існує практика щодо формування таких реєстрів (переважно відкритих) та користування інформацією, що у них міститься. У зв'язку з цим цілком логічною та обґрунтованою здається позиція керівництва Національної поліції України щодо необхідності створення такого реєстру і в Україні. Необхідність ухвалення цього закону зумовлюється тим, що саме завдяки створенню такого реєстру буде забезпечено умови для запобігання вчинення аналогічних злочинів цією категорією злочинців у майбутньому

шляхом інформування осіб, на яких покладається виховання дитини (батьків, опікунів, вчителів, медичних працівників), про потенційних злочинців.

На думку О. І. Беспалової та інших науковців, завданням цього нормативно-правового акту має стати вироблення комплексної правової регламентації процедури створення єдиного реєстру педофілів (осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та недоторканності малолітньої дитини) та користування інформацією, що у ньому міститься, правове забезпечення ефективності діяльності правоохоронних органів, уповноважених вживати відповідних заходів. Слід передбачити створення єдиного реєстру, який має складатися з відкритої та закритої частин. Відкритим реєстром зможуть користуватися батьки, опікуни, вчителі, медичні та соціальні працівники з метою своєчасного виявлення осіб з оточення дитини, які раніше були засуджені за тяжкі й особливо тяжкі злочини проти статеві свободи та недоторканності малолітньої дитини. Закритий реєстр має бути доступним для працівників правоохоронних органів та містити інформацію про осіб, які вчиняли сексуальні домагання щодо малолітньої дитини, що не спричинили тяжких фізичних та психологічних наслідків. Також інформація, що міститься у такому реєстрі, має бути доступною керівництву навчальних та інших дитячих закладів, які мусять перевіряти осіб, яких приймають на роботу. Однією з умов прийому на роботу має стати наявність відповідної виписки з реєстру, що в ньому не міститься інформація про конкретну особу. Необхідно звернути увагу на те, що формування єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та недоторканності малолітньої дитини, та надання йому статусу відкритого для користування містить у собі певні загрози, які слід своєчасно прорахувати та унеможливити їх виникнення²².

²² Беспалова О. І. Щодо доцільності створення єдиного реєстру педофілів (осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та недоторканності малолітньої дитини) в Україні // Теоретичні питання юриспруденції і

До цієї проблеми доцільно більше привертати увагу громадськості. Для цього варто активно залучати засоби масової інформації та проводити локальні акції. Необхідно, щоб інформація поширювалася і на потенційних жертв – дітей і підлітків. З дітьми слід проводити різні тренінги та лекції, на яких навчати їх уникати таких ситуацій та ефективно з них виходити, а психологи в дитячих садках та школах повинні завжди пояснювати дітям, що треба про все, зокрема про свої підозри, розповідати батькам.

Забезпечення прав і свобод людини є однією із найактуальніших проблем для цивілізованого суспільства. Особливого значення в цьому контексті набуває питання захисту прав і свобод дитини, зокрема створення умов для її повноцінного розвитку, виховання, матеріального забезпечення, збереження дитини від негативного впливу, захист від посягань на її недоторканність, честь, здоров'я і життя.

Правовий статус дитини є складною юридичною конструкцією, яка містить у собі безліч правових елементів, які визначають правове становище дитини в суспільстві.

Аналізуючи норми Конвенції про права дитини, Конституції України, Закону України «Про охорону дитинства» та інших нормативних актів, можна виділити найбільш важливу групу прав дитини: особисті (фізичні) права неповнолітніх – право на життя (виживання), право на охорону здоров'я, право на захист від усіх форм насильства, право на повагу до честі й гідності, право на свободу слова, світогляду та віросповідання, право на ім'я і набуття громадянства, право на свободу, на невтручання в особисте та сімейне життя.

2.4. Насильство в сім'ї як чинник кримінальних правопорушень

Упродовж кількох останніх років насильство в сім'ї залишається актуальною проблемою для України. Воно є причиною розпаду тисяч українських сімей, фактором, що суттєво впливає на стан захисту особистих прав і свобод людини в суспільстві. Насильство в сім'ї – це комплексна суспільна, а не приватна проблема. Відповідно, особи, які вчинили насильство в сім'ї, можуть нести за свої дії як кримінальну, так і адміністративну відповідальність. Що стосується сексуального насильства в сім'ї, то за його вчинення настає лише кримінальна відповідальність.

Варто зазначити, що стосовно кваліфікації цієї форми насильства в сім'ї існує низка прогалин, адже не всі форми сексуального насильства охоплюються статтями кримінального й адміністративного законодавства. Так, наприклад, сексуальне домагання, що проявляється у формі чіпляння, доторкування до інтимних частин тіла, відвертих розмов на інтимні теми тощо, не охоплюється жодною статтею ані Кримінального кодексу України, ані Кодексу України про адміністративні правопорушення, якщо це не робиться стосовно неповнолітньої особи, оскільки в такому разі дії винної особи кваліфікуються за статтею 156 Кримінального кодексу України – розбещення неповнолітніх. Якщо такі сексуальні домагання вчиняються стосовно дорослого, чинне законодавство не передбачає покарання винної особи. Відповідальність настане лише за фактом вчинення більш грубого та жорстокого насильства, наприклад зґвалтування, а дії, які передували зґвалтуванню, так і залишаються поза увагою правоохоронних органів.

Міжнародні документи і Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»²³ визначають поряд з іншими і такий вид насильства в сім'ї, як сексуальне насильство. У Законі визначено, що це протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканність іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього.

Окремі кримінологи та психологи виділяють і такий вид насильства в сім'ї, як примус, під яким розуміються різноманітні фізичні та психологічні впливи на особистість з метою примусити особу – чоловіка, жінку чи дитину – до дій, що можуть заподіяти шкоду її (його) фізичному чи психологічному здоров'ю.

Кримінологічна характеристика ознак жорстокого поводження з дітьми надає можливість виділити чотири типи жорстокого поводження щодо дітей, а саме:

- фізичне насильство;
- нехтування, байдужість, ігнорування дитини;
- сексуальне насильство;
- психологічне жорстоке поводження.

Поняття «жорстоке поводження з дитиною» означає будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного та соціального насилля над дитиною в сім'ї або поза нею.

Стаття 155 Кримінального кодексу України передбачає злочин, що виражається у статевих зносинах з особою, яка не досягла статевої зрілості. Потерпілим від злочину є особа жіночої або чоловічої статі, яка не досягла статевої зрілості. С. Косенко, досліджуючи захист неповнолітніх потерпілих від статевих злочинів кримінальним законодавством зарубіжних країн, доходить

²³ Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2018. - № 5. - Ст. 35.

висновку, що в багатьох державах захист неповнолітніх і малолітніх від статевих злочинів та сексуальної експлуатації здійснюється всебічно, ґрунтовно і в належному обсязі, торкаючись усіх аспектів цієї проблеми. Позитивним є те, що у зарубіжному законодавстві вирішено питання про кримінальну відповідальність батьків та осіб, що їх замінюють, чи тих, хто безпосередньо займається вихованням дітей, за жорстоке поводження та статеве насильство над ними, чого немає у Кримінальному кодексі України.

Розбещення неповнолітніх передбачається статтею 156 Кримінального кодексу України, де потерпілим виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка не досягла 16-річного віку. Злочин виражається у вчиненні розпусних дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне та моральне розбещення неповнолітніх.

Українська держава на законодавчому рівні забезпечує захист дітей від усіх форм фізичного та психічного насильства, образи, недбалого та жорстокого поводження з нею, експлуатації, включно із сексуальними зловживаннями, зокрема з боку батьків або осіб, які їх замінюють, використання їх для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів і примушування до проституції.

Сьогодні відповідно до статті 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» насильством в сім'ї визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права та свободи члена сім'ї як людини та громадянина й завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю²⁴. Виходячи з цього визначення, насильство поділяють на:

²⁴Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 10. - Ст. 70.

- фізичне;
- сексуальне;
- психологічне;
- економічне.

Сексуальне насильство в сім'ї полягає у протиправному посяганні одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно дитини, яка є членом цієї сім'ї.

Розвиваючись як соціальна і демократична держава, Україна, дбає про права та інтереси дітей, створюючи можливості для їх нормального розвитку у сучасних умовах і визначаючи шляхи подолання наявних проблем у забезпеченні правового розвитку дитинства.

Ефективність соціальної сфери та забезпечення нормального фізичного, духовного й розумового розвитку дитини є важливою передумовою захисту дітей від кримінально-правових посягань та втягнення їх у злочинну діяльність.

На сьогодні в Україні головним чинником у механізмі забезпечення прав дитини є Конституція, яка проголошує рівність прав дітей (ст. 24, 52), охорону дитинства (ст. 51), заборону насильства над дитиною та її експлуатацію (ст. 52), право на життя (ст. 27), захист та допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52), право на освіту (ст. 53) тощо. Але практична реалізація конституційних норм та інших нормативних актів, спрямованих на поліпшення становища дітей в Україні, стикається із серйозними перешкодами, спричиненими реформуванням суспільного устрою й особливо негативними процесами у сферах економіки, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

В Україні сформувалася система протидії злочинності проти дитинства, складовим елементом якої є соціально-правові заходи запобігання злочинам проти дітей.

Розглядаючи систему протидії злочинності проти дитинства, І. О. Бандурка розуміє її, як сукупність, яка складається із різних складових, які є між собою взаємопов'язаними та впливають одні на одні, створюючи єдине ціле²⁵.

Система протидії злочинності проти дитинства містить у собі всю сукупність заходів і способів реагування державних органів, суспільства й окремих громадян на злочини проти прав і свобод дітей. Протидія злочинності проти дитинства як система діяльності з реалізації кримінальної політики держави має на меті підвищення рівня захищеності дитини, а отже, держави і суспільства, зменшення рівня злочинності проти дитинства, контроль за її станом, мінімізація або ліквідація наслідків злочинної діяльності, усунення причин та умов, які сприяють учиненню злочинів проти дітей та вчиненню злочинів неповнолітніми. Засобами досягнення цілей протидії злочинності виступають як рання профілактична попереджувальна діяльність, спрямована на виявлення і подальше усунення причин протиправної (злочинної) активності, так і боротьба зі злочинністю як такою, спрямована на виявлення, попередження, припинення, розкриття і розслідування злочинів.

У протидії злочинності проти дитинства важливе місце посідає виявлення серед дітей груп ризику, тобто тих дітей, які ризикують стати жертвами злочину. Такими насамперед є соціально незахищені діти – діти які живуть на вулиці, безхатченки. Такі діти є найбільш незахищеними, оскільки їх ніхто не буде шукати, контролювати й захищати.

²⁵ Бандурка І. О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора О. М. Литвинова. Харків : Золота миля ; Кримінологічна асоціація України. - 2017. - 432 с.

Бездоглядні діти найчастіше стають жертвами гвалтівників і педофілів, їх втягують в антигромадську діяльність, спонукають учиняти крадіжки, займатись проституцією, вживати алкоголь і наркотики.

У групу ризику потрапляють і діти, які багато часу проводять у мережі Інтернет, їхня психіка порушується від систематичного перегляду сцен насилля, жорстокості й агресії. Через мережі Інтернет з дитиною можуть зв'язатись шахраї, сутенери, звідники та педофіли.

Жертвами сексуальних домагань піддаються дівчата, що працюють із раннього віку у сфері модельного бізнесу, або такі, які навчаються на різних курсах підготовки до ролей фотомоделей, танцівниць, показу мод тощо. Саме через мережу шоу-бізнесу неповнолітніх залучають до будинків розпусти, спонукають займатись проституцією чи продають у рабство.

Наявність названих вище умов не означає, що така дитина обов'язково стане жертвою злочину, але вони є одним із факторів, у разі певного збігу яких може відбуватись кримінальне посягання на таку дитину.

Засоби масової інформації (ЗМІ), особливо телебачення, стали невід'ємною частиною культур сучасного суспільства. Саме ЗМІ створюють своєрідне інформаційне тло, на підставі якого людина, зокрема молода, формує певний світогляд щодо способу і стилю життя та моделей поведінки, в багатьох випадках негативної. Особливого значення набуває пропаганда через засоби масової інформації насильства, наркотиків, алкоголю, романтики злочинної діяльності, проституції, азартних ігор і легковажного способу життя як шляху досягнення матеріального благополуччя. На поведінку неповнолітніх негативно впливає також використання інтернет-технологій, через які юнаки та дівчата (добровільно чи неупереджено) дізнаються про секс і сексуальність, використовуючи доступ до порнографічних матеріалів. Також є випадки потрапляння в сексуальне рабство через спілкування з особами, які пропонують

знайомства, просять надіслати фотокартки, а потім, використовуючи монтаж, розміщують їх на порносайтах.

Діти в умовах складних соціально-економічних перетворень стали однією з найуразливіших груп населення України. Незважаючи на всі заходи, яких вживають уряд та інші органи влади, реальне становище дітей погіршується під впливом зниження життєвого рівня населення, погіршення медичного обслуговування і поширення так званого «соціального сирітства». Саме тому постає питання про ефективний захист дітей від злочинного посягання. Одним з його засобів є законодавчо сформована система покарань за злочини проти дитинства.

Покарання є специфічним і жорстким регулятором людської поведінки, яка вчиняється всупереч кримінальному закону. Кожен етап розвитку держави, права та людства супроводжується впровадженням різних систем в видів покарань.

Найсуворіша відповідальність установлюється для групи злочинів, що посягають на статеву недоторканість дитини. Так, одним із них є злочин, передбачений *статтею 155 КК України*, – *статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості*. Цей злочин карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк. Проте якщо ці самі дії вчинено батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки, то покарання передбачається у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Стаття 156 КК України «Розбещення неповнолітніх» відображає вирішення на законодавчому рівні проблеми педофілії – статевого відхилення,

яке виявляється у прагненні вчинювати дії сексуального характеру з дітьми. Розбещення неповнолітніх може і не мати на меті сексуальне задоволення винного. Статтею 156 КК України передбачено, що вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Науковці та спеціалісти, а саме психіатри, психологи і сексологи, пропонують різні класифікації педофілії. Так, у навчальному Монографію із судової

психіатрії під редакцією Н.М. Жарикова, Г.В. Морозова і Д. Ф. Хритинина²⁶ згадуються чотири основних психопатологічних варіанти педофілії: нав'язливий, компульсивний, імпульсивний і псевдораціоналістичний. Але далеко не всі педофіли за характером і мотивами своїх дій укладаються в цю класифікацію.

Класифікація запропонована М. Коеном (M. Cohen, 1969) дещо відрізняється від згаданої вище і ґрунтується не на психопатологічних девіаціях, а на особливостях агресії гвалтівника-педофіла та специфіці сексуальної поведінки в кримінальній ситуації з урахуванням мотивації скоєних протиправних дій.

Так, за цією класифікацією виділяють такі типи:

1) компенсаторний, для якого зґвалтування має захисний характер проти почуття власної неадекватності та сприяє відновленню відчуття компетентності або авторитету; агресія в цьому разі є засобом придушення незгоди жертви;

2) імпульсивний – здійснює імпульсивні протиправні сексуальні дії а разі сприятливого збігу обставин, які зрідка супроводжуються іншими розбійними діями;

²⁶ Жариков Н.В., Морозов Г.В., Хритинин Д.Ф. Судебная психиатрия. Москва: Норма, 2004. 528 с.

3) насильники, що витісняють агресію; вони характеризуються тим, що вчиняють насильство в стані емоційного збудження, метою їх є приниження жертви і заподіяння їй страждань; поведінка такого типу людей мотивується задоволенням не сексуальних, а агресивних тенденцій;

4) насильники з недиференційованою тенденцією агресивних і сексуальних девіацій; на думку авторів класифікації, цей тип педофілів схильний до вбивств жертв.

Звісно ж, необхідно виділити ще один тип – інфантильний, оскільки здійснення сексуальних злочинів стосовно малолітніх через затримку психічного розвитку злочинця-педофіла – досить поширене явище. Це, як правило, особи у віці двадцяти одного – двадцяти п'яти років, психологічний вік яких визначається як чотирнадцять-п'ятнадцять років. З першого погляду вони мало чим відрізняються від однолітків, працюють за фахом і в професійному плані є абсолютно нормальними. Психологічні відхилення у них полягають у нездатності будувати нормальні відносини (як дружні, так і сексуальні) з людьми свого віку, вони намагаються спілкуватися з людьми, набагато молодшими за себе. Це обумовлено їх прагненням до домінування на тлі загальної невпевненості в собі, закомплексованості та відлюдькуватості.

Педофілія вважається психічним відхиленням людини, яке ґрунтується на сексуальному потягу до неповнолітніх осіб. В Україні останніми роками активізована протидія педофілії, але про результати говорити ще зарано, з огляду на високу латентність цього виду кримінального правопорушення.

Доречно буде повернутися до питання про хімічну кастрацію, більш детально його дослідити та провести тестування на особливо небезпечних злочинцях. Це ж стосується і відповідного реєстру. Також важливо підвищити ефективність роботи правоохоронних органів. Проаналізувавши статистичні дані Генеральної прокуратури України, можна стверджувати, що дуже мало

кримінальних правопорушень доходить до суду, не кажучи вже про винесення у них вироків.

Варто більше уваги приділяти боротьбі та запобіганню віртуальної педофілії, яка стає дедалі поширенішою в мережі Інтернет і яку майже неможливо контролювати.

Ураховуючи, що охорона прав і свобод дитини є найвищим пріоритетом кожної держави, вона стає особливо актуальною у сучасних умовах. В Україні, як і в інших державах світу, охороні дитинства приділяється підвищена увага, життя і здоров'я дитини є найважливішим пріоритетом. Саме тому в Україні набув чинності закон про створення реєстру педофілів.

16 січня 2020 року набув чинності Закон України від 19.12.2019 № 409-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статеві свободи та статеві недоторканості малолітньої особи»²⁷. Цей Закон вносить зміни до низки законодавчих актів: Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального виконавчого кодексу України й законів України про нотаріат, про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі.

Розглянемо ключові положення законодавчих змін.

Закон посилює відповідальність для серійних педофілів аж до довічного позбавлення волі.

Запроваджується Єдиний реєстр осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості малолітньої особи.

²⁷ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статеві свободи та статеві недоторканості малолітньої особи» // відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2020. - № 27. - Ст. 175.

Держателем реєстру є Міністерство юстиції України, яке має розробити Положення про реєстр, порядок його формування та ведення.

Інформація про особу вноситиметься до реєстру на підставі обвинувального вироку суду, який набрав законної чинності.

До реєстру потраплять відомості щодо прізвища, імені й по батькові засудженого, дати народження, місця проживання чи перебування, злочину, за який його було засуджено, виду кримінального покарання, який до нього був застосований, інформацію про фактично відбуте ним покарання, а також про порушення правил адміністративного нагляду.

Інформація про особу виключається з реєстру у разі скасування обвинувального вироку або ухвали суду.

Щодо самих засуджених встановлюється адміністративний нагляд терміном від одного року до двох років.

Щодо осіб, які вчинили злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи до створення реєстру, інформація про таку особу вноситься до реєстру на підставі ухвали суду за місцем проживання такої особи або місцем відбування нею покарання за клопотанням прокурора.

Крім цього, підписаний закон посилює відповідальність за зґвалтування відносно особи не досягнувшої віку 14 років, незалежно від її добровільної згоди, особою, раніше вже вчинившу такий злочин – до довічного позбавлення волі.

На жаль із законопроекту було вилучено норма, яка передбачає хімічну кастрацію засуджених за педофілію за їх згодою

РОЗДІЛ 3

НАУКОВИЙ ОГЛЯД ДЕТЕРМІНАЦІЇ²⁸ ПЕДОФІЛІЇ

Ченіза Л. П., Твердохвалова Ю. Л., Греса Н. В.

Ключові слова: педофілія, детермінація педофілії, педофілія, педофільний розлад, психологічні риси педофілів, форми педофілії, витоки педофільних схильностей, фізичне насильство, психологічне (моральне) насильство, сексуальне насильство, сексуальне домагання, зґвалтування, розбещення, психологічне жорстоке поводження, система протидії злочинності, особистість підлітка, пубертатний вік, сім'я, сімейні відносини, деформація у сфері сімейних відносин, сексуально збуджуючі фантазії, сексуальні спонукання, сексуальна поведінка, сексуальні уподобання, схильність до сексуальної активності з дитиною, сексуальні злочини, правові норми, психічне відхилення, когнітивні спотворення, когнітивні викривлення, агресія, зациклені педофіли, регресуючі педофіли, інцестуозні педофіли, педофіли-садисти, соціально-психологічні чинники, соціально-психологічні умови.

3.1. Форми педофілії та їх вираження

Педофілія – це поняття, яке охоплює не лише сексуальне домагання дітей, а й розглядання, залякування та відкриту агресію. З медичного погляду, педофілія є захворюванням, яке може діагностувати лікар.

Поняття «педофілія» стало загальноприйнятим терміном для зазначеного стану і набуло широкого поширення на початку XX століття, а в 1952 році було використано в першому виданні Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM) у рубриці «сексуальне відхилення» (APA, 1952, p. 39)²⁹. У міжнародній класифікації хвороб діагноз «педофілія» з'явився на 13 років

²⁸Детермінація – встановлення причин чого-небудь.

²⁹ Publication manual of the American Psychological Association. [American Psychological Association](http://www.apa.org/pubs/authors). Washington, APA 1952. p. 39

пізніше, в 8 перегляді (WHO, 1965)³⁰. Більшість сучасних дослідників спирається у визначенні педофільії на діагностичні критерії класифікацій хвороб. У 2013 році вийшло в світ вже п'яте видання американської класифікації Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5) (APA, 2013)³¹. Педофільію в цьому виданні перейменовано в педофілічний розлад (Pedophilic Disorder – F 302.2), діагностичні критерії якого не зазнали жодних принципових змін щодо DSM-IV-TR (APA, 2000)³²:

А) за період не менше 6-ти місяців повторювані інтенсивні, сексуально збуджуючі фантазії, сексуальні спонукання чи поведінка, що охоплюють сексуальну активність з дитиною або дітьми препубертатного віку (як правило, віку 13-ти років або молодше);

В) індивід діє відповідно до цих спонукань, або сексуальні спонукання / фантазії спричиняють виражений дистрес чи труднощі в міжособистісних відносинах;

С) індивіду принаймні 16 років, і він щонайменше на 5 років старше, ніж дитина / діти, зазначені в критерії А.

Однак згодом через негативний відгук з боку наукового співтовариства асоціація замінила слово «орієнтація» на «інтерес» і вибачилася за прикру «помилку» (APA, 2013).

У міжнародній класифікації хвороб 10-го перегляду (МКБ-10), яка зараз використовується, педофільія розглядається як сексуальна схильність до дітей препубертатного (або раннього пубертатного) віку. Критерії, запропоновані в класифікації для діагностики педофільії (F65.4), є аналогічними таким з DSM-V:

³⁰ Official records of the World Health Organization; no. 147, 1965. 244 p.

³¹ Publication manual of the American Psychological Association. [American Psychological Association](#). Washington, APA, 2013.

³² Publication manual of the American Psychological Association. [American Psychological Association](#). Washington, APA, 2000.

А) відповідність загальним критеріям розладів сексуальних уподобань (G1 «Повторювані інтенсивні сексуальні спонукання і фантазії, що охоплюють незвичайні об'єкти або активність», G2 «Дії відповідно до спонукань або значущий дистрес через них»; G3 «Схильність має тривати протягом щонайменше 6 місяців»);

В) переважна (або постійна) схильність до сексуальної активності з дитиною (або дітьми) препубертатного віку.

С) людині щонайменше 16 років і вона як мінімум на 5 років старша, ніж діти за критерієм В («Розлади психіки та поведінки», 2003³³; WHO, 1993).

Педофілічний розлад характеризується повторними інтенсивними, сексуально збуджуючими фантазіями, сильними бажаннями чи поведінкою, спрямованими на препубертатних дітей чи дітей передпідліткового віку (зазвичай до 13 років включно); цей діагноз ставиться лише тоді, коли хворим 16 або більше років і вони на 5 або більше років старші, ніж дитина, яка є об'єктом фантазій.

А. Коен та інші дослідники, вивчаючи злочинців, які вчинили статеві злочини, стверджують, що педофіли страждають на порушення міжособистісного функціонування та пасивно-агресивну, соціопатичну поведінку.

Разом із тим правові норми, які діють у конкретній країні, можуть не збігатися з психіатричними. Наприклад, дозволяються ранні шлюби в деяких східних країнах. Тому вік, указаний у діагностичному довіднику, переважно стосується західних культур³⁴.

³³ МКБ-10 «Розлади психіки та поведінки», 2003. <https://mkb-10.com/index.php?pid=4327>

³⁴ George R. Brown Pedophilic Disorder // Psychiatric Disorders. MSD Manual Professional Edition(en). 2021. URL: <https://www.msmanuals.com/professional/psychiatric-disorders/paraphilic-disorders/pedophilic-disorder>.

Перебіг педофільї є хронічним, і педофіли найчастіше зловживають психоактивними речовинами, у них часто спостерігається залежність від ліків і депресія. Серед інших супутніх розладів зустрічаються розлад дефіциту уваги з гіперактивністю, тривожні розлади і посттравматичний стресовий розлад.

Визнання пацієнта потенційним педофілом іноді ставить перед лікарем важкі для вирішення етичні питання. Разом із тим медичні працівники несуть відповідальність за захист дітей від такого типу загроз.

У сексології педофілья вважається психічним відхиленням і хворобою в тому разі, якщо завдає страждань іншій особі або самому педофілу. На сьогодні в світі існує небагато досліджень мозку педофілів. Німецькі дослідники можуть визначити, є особа педофілом чи ні, з імовірністю 95 % (у 95 випадків зі 100 діагноз, встановлений дослідниками, підтверджується). Дані отримують за допомогою МРТ мозку, розраховують показники за складним алгоритмом і лише після цього роблять узагальнення³⁵.

Як правило, педофіли застосовують тактику грумінгу і відверто не виражають агресію³⁶. Проявом педофільї, її реалізацією є розпусні дії щодо дітей. Зазвичай це розповіді про інтимні відносини, роздягання дітей, огляд їхніх статевих органів, мастурбація в присутності дітей, демонстрація порнографії, огляд і показ статевих органів, тактильні та статеві, іноді оральні контакти.

Зазвичай педофіл намагається отримати «добровільну» згоду дитини, яка не розуміє, що відбувається. Однак трапляються випадки погроз, насильства та зґвалтування дітей.

³⁵Вчені досліджують когнітивні особливості мозку педофілів. Deutsche Welle. 2012. URL: <https://www.dw.com/uk/вчені-досліджують-когнітивні-особливості-мозку-педофілів/a-16308870>.

³⁶Домагання у спорті: як справа Ларрі Нассара зрушила лавину з тисяч свідчень та вироків // Гендер в деталях. 2020. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/domagannya-u-sporti-yak-sprava-larri-nassara-zrushila-lavinu-z-tisyach-svidchen-ta-virokiv.html>

Агресивні педофіли, які мають ознаки соціопатії, можуть застосовувати силу і погрожувати фізичною розправою над дитиною чи її домашньою твариною, якщо вона розповість про цей випадок.

Причинами для формування педофілії служать відхилення психосексуального розвитку людини, проблеми спілкування з особами іншої статі, а часто також сексуальні розлади, що заважають нормальному статевому життю.

Педофілія найчастіше спостерігається у тридцятирічних і літніх (старших за 50) чоловіків.

У групі 30-літніх переважають одружені чоловіки, які, однак, не зуміли влаштувати насправді своє сексуальне життя, а також ті чоловіки, які бояться близькості та контакту з дорослими жінками.

Серед літніх чоловіків зазвичай зустрічаються самотні люди й ті, хто страждає від різноманітних статевих розладів. Педофільні тенденції, що виникають у літньому віці на тлі зниження статевого потягу, можуть довго не реалізовуватися. Зазвичай вони формуються на тлі атеросклерозу в сполученні з енцефалопатією. Аналогічними є причини потягу до дітей і в разі гомосексуальності як у чоловіків, так і в жінок.

Згідно з результатами деяких досліджень до 80 % педофілів самі зазнали в дитинстві сексуальну травму, що наклала відбиток на все їхнє подальше життя³⁷.

Лікарі і психіатри вважають, що педофілія є медичним і сексологічним терміном, але не юридичним. Однак в юриспруденції існує безліч злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх, і особи, що вчиняють такі злочини, потрапляють під ознаки педофілії. Педофілія найчастіше виявляється в осіб чоловічої статі. Наразі педофілію відносять до злочинів на ґрунті

³⁷Crowdson J. By Silence Betrayed: Sexual Abuse of Children in America. Boston, 1988.

сексуального характеру, однак більшість педофілів реалізує свої схильності, переглядаючи порнографію в Інтернеті, уявляють свої сексуальні фантазії під час спілкування з дітьми або демонструють порнографічні матеріали дитині.

На думку сексолога А. А. Ткаченка, участь дитячих образів у сексуальних фантазіях в осіб, які відчують від таких фантазій збудження, не завжди призводить до реалізації насильницьких дій сексуального характеру. Слід сказати, що не всі злочинці, скоюючи злочини сексуального насильства над неповнолітніми, є педофілами. Найчастіше самі чоловіки-педофіли ставали жертвами сексуальних злочинів у минулому.

На думку Дж. Абель і Н. Харлоу, педофілія – це психічний розлад, який формується з ранніх років і згодом виражається в сексуальних домаганнях до дітей молодшого віку. Серйозний психологічний розлад може виражатися в травмуванні дитячої психіки, яке супроводжувалося застосуванням насильства до дитини.

Однак серед сучасних експертів існує також думка, що будь-які сексуальні дії з неповнолітнім є сексуальним насильством. Так, за висновками Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, сексуальне насильство буде таким тоді, коли дорослий використовує неповнолітнього для отримання сексуального задоволення.

Сексуальне насильство в дитинстві може призвести до різних фізичних і психологічних наслідків. До фізичних наслідків належать травми і пошкодження внутрішніх органів, які іноді призводять до смерті дитини, а також різні захворювання, що передаються статевим шляхом. Психологічні наслідки найчастіше спричиняють депресію, тривожність, низьку самооцінку, а так само посттравматичні стресові розлади. Такої думки, зокрема, дотримується В. І. Здравомислов, який зауважує, що спокушання неповнолітньої дитини призводить до появи серйозних відхилень у її дитячій психіці

На думку професора І. С. Кона, в разі спроби відновити дитячу психіку і з'ясувати, чи застосовувалися до дитини дії сексуального характеру, не всі спогади травмованої дитячої психіки бувають достовірними. Він так само вказує на той факт, що діти не в усіх випадках є жертвами спокушання або сексуальних дій і не завжди сприймають такі дії як агресивні. Наприклад, рано розвинуті діти або підлітки самі несвідомо, а часом і свідомо можуть провокувати на сексуальний контакт.

За останні роки в Україні дедалі злочини сексуального характеру стосовно неповнолітніх набули значного поширення. Ця тема є актуальною для сучасного суспільства, і щодо неї висловлюють різні думки противники цього явища. Але існують і такі спільноти педофілів, які звать себе бойлаверами (boylover) і герлайверами (girllover), – так звані любителі хлопчиків і дівчаток, які в своїх діях не бачать нічого протизаконного. Такого погляду дотримується і російський пропагандист педофілії Геннадій Дерягин, який у своїх працях пише, що педофілія – це не злочин, а «право дорослих на заняття добровільним сексом з дітьми».³⁸ ³⁹Така думка викликала суспільний осуд.

В усіх країнах за насилля стосовно осіб, які не досягли 14 років, передбачається покарання. У більшості законодавств країн за педофілію передбачено тюремне ув'язнення, в деяких країнах – пожиттєве. У Ємені педофілів публічно страчують. У Нігерії і у корінних жителів Південно-Східної Африки існує категоричне несприйняття педофілії, і є поширеними самосуди, коли насильників спалюють живцем⁴⁰. У країнах, де педофілію вважають психічним захворюванням, передбачається лікування.

³⁸ Сидоров П.И., Дерягин Г.Б. Сексуальное поведение и насилие. М. : МЕДпресс-информ. 2007. 272с.

³⁹ Дерягин Г.Б. “Криминальная сексология”. Курс лекций для юридических факультетов.- М., Московский университет МВД РФ, Из-во «Щит-М», 2008 г., с.497-518.

⁴⁰ Костер и кастрация – как еще наказывают педофилов. Sputnik Кыргызстан (ru). 2016. URL: <https://ru.sputnik.kg/society/20160521/1025523903.html>.

У Німеччині щодня жертвами сексуального насильства стають 40 дітей. Поки одні німецькі фахівці вчать хлопчиків і дівчаток давати відсіч гвалтівникам, інші намагаються лікувати педофілів. Історія, яка сталася в районі мальовничого Фрайбурга, сколихнула Німеччину. 47-річна мати пропонувала в Інтернеті свого 9-річного сина «напрокат» педофілам. Організатором злочинного бізнесу був її співмешканець – чоловік, який вже відсидів термін за сексуальну наругу над дітьми і з 2014 року взагалі не мав за рішенням суду права на контакти з особами молодше 18 років. Скільки саме педофілів відгукнулося на оголошення в Інтернеті, достеменно не відомо. Поліція вирахувала сімох. У зв'язку з цим у німецькій пресі багато писали про бездіяльність влади, про помилки правоохоронних органів, про сліпоту місцевого відомства у справах дітей та молоді, яке лише після двох років помітило недобре і звільнило хлопчика від тиранії матері і її співмешканця. Але є і ще один аспект цієї жахливої історії: чи можна захистити дітей від сексуальної наруги і знизити ризик, який походить від педофілів?

Багато випадків педофілії залишаються в тіні. Поряд з офіційною статистикою встановлено, що приблизно кожен 10–12-й хлопчик і кожна 3–5-а дівчинка стають у Німеччині жертвою сексуальних домагань у тій чи іншій формі. Проведені в Німеччині опитування показали, що дівчатка піддавалися їм уперше в середньому у віці 10 з половиною років, хлопчики – в 8 років.

При цьому встановлено, що лише 5 відсотків тих, хто здійснює наругу над дітьми, – абсолютно сторонні особи, що чекають своїх жертв у темних парках, шукають їх в інтернет-чатах або пропонують підвезти зі школи додому на своїй машині. Решта – тобто 95 відсотків – це хтось із найближчого оточення, родичі або знайомі. Третина – члени сімей.

У процесі досліджень на цю тему також з'ясувалося, що всупереч поширеній думці сексуальне насильство над дітьми здійснюють не лише

чоловіки, але і досить часто жінки. Так, половина опитаних чоловіків, які в дитинстві стали жертвами педофілів, і 10 % жінок повідомили, що поглумилася над ними жінка. У семи випадках зі 100 це була рідна мати. Це більше, ніж прийомний батько (4 %), і майже настільки ж часто, як батько рідний (9 %).

Директор інституту сексуальної медицини при берлінській університетській клініці Charite професор Клаус Байєр ініціював проєкт «Kein Täter werden» («Не стати злочинцем»). Професор і його колеги-психотерапевти, що мають спеціальну кваліфікацію, надають на умовах найсуворішої анонімності терапевтичну допомогу тим чоловікам, які відчують хворобливий потяг до тіла дитини, причому допомога надається і таким, що вже реалізували свої сексуальні фантазії, і таким, що не бажають стати рецидивістами, і тим, що нічого поганого дітям ще не зробили, але побоюються не втримати свою пристрасть під контролем.

За оцінками професора, приблизно один відсоток чоловічого населення Німеччини є сприйнятливим до дитячого тіла, як до об'єкта сексуального потягу. В абсолютних цифрах – 250 тисяч чоловік. Але це не означає, що по вулицях німецьких міст ходить чверть мільйона педофілів, що роблять замах на дітей.

Одних вже зловили і посадили, інші – а їх переважна більшість – розуміють збоченість своїх сексуальних імпульсів, вміють тримати їх під контролем і жодної небезпеки для суспільства не становлять. Програма професора Байєра – для інших.

«Ми приймаємо тільки пацієнтів, – розповів він кореспонденту DW, – які хочуть щось змінити в своїй поведінці, відчують докори сумління і муки через статеву пристрасть до дітей, хочуть навчитися тримати під контролем свою пристрасть і самі до нас приходять за допомогою».

Програма професора Байєра не всім у Німеччині припала до смаку. Попервах під вікнами його офісу в інституті сексуальної медицини постійно паркувався автобус з написом по всьому борту – «Смертну кару для збоченців». Діставалося Байєру і в соціальних мережах. Тепер філії його програми існують у 12 німецьких містах, а з цього року витрати на терапію, яка і раніше була для пацієнтів безкоштовною, взяли на себе німецькі лікарняні каси.

Загальна кількість педофілів, які пройшли курс лікування за програмою «Kein Täter werden», поки що є невеликою. За сім років до фахівців звернулися близько 10 тисяч чоловік, приблизно три тисячі пройшли діагностику, півтори тисячам було запропоновано лікування, тисяча пройшла або проходить відповідний курс, що триває в середньому півтора року. Однак ефект терапії вражаючий.

Посттерапевтичні анонімні опитування, проведені через рік-два після курсу, показали, що в 98 % випадків лікування виявилось успішним. Лише один з колишніх пацієнтів після нього зробив сексуальні дії – за гроші – з 14-річним підлітком. Одна половина зовсім перестала дивитися дитячу порнографію, інша – різко скоротила її споживання і, якщо і дивиться, то менш збочену, ніж до терапії.

«Тих, які розуміють, що їм потрібна медична допомога і готові її прийняти, не слід відштовхувати, – доходить висновку професор Байєр. – А ось іншими повинні займатися правоохоронні органи».⁴¹

В Україні для лікування педофілії можуть застосовуватись психотерапія, лікування супутніх захворювань і медикаментозне лікування. У частині країн діє додатковий запобіжний захід – хімічна кастрація (примусова і добровільна).

⁴¹ Как наказывают педофилов: от кастрации до пожизненного заключения (2019) [Електронний ресурс] - Режим доступу: Как наказывают педофилов: от кастрации до пожизненного заключения | DW | 13.07.2019. DW.COM (ru-RU).

3.2. Витоки педофільних схильностей

Результати численних досліджень підтверджують, що педофільні схильності людини беруть витоки з дитинства, тобто з того періоду, коли формуються уявлення про себе, інших і суспільство в цілому. Як правило, вони є результатом невдач у міжособистісних відносинах, а процес статевого дозрівання стає каталізатором сексуального самовираження і, як наслідок, прояву уваги до неповнолітньої жертви. Відсутність здатності успішно взаємодіяти з однолітками стає причиною того, що злочинці вибирають саме дітей як своїх жертв.

Результати досліджень педофілії і педофілів вносять значний внесок у вироблення заходів і рекомендацій щодо попередження та запобігання відповідної девіантної поведінки. У минулому суспільство реагувало на сексуальні домагання стосовно дітей за допомогою ув'язнення злочинців. Однак проблему педофілії це не вирішувало, оскільки після закінчення строку ув'язнення у злочинців все одно зберігався потяг до дітей.

У зв'язку з цим почали активно практикуватися і поширюватися по всьому світові різні програми лікування педофілів. У минулому більшість методик було сконцентровано на контролі та придушенні сексуальних імпульсів, що не мало нічого спільного з лікуванням як таким. Сучасні методики, як правило, адаптуються до кожного конкретного випадку, оскільки існує велика різноманітність факторів, які можуть впливати на кожну людину та сприяти ефективності лікування. Найефективніші підходи до лікування не лише враховують модифікацію сексуальних уподобань, але і здійснюють певні когнітивні зміни. Окремі з них орієнтовано на розвиток позитивних зв'язків шляхом навчання соціальним навичкам та емпатії. Використовуються також когнітивна реструктуризація та тренінги з управління стресом (оскільки в

деяких випадках імпульсивна поведінка злочинця є пов'язаною зі стресом та тривогою)⁴².

Втім, попри значні просування у законодавстві, а також у сферах попередження і терапії педофілії, статистичні дані свідчать про те, що в Україні, як і у багатьох інших країнах світу, кількість злочинів щодо неповнолітніх на сексуальному підґрунті неухильно зростає. Кожна п'ята дитина в Україні потерпає від сексуального насильства, а поліція ж звітує про те, що щорічно в Україні розслідується понад 400 кримінальних проваджень, у яких діти потерпали від сексуального насильства. Чимало таких випадків фіксують і у «сірій зоні» конфлікту на Донбасі. Більш того, спеціалісти наполягають, що більшість випадків вчиняється злочинцями, які вже відбули покарання за аналогічні протиправні вчинки⁴³. Так, наприклад, у Росії, за офіційними даними, за останні сім років кількість зареєстрованих випадків педофілії збільшилася в 30 разів. Щодня майже 50 дітей стають жертвами злочинів сексуального характеру, причому левову частку злочинів скоюють саме педофіли-рецидивісти.

Отже, ці люди продовжують здійснювати сексуальні злочини. Спілкування з правопорушниками, детальне дослідження середовищних та світоглядних факторів, що провокують педофільні схильності та відповідну поведінку, мають велике значення для попередження і стримування сексуальних злочинів та ефективності терапевтичних заходів. Особливої актуальності набуває раннє втручання в справи неповнолітніх для запобігання вкорінення педофільного потягу, а терапевтичні заходи щодо визнаних педофілів потрібні для боротьби з рецидивами, оскільки ефективність таких

⁴²Бальбуена Ф. Картографування педофілії: ефективність лікування та майбутні стратегії. Примітки з психології. 2014. № 32 (3). С. 245–250.

⁴³Ізоляція замість кастрації: як в країні діятиме реєстр педофілів. Главком. 2019. URL: <https://glavcom.ua/digest/izolyaciya-zamist-kastracii-yak-v-ukrajini-diyatime-rejestr-pedofiliv-648901.html>.

заходів забезпечує переривання циклу сексуальних домагань, що довели зарубіжні дослідники Г. Барбари, С. Хадсон та М. Сето ще у 1993 році. Ефективна терапія вимагає повного і глибокого розуміння процесу, через який проходять педофіли для досягнення необхідного ступеня сексуального збудження для мотивації акту приставання.

У 1983 році зарубіжні дослідники В. Квінсі та В. Маршалл зауважили, що для планування ефективних терапевтичних методів щодо педофілів особливе значення мають дослідження розвитку особистісних сексуальних уподобань, які повинні бути у пріоритеті⁴⁴. Разом із тим необхідно зауважити, що такі дослідження у вітчизняній практиці зустрічаються вкрай рідко. Причиною цього є невизначеність маркерів, на підставі яких можна зробити висновки, що у дитини або підлітка є схильність до педофілії. У цілому ж перешкод для повного розуміння причин, витоків та факторів наразі педофілії більш ніж достатньо, оскільки ця проблема відрізняється високою делікатністю.

Сучасні теорії походження різних парафілій, включно з педофілією, зазвичай припускають причинність через негативні переживання в дитинстві. Найбільш поширеним є припущення, що така патологія, як педофілія, спричинюється актами насильства, які сам педофіл зазнав у дитинстві як жертва. Однак практика показує, що це далеко не єдина причина, що актуалізує необхідність детального вивчення всього спектру можливих причин.

Американська психіатрична асоціація (АРА) класифікує педофілію як парафілію, яка полягає у відчутті людиною хронічного і сильного сексуального потягу і сексуально збудливих фантазій стосовно об'єктів, які виходять за межі загальноприйнятих норм сексуального збудження і сексуальної активності. Люди з такими моделями стимулів часто мають досвід

⁴⁴Marshall, W. L. Invited essay: Intimacy, loneliness, and sexual offenders. Behavior Research and Therapy. 1989. № 27. P. 491–503.

від трьох до чотирьох різних парафілій. Цікаво, що деякі люди з такими розладами заявляють про негативну реакцію інших людей на їхню поведінку, проте самі вони не вважають таку реакцію проблематичною або такою, що викликає їх особистий дискомфорт. Інші ж повністю усвідомлюють ненормальність форм своєї сексуальної активності та їх аморальність, визнаючи, що така поведінка є соціально недопустимою. Вони страждають через свої ненормальні моделі збудження, відчують крайню провину, сором і депресію через те, що були змушені практикувати атипову сексуальну поведінку⁴⁵.

Цікавість до питань патології сексуального потягу щодо гомопедофільного об'єкта обумовлюється не лише недостатньою вивченістю цієї проблеми, а й тими негативними наслідками, які настають унаслідок реалізації девіантної активності як для самих осіб з цими розладом, так і для їхніх жертв. Термін «гомосексуальний педофіл» уперше використав Р. Крафт Еббінг (1909), який зауважував, що для осіб з педофілією характерні первинне виникнення потягу до малолітніх, збереження потенції і відсутність можливості настання статевого збудження в результаті спілкування з дорослими.

За різними літературними джерелами відсоток поширеності осіб, які страждають на гомосексуальну педофілію, становить приблизно від 9 % до 40 % від усіх виявлених осіб з педофілією (Freund K., Watson R. J., 1992, Bogaert A. F et al., 1997, Blanchard R. Watson M. S., Choy A., 1999, Mirtay J. B., 2000., Blanchard R. et al, 2000, Cohen L. J., Galynker I. I., 2002) і мають найбільш високий рівень рецидивів повторних порушень порівняно з гетеросексуальними (Beier K. M., 1998, Stone T. H. et al., 2000., Maletzky B. M., Steinhauer C. A., 2002 Bartosh D. L. et al., 2003 Seto M. C. et al., 2004 Barbaree H. E. et al. 2006).

⁴⁵Diagnostic and statistical manual of mental disorders / American Psychiatric Association. 4th ed. Washington, DC : Author, 1994.

Згідно з останніми дослідженнями і кримінальним аналізом Ю. М. Антоняна (2012) останнім часом значно збільшилася кількість випадків сексуального насильства над хлопчиками.

І. М. Ушакова (1991) виділила 4 варіанти педофілії: нав'язливий, компульсивний, імпульсивний і псевдораціоналістичний, коли особи з педофілією прагнуть раціоналізувати свої переживання та аномальну сексуальну поведінку стосовно дітей.

За особливостями динаміки було виділено *чотири типи динаміки розвитку педофілії*: стаціонарний, такий, що регресує, прогресуючий і такий, що трансформується (характеризується ускладненням феноменологічної і психопатологічної структури синдрому).

Діагностика педофілії нерідко виявляється складною, оскільки випробовувані часто приховують, диссимулюють наявність аномальних сексуальних спонукань і відмовляються обговорювати свої переживання. У частині випадків такі спонукання виявляються погано усвідомлюваними, що ускладнює їх виявлення в процесі клінічного інтерв'ю.

Найбільш доцільно для клінічного обстеження для об'єктивізації педофілії вивчати вербальну поведінку, зокрема когнітивні спотворення, які спостерігаються за багатьох психічних розладів. Їх специфіка в разі педофілії була показана в низці досліджень.

Перші, хто використав термін «когнітивні спотворення» в галузі вивчення механізмів сексуального насильства, були Дж. Абель з колегами (G. G. Abel et al, 1984). Когнітивні спотворення охоплюють переконання, які розцінюються як продукти конфлікту між зовнішнім підкріпленням і внутрішнім самоосудом, що полегшують внутрішньоособистісний конфлікт і подальший дистрес (усунення негативних емоцій), дозволяючи розглядати аномальну ідеаторну і поведінкову активність у межах прийнятних правил, зменшуючи важливість соціальних

норм і призводячи до полегшення реалізації педофільних дій (Abel G. G. et al., 1984, 1985, Mann R. E., Beech A. R., 2003).

Механізмами утворення когнітивних спотворень є систематичні помилки в мисленні або шаблонні відхилення в судженнях, які відбуваються в певних ситуаціях. Когнітивні спотворення є невід'ємною частиною багатьох теоретичних моделей реалізації сексуальних правопорушень (Marshall W. L., Barbaree H. C., 1990; Hall G. C. N., Hirschman R., 1991; Ward T., Siegert R. J., 2002) і становлять основний шар усієї системи переконань і поглядів в осіб з педофілією (Ward T., 2000; Buschman J., VanBeek D., 2003). Однією з проблем вважається відсутність зрозумілості щодо того, чи є когнітивні спотворення частиною постійної структури системи схем і переконань або «тимчасовими утвореннями», що виникають лише в міру необхідності для полегшення і виправдання сексуальних дій з дітьми (Gannon T. A., Polaschek D. L. L., 2006; Ward T. et al., 2008).

За даними багатьох авторів, у довготривалій пам'яті зберігаються різні сексуальні сценарії, що входять у структуру переконань і когнітивних схем осіб з педофілією, а виявляються в осіб з педофілією когнітивні спотворення, пов'язані із зафіксованими в свідомості патологічними схемами поведінки, в підґрунті яких лежать переконання про нормативність сексуальних контактів з дітьми (Segal Z. V., Stermac L. E., 1989; Murphy W. D., 1990; Bumby K. M., 1996; Ward T. et al., 1997; Dreishner K., Lange A., 1999; Baumeister R. F. et al., 2002).

Когнітивні спотворення розглядають як складні гетерогенні механізми, що використовуються для полегшення реалізації педофільної поведінки шляхом зняття сексуальної напруги, високого рівня тривоги і негативних емоцій (Abel G. G. et al., 1989; Ward T., Siegert R. J., 2002; Mann R. E., Beech A. R., 2003; Polaschek D. L. L. et al., 2004; Feelgood S. et al., 2005).

Особи, які страждають на педофілію, були в змозі досить точно ідентифікувати емоції, які відчують жертви різних нещасних випадків, але у них були помітні проблеми в ідентифікації емоцій жертв їх власного сексуального насильства (W. L. Marshall et al., 1995).

Т. Вард та А. Біч (T. Ward, A. Beech, 2006, 2008) розглядали когнітивні спотворення як один з клінічних симптомів аномальної сексуальної поведінки. Однак когнітивні спотворення не можуть призвести до реалізації сексуальних дій з дітьми самі по собі, а лише в разі взаємодії з такими факторами, як аномальна ідеаторна активність, емоційний дефіцит, порушення міжособистісної взаємодії з дорослими і «самотність» з акцентом на негативних життєвих моментах (T. Ward, T. Keenan, 1999; T. A. Gannon, D. L. L. Polaschek, 2006; R. E. Mann, A. R. Beech, 2003; T. Ward, A. Beech, 2006, 2008; C. ÔCiardha, 2011).

У разі регулярної аномальної ідеаторної активності (сексуальних фантазій і спогадів про сексуальні контакти з дітьми) за умови подальшої взаємодії з будь-яким зовнішнім сексуальним стимулом (подразником) відбувається запуск комплексу реакцій (когнітивних, фізіологічних і поведінкових), що призводить до формування та закріплення когнітивних спотворень у свідомості, які в подальшому використовуються для полегшення реалізації сексуального правопорушення (F. A. Cortoni, W. L. Marshall, 2001; M. Spiering et al., 2004; M. Spiering, W. Everaerd, 2007; C. ÔCiardha, 2011).

Слід також зазначити, що сексуальне насильство над дітьми чоловічої статі з боку їхніх матерів або інших жінок спостерігається вкрай рідко. Ще в 1984 році американські вчені Д. Рассел і Д. Фінкельхор провели дослідження, які підтвердили, що традиційний погляд на розтління малолітніх як власне

«чоловічий злочин», по суті, є правильним⁴⁶. У цілому статеві акти, яким піддаються діти, залежать від потреби злочинця.

Що ж стосується використовуваних злочинцями раціоналізацій (тобто прийомів психологічного захисту, за яких у мисленні використовується лише та частина сприйнятої інформації, і робляться лише ті висновки, завдяки яким власна поведінка злочинця постає як добре контрольована і не суперечить об'єктивним обставинам), то вони охоплюють твердження, що сексуальні акти з дітьми мають «освітнє» значення для них, що дитина нібито отримує сексуальне задоволення від них, або що дитина сама є «сексуальним провокатором». Деякі педофіли використовують залякування дитини для приховування злочину. Інші ж розробляють складні схеми для отримання дітей під свою владу, які можуть охоплювати обман батьків потенційної жертви (такий злочинець навіть здатен одружитися на матері майбутньої жертви), «покупку» дітей у неблагополучних батьків або інших педофілів, викрадення дітей, «імпорт» дітей з економічно і демократично нерозвинених країн світу тощо⁴⁷.

Як доводить Д. Фінкелхор, тривалість педофільії зазвичай є хронічною, особливо у гомосексуальних злочинців-чоловіків⁴⁸. Незважаючи на те, що частота рецидивів педофільної поведінки коливається залежно від психосоціального стресу, зазнаного злочинцем, ця частота в два рази є вищою саме у тих з педофілів, які мають потяг до представників своєї, а не протилежної статі. У будь-якому разі більшість дорослих правопорушників

⁴⁶Russell D., Finkelhor, D. Women as perpetrators: Review of the evidence // Child sexual abuse: New theory and research / D. Finkelhor (Ed.). New York: The Free Press, 1984. Pp. 171–185.

⁴⁷Groth A. Guidelines for the assessment and management of the offender // Sexual assault of children and adolescents / A. Burgess, A. Groth, L. Holmstrom & S. Sgroi (Eds.). Lexington, MS: Lexington Books, 1978. Pp. 25–42.

⁴⁸Finkelhor D., Dziuba-Leatherman J. Victimization prevention programs: A national survey of children's exposure and reactions. Child Abuse & Neglect. 1995. № 19(2). P. 129–139.

обох описаних типів повідомляє про початок проявів девіантної сексуальної поведінки та відповідних інтересів саме в підлітковому віці⁴⁹.

У спеціальній науковій літературі можна зустріти багато різних типологій педофілів, втім найпоширенішою є вказана нижче, описана у дисертаційній роботі американської дослідниці М. Едмондс⁵⁰.

Зациклені педофіли – це ті особи, яких сексуально приваблюють виключно діти. Представники цього типу найчастіше є пасивними, слабкими, залежними, незрілими і соціально незадоволеними. Вони, як правило, мали невдалий досвід у встановленні відносин з однолітками в період юності, тому в період зрілості почуваються комфортно виключно з дітьми. Їм притаманна одержимість мріями, фантазіями, роздумами про дітей. Багато зациклених педофілів обирають робочі місця, що забезпечують легкий доступ до дітей. Злочинці такого типу часто «готують» свою жертву за допомогою залицянь і подарунків, підвищеної уваги до потреб дитини, тобто вони можуть поводитися як вихователі для дитини-жертви, що, на їхню думку, є їх власним позитивним емоційним внеском у дитину, а також відображує прагнення приховати сексуальний злочин, забезпечити мовчання дитини через отримання її прихильності.

Регресуючі педофіли – це ті, кого насамперед приваблюють дорослі особи, втім, діти іноді стають об'єктом їх сексуального потягу, особливо тоді, коли ці діти демонструють слабкість, розгубленість, уразливість тощо. Представники цього типу не досягли повноцінної зрілості та самоствердження в сексуальному житті й на цьому ґрунті мають уразливе почуття власної гідності та нестійку сексуальну самооцінку. Такі особистості, як правило, є носіями стійких

⁴⁹Gray A. S., Pithers W. D. Relapse prevention with sexually aggressive adolescents and children: Expanding treatment and supervision // The juvenile sex offender / H. Barbaree, W. Marshall & S. Hudson (Eds.). New York: Guilford, 1993. Pp. 289–319.

⁵⁰Edmonds M. The beginnings of pedophilia? Lifestyles of juvenile perpetrators. Doctor of Philosophy (Counseling and Student Services). May, 1996. 241 pp.

традиційних стереотипів про статеві ролі, про чоловічі та жіночі образи. Регресуючий педофіл вчиняє злочин, коли відчуває образу на свого «дорослого» партнера або на будь-яку життєву ситуацію, яка кидає виклик його чоловічій гідності. Дитину (особливо хвору, уразливу тощо) такий злочинець сприймає як слабку істоту, яка жодним чином не поставить під сумнів його мужність. Його перший напад часто відбувається в стані алкогольного сп'яніння і може бути незапланованим. Регресуючий педофіл зазвичай перебуває в шлюбі або у відносинах з дорослим партнером. У періоди рецидиву в центрі його уваги опиняються діти жіночої статі. Взаємодія з дітьми знижує його стрес. Тільки-но стресовий стан слабшає, і злочинець відновлює самовладання, регресивний стан зникає. Регресуючий педофіл часто відчуває почуття провини і сорому від скоєних ним вчинків, тому що вони суперечать його самосприйняттю.

Інцестуозні педофіли відчувають сексуальний потяг до своїх власних дітей та/або до неповнолітніх родичів. Тут варто зазначити, що в галузі проблематики сексуального насильства над дітьми точаться дискусії щодо того, чи слід вважати інцест педофілією або ж це інший вид парафілії. Деякі фахівці стверджують, що розтління малолітніх у сімейному контексті є ситуативним за своєю природою, а розбещувача не слід розглядати як такого, що володіє істинною схильністю до педофілії.⁵¹ Підкреслюється, що, особливо в тих випадках, коли злочинцем є батько, злочину сприяє ситуація, яка склалася в родині. У таких сім'ях батько – у високому ступені авторитарна особистість, а його авторитет є незаперечним. Сім'ї, схильні до інцесту, є вкрай нестабільними й дезорганізованими. Для них характерні або жорсткі, безкомпромісні ролі та відповідна поведінка дорослих членів сім'ї, або повне і безкомпромісне потурання всім потребам (зокрема, й сексуальним) авторитарного чоловіка.

⁵¹ Cantwell, H. (1988). Child sexual abuse: Very young perpetrators. *Child Abuse and Neglect*, 12, 579-582.

Хоча деякі інцестуозні батьки є дуже стриманими і ненав'язливими в стосунках, залежними від своїх дружин морально і матеріально, все ж таки найбільш часто випадки інцесту стаються саме тих сім'ях, в яких батьки – особистості авторитарні, схильні до домінування та залякування. Часто навколо потреб таких батьків організовується вся сімейна система. Хоча вони бувають жорстокими і нав'язують себе своїм дочкам (а іноді й синам), деякі з них є вельми щедрими та поступливими стосовно своїх дітей. Вони можуть проявляти повагу до дитини, до її потреб у всіх сферах. Мати в таких сім'ях, як правило, це залежна, покірна, пасивна і відсторонена жінка. Дитина-жертва зазвичай є найстаршою, єдиною або має психічні розлади чи серйозні фізичні вади.

Педофіли-садисти (найбільш рідкісний тип) – це ті, які досягають сексуального задоволення лише тоді, коли завдають моральної (приниження) або фізичної (побої, удушення тощо) шкоди дитині. Попри нечисленність представників цього типу, він заслуговує на особливу увагу, оскільки жорстокі садистські дії часто призводять до найтяжчих незворотних наслідків – смерті дітей-жертв.

Як уже зазначалося вище, сучасні теорії походження різних парафілій, включно з і педофілією, зазвичай припускають негативні переживання в дитинстві. Найбільш поширеним є припущення, що така патологія, як педофілія, спричинюється актами насильства, які сам педофіл зазнав у дитинстві як жертва.⁵² ⁵³Однак практика показує, що це далеко не єдина причина, що актуалізує необхідність емпіричного дослідження проблеми.

Дві класичні парадигми, які визначають принципи добору методів емпіричного дослідження в галузі соціальних та поведінкових наук, – це

⁵² Groth, N., Hobson, W., & Gary, T. (1982). The child molester: Clinical observations. In J. Conte & D. Shore (Eds.), Social work and child sexual abuse (pp. 129-144). New York: Haworth Press.

⁵³ Johnson, T. (1988). Child perpetrators-children who molest other children: Preliminary findings. Child Abuse & Neglect. 12. 219-229.

позитивізм і феноменологія⁵⁴. Позитивізм бере початок з філософії Огюста Конта і поступово удосконалюється його послідовниками. Позитивіст шукає факти або причини соціальних явищ, виходячи із зовнішніх впливів, тобто таких, що не залежать від суб'єктивного світу людини⁵⁵. Такому пошуку більшою мірою відповідають кількісні методи збору даних, орієнтовані на генералізацію, узагальнення і передбачення соціальних явищ. Аналіз даних, зібраних за допомогою цих методів, проводиться дедуктивно. Кількісні дані виступають засобом якомога точного зображення об'єктивної реальності.

Феноменологія орієнтується на розуміння соціальних явищ шляхом дослідження того, як світ сприймається об'єктом дослідження, тобто мотивів і смислів, які лежать у підґрунті сприйняття. Такому розумінню більшою мірою відповідають якісні методи збору даних, орієнтовані на глибину вивчення об'єкта⁵⁶. При цьому аналіз даних виконується індуктивно. З деталей, які були зібрані та згруповані, будуються певні абстракції, які відображають внутрішній світ / стан об'єкта дослідження.

Очевидним є те, що кількісно-методологічний підхід до вивчення педофілії є недостатнім, тому що заважає повною мірою зрозуміти витоки цього явища. Якісний (феноменологічний) підхід видається більш продуктивним, оскільки він зосереджується на розумінні соціальної (взаємодії з погляду її суб'єкта, що досягається за допомогою проникнення в інтерпретації, які застосовуються суб'єктом для пояснення власної поведінки.

Отже, побачити більше причин можна завдяки якісним методам дослідження (глибинне інтерв'ю, спостереження, аналіз документів, кейс-студії тощо). За допомогою цих методів стає можна з'ясувати, як люди думають, і які з

⁵⁴Нечаев А. А. Позитивизм и феноменология в контексте номиналистической традиции. Ученые записки Санкт-Петербургского университета имени В. Б. Бобкова. - 2009. - № 2 (34). - С. 159–178.

⁵⁵Милль, Дж. Ст. Огюст Конт и позитивизм / пер. И. Сиридонова. М. : ЛКИ, - 2016. - 176 с.

⁵⁶Феноменологічна психологія. Життєвий світ людини та інтенція // Освіта.UA : сайт. 2021. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/9702>.

цих думок лежать у підґрунті здійснюваних ними дій. Якісні методи допомагають уточнити, як люди інтерпретують ті чи інші ситуації соціальної взаємодії⁵⁷.

Два класичні теоретичні підходи, які вписуються у феноменологічну традицію, – це символічний інтеракціонізм і етнометодологія. На думку Дж. Г. Міда та Г. Блумера, основний посил символічного інтеракціонізму полягає в тому, що люди наділяють навколишній світ певними соціальними сенсами і значеннями⁵⁸.

Зокрема, Блумер стверджував, що символічний інтеракціонізм ґрунтується на трьох фундаментальних припущеннях⁵⁹:

- 1) люди ставляться до речей та інших людей, виходячи з тих значень, якими вони оперують;
- 2) ці значення виникають у результаті соціальної взаємодії;
- 3) люди приходять до цих значень за допомогою інтерпретації взаємодій.

Ключову позицію в теорії символічного інтеракціонізму займає конструкція «Я». «Я» – це самосприйняття особистості. Воно створюється і відтворюється через інтерпретацію жестів та дій, адресованих особистості в процесі взаємодії з іншими. Розуміння того, які саме інтерпретації яких саме взаємодій та/або подій могли вплинути на уявлення (майбутніх) педофілів про їх особистість, можуть бути вельми корисними для стримування розвитку педофілії⁶⁰.

Етнометодологія належить до методів, які люди використовують для підтримки сприйняття навколишньої реальності. Цей метод орієнтовано на виявлення способів використання людьми тих чи інших абстрактних

⁵⁷Чиглінцев С. Якісні методи дослідження. Маркетинг в Україні. - 2012. - № 1. - С. 15–18.

⁵⁸Гідденс Е. Соціологія. Київ : Основи, - 1999. - 726 с.

⁵⁹Блумер Г. Общество как символическая интеракция. Современная зарубежная социальная психология. М. : Изд-во МГУ, - 1984. - С. 170–175.

⁶⁰Мид Дж. Г. От жеста к символу // Американская социологическая мысль : тексты / под ред. В. И. Добренкова. М. : Изд-во Международ. ун-та бизнеса и управления, - 1996. - С. 213–221.

культурних приписів у різних практичних ситуаціях. Ідеться не про самі правила або норми культури, які мають вирішальне значення для розуміння поведінки людей, а про те, як ці правила і норми визначаються і використовуються людьми в конкретних ситуаціях⁶¹. Поведінка може бути найбільш зрозумілою лише тоді, коли дослідник занурюється в ситуацію за допомогою таких методів, як залучене спостереження, глибинне інтерв'ю, аналіз документів, автобіографій тощо.

Часто буває і так, що мети дослідження можна досягти лише шляхом суміщення кількісних та якісних методів. У будь-якому разі, які б методи не використовувалися, їх результат має:

- 1) прогнозувати та/або пояснювати поведінку;
- 2) бути корисним у теоретичній перспективі;
- 3) бути корисними для практичного використання, тобто давати розуміння тієї чи іншої практичної ситуації та можливість здійснювати контроль над такими і подібними до них ситуаціями.

Г. Райан, С. Лейн, Дж. Девіс і К. Ісаак задокументували випадки неповнолітніх правопорушників, чия девіантна сексуальна поведінка почалася вже в п'ятирічному віці.⁶² Г. Кантуелл описав випадки, коли діти віком до 10 років здійснювали сексуальне насильство над малолітніми членами сім'ї, друзями чи сусідами. Т. Джонсон згадує про 47 хлопчиків у віці від 4 до 13 років, які нападали на дітей молодшого віку. Г. Сміт та Е. Ізраель досліджували феномен дітей, залучених до інцесту з братами і сестрами. Усі названі

⁶¹Ионин Л. Г. Социология как non-fiction. О развитии этнометодологии. Социологический журнал. 2006. № 1–2. С. 74–90.

⁶² Ryan, G., Lane, S., Davis, J., & Isaac, C. (1987). Juvenile sex offenders: Development and correction. Child Abuse & Neglect. 11. 385-395.

дослідники вказують на той факт, що відхилення сексуальної поведінки починають проявлятися в дитячому віці та поступово прогресують.⁶³

Ретроспективні звіти зазначених дослідників, які описували та аналізували життя дорослих злочинців, показують, що в більшості випадків вони почали проявляти сексуальне насильство в підлітковому віці або навіть раніше. Отже, можна зробити висновок, що інтерв'ювання неповнолітніх злочинців-педофілів є необхідним для повного розуміння педофільної поведінки в цілому, її витоків та факторів прогресування.

Матеріал, викладений нижче, ґрунтується на дослідженні, здійсненому у 1996 р. американською дослідницею Мерелін С. Едмондс, яке вона проводила в межах підготовки докторської дисертації. Це було перше й унікальне в своєму роді дослідження витоків педофільії. Його мета полягала в уточненні умов соціального середовища і світоглядних позицій неповнолітніх, які вчинили злочин проти дітей, та виявленні фактори, які вплинули на формування педофільних думок і моделей поведінки.

Якщо точніше, то ключові завдання дослідження полягали у тому, щоб з'ясувати:

- 1) які чинники в життєвому досвіді злочинців-педофілів вплинули на формування прикрих думок і девіантних поведінкових шаблонів;
- 2) як неповнолітні злочинці-педофіли розуміли соціальні відносини;
- 3) що саме в процесі розвитку сексуальних уподобань злочинця вплинуло на формування його мотивації до розбещення неповнолітніх.

Дослідженню підлягав широкий спектр факторів, що сприяють розвитку відхилення, зокрема загальні фактори навколишнього середовища, проблеми взаємовідносин з батьками й однолітками. Очікувалося, що отримані дані

⁶³ Priest, R., & Smith, A. (1992). Counseling adult sex offenders: Unique challenges and treatment paradigms. *Journal of Counseling & Development*, 71. 27-32.

дадуть можливість пояснити характерні погляди злочинців на себе та інших людей, а також стратегії, які вони використовували, щоб впоратися зі своїми проблемами (припускалося, що такі саме стратегії використовувалися неповнолітніми злочинцями і під час скоєння сексуального насильства).

Об'єктом цього дослідження були підлітки-педофіли. Для збору даних використовувалася якісна методологія. Основним методом збору даних було глибинне інтерв'ю. Окрема інформація була отримана за допомогою використання відкритих анкет «Лінія життя» та аналізу документів (з особистих справ неповнолітніх).

Варто уточнити, що дослідження було спрямоване на з'ясування причин педофільної поведінки, з погляду самих випробовуваних, шляхом занурення у їх суб'єктивну реальність.

Усі випробовувані були неповнолітніми, отже проводилося оцінювання перебігу їх девіації на ранній стадії.

Правопорушник у цьому дослідженні був визначений як підліток чоловічої статі (у віці 10–17 років), який здійснював дії сексуального характеру стосовно іншої дитини.

Випробовувані на момент дослідження перебували в спеціальних відділеннях для неповнолітніх злочинців (США, штат Техас).

Добір випробовуваних здійснювався за такими критеріями:

1) неповнолітній був визнаний винним у непристойній поведінці стосовно дитини, зокрема у скоєнні сексуального насильства, серед іншого з обтяжуючими обставинами;

2) неповнолітній зізнався в скоєнні щонайменше одного зазначеного в попередньому пункті правопорушення;

3) неповнолітній і принаймні один з його батьків були готові взяти участь у дослідженні;

4) кожний випробуваний досить добре розмовляв англійською, що було необхідним для максимально повного розуміння змісту питань інтерв'ю і гарантувало його здатність поділитися своїми поглядами.

У дослідженні взяли участь 13 дітей. Дванадцять з них були опитані тричі й один – лише один раз. Загальний час інтерв'ювання становив 46 годин. Інтерв'ю записувалися за допомогою двох магнітофонів на окремі 120-хвилинні касети для кожного з 37 інтерв'ю.

Відкрита анкета «Лінія життя» була розроблена спеціально для цього дослідження. Відповідний метод збору даних передбачає побудову графіків ключових моментів у житті людини. Побудова «лінії життя» – це спосіб допомогти людям переглянути свою власну історію від її початку до сьогодні та краще усвідомити свої бажання, потреби і фактори, які сприяли їх розвитку до поточного стану⁶⁴. «Лінія життя» викреслюється самим випробуваним на чистому аркуші паперу, розміщеному горизонтально. Лінія, що являє собою індивідуальний життєвий шлях, малюється в центрі сторінки. Випробуваного просять почати з якомога ранніх етапів свого життя, згадати події, переживання або періоди минулого, які мали значення або особливий сенс.

До факторів навколишнього середовища, які (гіпотетично) можуть вплинути на розвиток патологічної сексуальності, було віднесено такі:

- 1) зловживання алкоголем / наркотиками (як самими неповнолітнім, так і його батьками / опікунами);
- 2) практики насильства / злочинності, що були в досвіді і середовищі неповнолітніх;
- 3) практики сексуального впливу як елементи середовища, в якому перебували неповнолітні: інформаційний вплив (інформація про секс, отримана

⁶⁴Goldman, L. Qualitative assessment: An approach for counselors. Journal of Counseling and Development. 1992. № 70. P. 616–621.

зі школи, від батьків, однолітків, із засобів масової інформації); непрямий вплив (практики сексуальної активності у відносинах і поведінці інших); прямий вплив (практики сексуальної активності самих неповнолітніх, включно з їх власним досвідом сексуальної віктимізації);

4) батьківська поведінка: поведінкові моделі та дії стосовно неповнолітніх, а також наслідки цих дій в аспекті розвитку їх (неповнолітніх) сексуальності, дискретність/безперервність відносини з батьками, рівень освіти батьків та опікунів, систематичність турботи батьків про неповнолітніх (наявність або відсутність турботи щодо задоволення їх фізичних, емоційних, психологічних та інших потреб, співчуття / зневага / неприйняття тощо), емоційне ставлення батьків до неповнолітніх, дисципліна (стратегії батьків добиватися дотримання дітьми батьківських правил, норм і бажань);

5) урахування рівноправних здібностей (як здібностей підлітків успішно взаємодіяти з однолітками); соціальна і комунікативна компетентність (способи спілкування, ініціювання взаємодій з однолітками); навички інтимної близькості (здатність формувати прихильності, розвивати прихильність або відчувати / висловлювати теплоту у відносинах з однолітками);

6) самооцінка (оцінка неповнолітніми їх власної цінності, впевненості в собі, залежності / незалежності);

7) віддзеркалення поведінки (ступінь усвідомлення неповнолітніми наслідків своєї поведінки на етапі, що передував їх діям);

8) локус контролю: уявлення неповнолітніх про джерело регуляції їх поведінки (внутрішнє vs зовнішнє);

9) призначення інших людей (сприйняття неповнолітніми ролі інших людей у досягненні своїх цілей);

10) емпатія – співчуття (враховується ступінь, у якому підлітки могли / можуть ідентифікувати себе з почуттями інших людей);

11) соціальні ролі: погляди неповнолітніх на стан і поведінку людей у стосунках (наявність / відсутність / виразність стереотипних уявлень про ролі чоловіків, жінок і дітей у суспільстві тощо);

12) «знеболювання» / блокування – способи, які неповнолітні використовують, щоб придушити емоції, думки і фізичний біль, як засоби боротьби з неприємним досвідом (наприклад, мовчання вказує на блокування або запобігання проникнення явища в свідомість);

13) дистанціювання – методи, за допомогою яких неповнолітні звикли зменшувати неприємний життєвий досвід, перебільшуючи проміжок часу між попередніми подіями і поточними або ж помилкове переміщення поточних подій у минуле;

14) гнів / насильство – поведінка, що призводить до фізичного вираження емоцій (гнів – емоційна техніка, застосовувана для самозвеличення, для того, щоб відчути свою силу; насильство – високоемоційна техніка, яка використовується для досягнення власних цілей за допомогою вербальних або фізичних нападів на інших);

15) викривлення / брехня – техніка, яка використовується, щоб зменшити відповідальність (повідомлення неправди, мінімізація, бравада або перебільшення);

16) маніпуляції – цілеспрямовані стратегії таємного (прихованого) впливу на інших.

Нижче викладемо основні висновки, зроблені за результатами вказаного дослідження.

Серед середовищних факторів та подій з життєвого досвіду, які вплинули на формування педофільних думок і поведінки, особливе значення мають відносини з батьками та стосунки з однолітками.

Більша частина дитячих років співвідноситься зі стадією первинної соціалізації. Середовище, у якому дитина перебуває в цей період, містить у собі предмети та людей, з якими вона постійно і безпосередньо контактує, а також відносини з різними агентами соціалізації, коло яких у дитячому віці обмежується переважно членами сім'ї. Стадія первинної соціалізації характеризується моноагентністю. На цій стадії найголовнішими для дитини агентами соціалізації є батьки. У процесі первинної соціалізації закладаються базові світоглядні принципи особистості закладаються саме в світогляд, і подальші, пов'язані зі світоглядом вчинки, залежать від того, яку атмосферу батьки створюють у домашній обстановці, який поведінковий приклад надають дитині.

Переростання дитини у підлітка відбувається вже на стадії вторинної соціалізації. Ця стадія характеризується поліагентністю, тобто набувають значення й інші агенти соціалізації: викладачі, друзі й товариші, засоби масової комунікації. Впливовість батьків як агентів на цій стадії зменшується, а у деяких випадках батьки взагалі втрачають свій вплив. Для переважної більшості підлітків приналежність до однолітків стає більш значущою, ніж сімейна приналежність, і отже, відносини з однолітками в їх середовищі починають переважати.

Усі (крім одного) підлітки, які взяли участь в описуваному дослідженні, в ранні роки їхнього життя не мали стабільних відносин з батьками і виховувалися декількома різними опікунами. Опікуни часто вживали алкоголь та/або наркотики, у них не вистачало навичок виховання, вони часто поводитися вкрай брутально та зневажливо стосовно своїх підопічних, засуджували їх без поважної причини, дистанціювалися у стосунках. Насильство в спілкуванні, тією чи іншою мірою, було присутнє в сім'ях кожного випробуваного. Більшість з них були жертвами сексуальних домагань.

Злочинність пронизувала середовище чотирьох з випробовуваних, які підтвердили факти вчинення злочинів членами сім'ї, знайомими та сусідами. Впродовж свого життя підлітки були схильні до змішування або зміни сексуальних кордонів. Незалежно від ступеня інформаційного впливу сексуальне виховання з боку батьків або опікунів було вкрай обмеженим, а в трьох сім'ях взагалі було відсутнє. Випробовувані не показали високої обізнаності в сексуальній сфері, здавалися занадто збентеженими, коли їм ставилися питання про секс.

Неадекватні стосунки з батьками або опікунами призвели до того, що неповнолітні виявилися погано підготовленими до взаємодії і продуктивних відносин з однолітками, до дефіциту соціальної та комунікативної компетентностей. Через це випробовувані не розуміли, як реагувати на знаки уваги та турботи з боку однолітків, тому у відповідь поводитися агресивно. У результаті того, що їм була незнайома близькість з батьками, сформувалася стійка тенденція до емоційної самотності. Вони не знали, як установлювати близькість з іншими людьми. Почуття відчуження від дорослих та однолітків у зв'язку з поганим контролем над імпульсами утворює ідеальні передумови для мотивації до прояву сексуальних домагань стосовно дітей. Діти стають для випробовуваних єдиною групою осіб, з якими вони не почуваються соціально неповноцінними.

Спроба розглядати самотність як одну з мотивацій розтління підтверджується твердженням В. Маршалла про те, що сексуальним злочинцям «бракує близькості, прихильності, вони почуваються емоційно і, можливо, соціально самотніми». Як вторинні мотивації в процесі цього дослідження були виявлені гнів та помста, а також цікавість та експериментування.

Друге дослідницьке завдання стосувалося того, яким чином злочинці вибудовують соціальні відносини. Прагнення підлітків та їх цілі у відносинах

виявилися цілком нормальними, хоча й кардинально відрізнялися від реальних практик їх особистого життєвого досвіду, отриманого в сім'ї і в спілкуванні з однолітками. Багатьом сексуальним злочинцям заважають бути «нормальними» їх атипові потреби в близькості та нездатність налагоджувати стосунки для досягнення близькості. Підлітки, які взяли участь у дослідженні, уявляли ідеальні стосунки, як такі, в яких вони могли з кимось відверто поговорити і поділитися своїми проблемами. При цьому вони не виявили зацікавленості в тому, щоб вислухати іншу людину про її проблеми, а не лише розповісти про свої. У них не спостерігалось співчуття до інших. Тобто їх концепція обміну (у стосунках) не була взаємною. Окрім того, вони не прагнули втілювати змодельовані ними «ідеальні» стосунки у реальне життя, в реальну взаємодію, зокрема стосовно їх жертв.

Погляд випробуваних на соціальні ролі був переважно традиційним, підкреслювалася перевага і домінування чоловіка в соціальній взаємодії. З огляду на контекст погано встановлених меж сексуального (само)вираження такий традиційний світогляд міг слугувати підтвердженням їхньої думки щодо прийнятності сексуального контакту з пасивною, більш слабкою людиною, наприклад з дитиною.

Третє дослідницьке завдання стосувалося сексуальних уподобань неповнолітніх злочинців і стимулів сексуального збудження, необхідних для здійснення акту домагання. Випробовувані не хотіли розголошувати інформацію про таке. Це не було несподіванкою, оскільки тема інтерв'ю була вельми делікатною. Проте вдалося зібрати інформацію про стратегії, які використовували злочинці в актах домагання. Стратегії впливали з їхніх досвіду і способу життя. Вони передбачали блокування, мінімізацію та брехню, гнів та насильство. Випробовувані повідомили, що використовували «оніміння» жертви та блокування її дій під час акту домагання. Частково ця тактика вказує

на необхідність збереження від переживання дисонансу, пов'язаного з негативною самооцінкою, яка, в свою чергу, передбачає наявність співчуття і совісті, які, можливо, у зародковому стані, існували в психіці випробуваних. Попри весь негатив навколишнього середовища, в якому соціалізувалися випробувані, такі просоціальні прояви, як совість та співчуття, могли розвинутиися як результат критики їхніх дій членами сім'ї або опікунами. Мінімізація та брехня використовувалися для зменшення докорів. У деяких випадках гнів та насильство використовувалися як засіб виправдування злочину перед самим собою.

З огляду на обмеженість інформації, отриманої відповідно до третього завдання дослідження, все ж таки вдалося з'ясувати, що в усіх випадках сексуальне домагання жертви з боку неповнолітніх злочинців-педофілів мало вигляд виключно акту агресії. Відсутність упевненості в собі, а також соціальних навичок для досягнення своїх цілей у взаємодії з однолітками, відсутність співчуття і внутрішнього (інтернального) локусу контролю (необхідного, щоб утримуватися від імпульсивних дій), неповнолітні намагалися досягати близькості за допомогою агресії, експериментували в сексі з уразливою, безпечною людиною або виплескувати на жертву гнів, реально спрямований проти батьків.

3.3. Соціально-психологічні проблеми формування особистості підлітка

Особистість підлітка формується через триангуляцію⁶⁵ себе, інших і суспільства.

Сприйняття себе у підлітків було дуже слабким, крім того, воно складалося переважно з негативних образів, що призводило до заниженої самооцінки. Зазичай підлітковий вік – це час перехідних концепцій самоідентифікації, що призводять до занепокоєння, невпевненості та інших тривог. У неповнолітніх у дослідженні ці вікові тривоги були ще більше посилені. Коли у підлітків настає період статевого дозрівання, відбуваються нормальні фізіологічні зміни, які зумовлюють підвищену цікавість до сексуального самовираження, яку у випробовуваних було заблоковано нездатністю успішно взаємодіяти з однолітками.

Почуття інших сильно залежить від якості спілкування з батьками, яке, як було описано вище, майже в усіх випробовуваних (за винятком одного випадку) характеризувалося нестабільністю, байдужістю і ворожістю. Підлітки в цьому дослідженні визнавали свою потребу в інших людях, але не вміли, не знали, як установлювати зв'язки. Вони описували ідеальні відносини як свою мету, що в цілому типово для цієї вікової групи, але їм гадки не мали, як втілити цей ідеал у реальне життя. Вони усвідомлювали, що інші, як і вони самі, є сексуальними істотами, але були мінімально обізнані про емоційні взаємодії, які формують ґрунт для задовільних сексуальних відносин. Вони плутали фізичну близькість із близькістю в цілому.

⁶⁵Триангуляція (в психології) - необхідні дії в розвитку дитини, коли двосторонні відносини трансформуються третьою особою в нову форму відносин, внаслідок чого у дитини з'являються і нові розумові якості. [https://wikiboard.ru/wiki/Triangulation_\(psychology\)](https://wikiboard.ru/wiki/Triangulation_(psychology))

Почуття суспільства формується із суміші повідомлень, отриманих від сім'ї, однолітків та інформаційних джерел, таких як школа, дитячий колектив тощо. Воно містить у собі концепції моралі, соціальних умовностей і розуміння свого місця в суспільстві (тобто прав і привілеїв, що належать людині саме як членові суспільства, а також обов'язків людини, які вона має виконувати для свого суспільства). Випробувані через нестійкі та незрозумілі кордони прийнятного у поведінці в сім'ях, а також через крайню слабкість їх власного контролю над своїми імпульсами мали слабо розвинену увагу до соціальних умовностей і традиційних принципів моралі. Крім того, роздробленість їх сімей стала перешкодою для усвідомлення приналежності до «великої сім'ї», тобто до суспільства в цілому.

Аналіз цих трьох компонентів індивідуального світогляду неповнолітніх злочинців-педофілів (тобто сприйняття себе, інших і суспільства) свідчить про те, що їх остаточна конфігурація все ще продовжує розвиватися та еволюціонувати. Такий розвиток – дуже особистий процес. Тож, хоча випробовувані і перебували в несприятливих соціальних умовах протягом усього свого життя, їх потенціал до змін все ж таки залишається їх індивідуальним рішенням і відповідальністю.

Ворожий дитячий досвід впливає на залученість у правопорушення, що призводять до агресії двома шляхами:

- 1) вороже ставлення, яке призводять до примусу, як у сексуальному плані, так і в звичайних (несексуальних) взаємодіях;
- 2) сексуальна розбещеність, яка (особливо у взаємодії з ворожістю) створює сексуальну агресію.

Порівняння правопорушників та неповнолітніх сексуальних злочинців за всім спектром характеристик, підштовхує до висновку, що ті ж само фактори, які сприяють злочинності серед неповнолітніх у цілому, виявлено й у

неповнолітніх сексуальних злочинців. Ці результати мають значення для терапії, оскільки багато консультантів вважає, що лікування агресії є життєво необхідним для зміни моделі сексуальних злочинів. У стратегіях профілактики необхідно враховувати, що сексуальне правопорушення для багатьох підлітків, імовірно, буде лише одним елементом в «сузір'ї» неспокійних сімейних стосунків. Стратегії лікування, які не враховують того, наскільки агресивними і примусовими є / були відносини в родині, можуть видатися неефективними для попередження або зменшення імовірності подальшого повторного вчинення злочину.

Спеціалісти висловлюють суперечливі думки щодо ефективності терапії для неповнолітніх сексуальних злочинців порівняно з їх дорослими аналогами. Так, Г. Барбері та Ф. Кортоні є прихильниками широко розповсюдженої думки про те, що раннє лікування, тобто таке, що здійснюється до розвитку вкоріненої моделі поведінки в зрілості, ймовірно, буде найбільш ефективним⁶⁶. Проте Н. Макконагі, А. Блащінській, М. Армстронг і В. Кідсон припустили, що більш сильний гормональний контроль поведінки у сексуальних злочинців-підлітків істотно ускладнює їх лікування порівняно з дорослими аналогами. Свою думку вчені аргументують тим, що в перші два роки юнацького віку відбувається різке чотириразове підвищення тестостерону⁶⁷. Такі вчені, як А. Грей і В. Пітерс, узагалі стверджували, що лікування сексуальних злочинців – це міф. Вони звернули увагу на факт, отриманий з власних досліджень, який свідчить про те, що кількість випадків сексуальних домагань з боку злочинців різко збільшується протягом терапії. В одній терапевтичній групі це збільшення було восьмиразовим. На думку вчених, цей факт указує на хронічний характер такого

⁶⁶Barbaree H. E., Cortoni F. A. Treatment of the juvenile sex offender within the criminal justice and mental health systems // The juvenile sex offender / H. Barbaree, W. Marshall, & S. Hudson (Eds.). New York: Guilford, 1993. Pp. 243–263.

⁶⁷McConaghy N., Blaszczyński, A. P., Armstrong, M. S., Kidson, W.. Resistance to treatment of adolescent sex offenders. Archives of Sexual Behavior. 1989. № 18. P. 97–107.

роду злочинної діяльності, як педофілія, який явно недооцінюється. М. Едмонс наводить докази того, що неповнолітні злочинці-педофіли зберігають здатність до засвоєння альтернативних переконань і механізмів подолання, що утворює добрий ґрунт для трансформації їх уявлень про себе у більш здорові, для формування поваги до інших і схильності до соціальної конвенції. Особливо сприятливі прогнози стосуються тих злочинців, які здатні брати відповідальність за свої дії, прагнуть установлювати зв'язок з іншими і знаходити соціально прийнятні способи повідомляти про свої бажання іншим.

У цілому для визначення причин педофілії та подальшої терапевтичної роботи зі злочинцями-педофілами важливо враховувати такі факти: 1) сексуальність розвивається протягом усього життя; 2) людина синтезує різний досвід, формулюючи свою унікальну сексуальність; 3) девіантна сексуальність є спотворенням нормального сексуального образу; 4) певні фактори обов'язково сприяють розвитку як нормальної, так і девіантної сексуальності.

Результати досліджень свідчать про те, що фактори, які впливають на формування сексуальних відхилень, охоплюють такі середовищні чинники, як злочинність і насильство, зловживання алкоголем і наркотиками, гнучкі і нестійкі сексуальні кордони. Ці чинники перетинаються з елементами взаємовідносин з батьками та іншими агентами соціалізації, що утворюють вороже, запутане середовище, позбавлене образів для моделювання просоціальної поведінки і формування керівних принципів відповідної соціальної взаємодії. Через перебування в такому «дисфункціональному болоті», у дітей та підлітків розвиваються низька самооцінка та слабка і нестійка ідентичність. На додаток до цього не розвиваються соціальні та комунікативні компетентності, а також навички близькості, що перешкоджає ефективному нормальному спілкуванню з однолітками. Неповнолітні злочинці-педофіли, як правило, відчують узагальнений гнів і не мають навичок

самовладання, які допомагали б їм виживати в неблагополучному, ворожому середовищі, але стали перешкодою для спілкування та встановлення нормальних стосунків з однолітками. Ці фактори призводять до подальшого відчуження від однолітків. Соціальна некомпетентність, вкрай обмежені досвід і коло спілкування, сприяють укоріненості односторонніх традиційних поглядів на мужність / жіночність і сексуальність. Соціальні ролі розглядаються вузько – як такі, що репрезентують стосунки влади і підпорядкування. Типовими для неповнолітніх злочинців-педофілів є імпульсивність і залежність від зовнішнього (екстернального) локусу контролю в регуляції власної поведінки. Отже, основні блоки фундаменту для розвитку здорової сексуальності замінюються факторами, що спричиняють відхилення, які прогресують на тлі підвищення статевих гормонів у період статевого дозрівання. Неповнолітні злочинці-педофіли відчують незручність та дискомфорт від спілкування з однолітками і навіть від пасивного перебування в колі однолітків (яких вони вважають кращими, більш повноцінними, ніж вони самі), тому вони звертаються до слабких і невинних малих дітей у пошуках близькості та/або для вираження гніву й помсти шляхом скоєння образливих дій.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Євдокімова О. О.

Ключові слова: злочинність, злочинці, злочин проти дитини, злочинна поведінка, статевий злочин, педофіл, педофілія, засуджений, статеві недоторканість, статевий злочин, правопорушення, правосвідомість, правоохоронні органи, особистість, спрямованість особистості, розлади особистості, алекситимія, психосоматичні захворювання, адиктивні розлади, кримінальна спрямованість, правоохоронці, насильство, сексуальне насильство, сексуальні домагання, зґвалтування, розбещення, заздрість, жорстокість, озлобленість, помста, дитина, неповнолітні, сім'я, сімейні відносини, міжособистісні стосунки.

4.1. Соціально-психологічний портрет засудженого за педофілію

Останнім часом українські сайти рясніють інформацією про злочини сексуального характеру, вчинені проти дітей та підлітків: у Львові поліція затримала педофіла, в Івано-Франківську батько-педофіл довів дочку до самогубства, 56-річний музичний керівник одного з дитячих колективів розбещував 12-річну дівчинку, у Херсоні чоловік намагався зґвалтувати підлітка тощо.

В Україні проблема педофілії постала як надважлива, актуальна, гостра та злободенна, тож нагальна потреба в її комплексному дослідженні не викликає сумнівів. Злочинні сексуальні дії стосовно неповнолітніх осіб привертають повсюдну увагу громадськості, що висвітлюється через засоби масової

інформації та зумовлює необхідність проведення просвітницької та превентивної діяльності в освітніх та дитячих закладах. Крім інформування дітей та молоді про потенційних злочинців, інформацію необхідно поширювати і на потенційних жертв – дітей і підлітків, для яких слід проводити різні тренінги та лекції, на яких формувати уявлення і навички поведінки в ситуації сексуальних посягань та насильницьких дій з боку дорослих.

Однак задекларованість та розповсюдженість проблеми сексуальних злочинів стосовно неповнолітніх осіб не означає успішне її подолання. Отримання емпірично обґрунтованих результатів, які дадуть можливість більш детально уявити соціально-психологічний портрет злочинця-педофіла та сприятимуть розробленню відповідних соціально-профілактичних і попереджувальних програм щодо запобігання злочинів проти статевої свободи та недоторканості дітей, є нагальною потребою сьогодення.

Дослідження та розуміння того, відповідно до яких механізмів і під впливом яких чинників формується аномальна сексуальна поведінка, може бути важливим з цілої низки причин. Знання про природу сексуальних девіацій можуть і повинні лежати в підґрунті розроблення методів їх діагностики, профілактики і терапії.

Проблема педофілії порівняно з іншими парафіліями⁶⁸ стоїть найбільш гостро. Галузі дитячої та вікової психології, що активно розвиваються впродовж останнього століття, показали, наскільки важливим для суспільства є психічне здоров'я дитини, забезпечити яке можна лише захистивши її від травмуючих ситуацій, зокрема і пов'язаних із сексуальним зловживанням, які часто виключають можливість гармонійного психосексуального формування

⁶⁸Парафілія — термін, який має кілька значень. ... paraphilia) — синонім понять «сексуальна девіація», «збочення».

[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%8F_\(%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%8F_(%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F))

особистості. На жаль, зараз не можна говорити про достатню ефективність методів діагностики і профілактики педофілії, а можливість її лікування оспорується цілою низкою дослідників.

Ще одним серйозним недоліком є те, що немає жодної можливості судити про справжню поширеність цієї девіації. Також практично немає інформації про людей з розладом сексуальних уподобань у формі педофілії, які ніколи не вчиняли злочинів проти дітей, хоча існування такої категорії педофілів, на думку багатьох авторів, не викликає сумнівів.

Через це питання вивчення характерних для педофілів особистісних рис та особливостей є надзвичайно важливим, бо розроблення цієї теми може допомогти розумінню механізмів і чинників розвитку педофілії. Деякі західні дослідники (Р. Okami, А. Goldberg, 1992) вважають, що будь-які особистісні риси не можуть бути достовірними індикаторами педофілії. Але російські (Н. Радченко, Н. В. Дворянчиков, 2003) і українські вчені (А. Ю. Дишлевой, 2001) показали, що для людей з розладом сексуального потягу у формі педофілії характерні виражена фемінність, порушення фазності статевого розвитку і спотворення статевої самосвідомості, порушення у сфері міжособистісної комунікації, схильність до ідентифікації із сексуальним партнером (дитиною) тощо.

На основі різних досліджень світової практики автори даної монографії зробили спробу скласти психологічний портрет педофіла на підставі його психофізіології та поведінки, а також вивчення матеріалів кримінальних проваджень з розслідування фактів вчинення педофілії.

Педофіл – людина, не молодше 16-ти років і щонайменше на 5 років старша об'єкта сексуального потягу; найчастіше це чоловік, але «вистачає» і жінок. Зазвичай він добре знайомий з дитиною, можливо, належить до її близького оточення, воліє спілкуватися з дітьми до 14 років.

Переважна більшість педофілів не перебувають у шлюбі або є розлученими, але вони можуть бути одруженими (зазвичай це стосується педофілів-гетеросексуалів). Дуже часто вони зростали в неповних сім'ях та отримували виховання за типом гіперпротекції.

Зовні, на соціальному рівні, спостерігається гіпертурбота про дитину, досить близькі, іноді недвозначні тілесні контакти, прояв любові, точніше прихильності, тому що на прихованому психологічному рівні педофіл не бажає блага дитині, бо він більш дбає про своє «благо».

Педофіл зазвичай майже не цікавиться протилежною статтю (дорослими), хоча сам є гетеросексуалом, погано входить у контакт з дорослими протилежної статі, не фліртує з ними, зате з дітьми швидко знаходить спільну мову, частіше за все через те, що педофіл сам поводить себе як дитина, багато дозволяє дітям, зокрема те, що, наприклад батьки і вихователі (вчителі), забороняють (скажімо, грати в комп'ютерні ігри, або «дуркувати», їсти шкідливі солодощі, палити тощо).

Педофіл може бути невисокого зросту, лівшею або амбідекстром, але основна суть не в тому, що у нього є провідною ліва рука, а в тому, що він правопівкульний (провідною є права півкуля головного мозку).

У педофіла в дитинстві могли бути черепно-мозкові травми (до 13 років), у нього зазвичай низький IQ, також у нього можуть бути порушення внутрішньоутробного розвитку нервової системи, наприклад якщо мати під час вагітності вживала алкоголь. Через це можуть бути порушені базові інстинкти. Тобто якщо у нормальної людини під час сприйняття дітей «вмикається» захисний, батьківський інстинкт, то у педофіла – статевий.

Педофілія спостерігається зазвичай в осіб з психастенічним, істероїдним чи астенічним типами психопатії, з акцентуаціями характеру тих само типів і алкоголізмом. Причинами цих девіацій можуть бути психосексуальний

інфантилізм, сексуальні фрустрації, зниження сексуальної функції або сексуальні фобії.

Багато педофілів може не вступати в реальний контакт з дітьми, обмежуючись мастурбацією під свої фантазії, спілкуванням в Інтернеті та переглядом заборонених і звичайних фільмів з участю дітей, полюбляють мультфільми.

У справжніх педофілів (фіксованого типу) не сформувалася психосексуальна і гендерна ідентичність, і справжні хворі на педофілію, як правило, не здійснюють реального фізичного насильства, на відміну, скажімо, від людей з регресією (психологічний захист у вигляді «повернення» в дитинство) або соціопатів, якими рухає садизм.

Зазвичай педофіли дуже прихильно ставляться до дитини, яку обрали (але це не батьківська любов, не батьківські почуття, як може здатися).

Із цього випливає, що педофіли, тобто люди з педофільним розладом (хворі), зазвичай не здійснюють буквально тяжких злочинів на кшталт зґвалтування чи вбивства, але їхні сексуальні ігри з дітьми завдають дітям реальні й досить тяжкі психофізіологічні травми, тому так чи інакше педофілія – тяжкий злочин.

Системно-структурний аналіз сексуальної поведінки осіб, які вчинили сексуальний злочин у результаті педофілії, дає змогу виявити у них поєднане ураження соціального, психологічного, соціально-психологічного і біологічного компонентів мотивації поведінки, що призводить до порушення спрямованості статевого потягу за віком.

Можуть спостерігатися відхилення у статевому розвитку, серед яких переважають поєднання асинхронів, обумовлені психогенними і соціогенними факторами, і нерідко трапляються складні асинхрони, що характеризуються,

крім порушення цих факторів, прискореним соматостатевим і затриманим психосексуальним розвитком.

Асинхрони чинять патогенний вплив на формування стереотипу статевої поведінки і психосексуальної орієнтації. При цьому психогенні затримки зазвичай обумовлюються порушенням становлення психіки, наявністю таких рис характеру, як боязкість, інтравертованість, уразливість і сором'язливість, що порушують процес спілкування з однолітками, особливо з особами протилежної статі, а соціогенна ретардація є наслідком неправильного виховання.

У педофілів спостерігається порушення фазності психосексуального розвитку, і якщо у деяких з них фаза вироблення установки зберігається, то фази навчання і закріплення установки можуть випадати. Дитячі статево-рольові ігри переносяться на більш пізній вік.

Серед психогенних причин, що визначають затримку психосексуального розвитку у таких осіб, вирішальне значення належить особистісній аномалії. Хронологічно процес психосексуального розвитку збігається з початком структурування психопатії, коли дедалі чіткіше окреслюються типологічні особливості. У хлопчиків це такі риси, як підвищена чутливість і вразливість, відлюдькуватість і пасивність, що обмежують контакти з оточенням, вибірковість цих контактів, прагнення до створення обстановки, яка потребує прояву активності, ініціативи і рішучості. Нерідко спостерігається виражена залежність від батьків, що призводить до того, що в «сімейних» та умовно сексуальних іграх хлопчики обирають жіночі ролі й орієнтуються на фемінну поведінку, засвоюючи маскулінну статево-рольову поведінку частково і фрагментарно.

Затримки на стадії формування статевої поведінки мають, як правило, характер поєднаних асинхроній при провідному психогенному

факторі. Етап формування психосексуальних орієнтацій, який здебільшого визначає вибір об'єкта потягу і форми реалізації психосексуальних потреб, хронологічно збігається з етапом завершення формування психастенічної психопатії, коли типологічні її особливості оформляються в структуру з установленням певної фазності: станами компенсації і декомпенсації.

На етапі формування психосексуальних орієнтацій обожнювання, платонічні мрії і фантазії мають типовий для таких осіб відтінок обсесивності та через високу психічну ригідність – стійкий характер з вибірковою спрямованістю. У чоловіків з педофільною спрямованістю лібідо в переважній більшості випадків є розтягнутим під час стадії платонічного лібідо, а фаза реалізації цієї стадії у половини з них відсутня. Еротичні фантазії, включно з фрагментарно нереалізованими платонічними тенденціями, призводять до аутоеротизму – формується патологічна мастурбація. У частини хворих вона супроводжується депресивними реакціями, епізодично з'являються ідеями самознищення, порочності, накладання на себе різних «покарань» чи обмежень. Дедалі помітнішою стає нездатність таких осіб до встановлення продуктивних міжособистісних контактів.

Труднощі спілкування у разі вираженого лібідо призводять до раннього типу мастурбації. Нерідко спостерігається і трансформація статевої поведінки: чоловікам властиві м'якість, конформність, підпорядкованість, тривожність, недовірливість і нерішучість.

Системно-структурний аналіз сексуальної поведінки дає змогу встановити, що її психологічний і соціально-психологічний компоненти порушуються внаслідок наявності у чоловіків рис характеру, що зумовлюють негативне ставлення з боку жінок і невідповідність рольових позицій.

Низький ступінь обізнаності в питаннях психогієни статевого життя зустрічається в разі педофілії набагато рідше, ніж у разі інших видів сексуальних злочинів.

Порушення спілкування з протилежною статтю сприяє формуванню педофілії, яка входить у структуру особистості.

Усе викладене вище зумовило необхідність дослідження з уточнення соціально-психологічного портрета осіб, які вчинили злочин проти сексуальної свободи та недоторканості неповнолітніх.

Таке дослідження було проведено у 2021 р., в установах виконання покарань, пов'язаних з позбавлення волі Північно-Східного міжрегіонального управління, повноваження якого поширюється на територію Харківської, Луганської, Полтавської та Сумської областей. Дослідження проводилось за участі психологів Диканівської виправної колонії № 12, Холодногірської виправної колонії № 18, Первомайської виправної колонії № 117, Темнівської виправної колонії № 100 і Харківської виправної колонії № 43.

Було вивчено 40 ув'язнених чоловічої статі у віці від 20 до 70 років. Серед них 5 засуджених у віці 20–24 роки, 8 осіб – 25–30 років, 4 особи – 31–36 років, 5 – у віці 37–40 років; серед респондентів старше 40 років – 18 осіб, із них 4 засуджених у віці старше 60 років.

Переважна більшість опитаних перебувала у сімейних відносинах. У контексті складання соціологічного портрету злочинця, який скоїв сексуальний злочин стосовно неповнолітніх, сім'я, в якій виховувався злочинець, і власне його особисті сімейно-шлюбні відносини викликають особливу цікавість, адже гіпотетично можна припустити, що сімейний стан засудженого є пов'язаним із вчиненням ним сексуальних злочинів щодо неповнолітніх.

Серед опитаних засуджених, які відбувають покарання у виправних установах Харківської області, більшість перебуває у зареєстрованому та

цивільному шлюбі або раніше були одружені (15 осіб – офіційний або цивільний шлюб, 8 – розлучені). Ніколи не були одружені, відповідно, 17 осіб.

Слід зауважити, що опитані респонденти виховувалися переважно в повних сім'ях, на неповну сім'ю вказали 6 осіб. Більшість респондентів зазначила, що в сім'ях, в яких вони виховувались, конфліктів між батьками не було зовсім або були досить рідко (21 осіб). Дещо менше (19 чоловіків) указали на часті конфлікти в їхніх сім'ях. Такий результат засвідчує переважну відсутність конфліктів у сім'ях, де виховувались ув'язнені. Разом із тим лише 4 особи вказали на повну відсутність конфліктів у їхніх сім'ях.

Відповіді респондентів поділилися порівну щодо практик їх ізоляції батьками від спілкування з «поганими товаришами». 18 опитаних відповіли, що батьки ніколи не перешкоджали у контактах з однолітками та друзями, 18 зауважили, що іноді відчували на собі такі практики, лише 2 чоловіків зазначили, що батьки часто застосовували такі методи виховання.

Отже, можна спостерігати таку картину: опитані респонденти переважно, так чи інакше, перебували у сімейних відносинах; у сім'ях, де вони виховувались, зовсім або майже не було конфліктів, батьки переважно не втручались у міжособистісне спілкування з однолітками.

Досліджувані зазначають відсутність проблем у спілкуванні та почуття самотності. Так, на запитання «Чи маєте Ви труднощі в спілкуванні?» та «Чи виникає у Вас відчуття самотності?» лише 1 респондент відповів, що проблеми в спілкуванні були в сім'ї; порівну розподілилися відповіді щодо труднощів у спілкуванні на роботі та з незнайомими людьми (по 12 опитаних), 5 опитаних указали, що труднощів у спілкуванні не відчували. Почуття самотності невластиве 9 респондентам, 11 – іноді почувались самотніми, і лише 6 вказали на постійне відчуття самотності.

Опитані респонденти здебільшого є «робочими» або «робітниками сільського господарства» (29 та 10 відповідно), 1 назвав себе підприємцем.

Засуджені мають середню або середню спеціальну освіту (22 та 18 відповідно), у жодного немає вищої або навіть вищої незакінченої освіти.

24 ув'язнених проживають у селі або селищі міського типу, лише 16 – у місті.

До речі, лише один респондент зазначив, що частіше за все відвідував інформаційні сайти на противагу сайтам знайомств, ігровим та порносайтам. Усі інші зазначили, що відвідували сайти знайомств, ігрові сайти та порносайти. Це дає змогу засвідчити, що метою використання Інтернету в них є виключно розважальний контент. Інформаційно-пізнавальні сайти, здатні сприяти обізнаності й усесторонньому розвитку, не є популярними серед опитаних засуджених. Такий результат став поштовхом для більш детальної діагностики рівня освіченості опитаних.

4.2. Дослідження рівня розвитку інтелекту засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх

Для вимірювання рівня розвитку інтелекту у засуджених у даному дослідженні автори використали тест Векслера, що містить у собі комплекс субтестів, спрямованих на діагностику вербального та невербального інтелекту. Цікавим для нас був субтест № 1 «Обізнаність», спрямований на виявлення та вимірювання загального обсягу та рівня простих знань. Цей субтест визначає спрямованість і широту пізнавальних процесів, ступінь розвитку основних інтелектуальних функцій (пам'яті і мислення). Успішність виконання субтесту безпосередньо залежить від освіченості випробуваного, його загальної

культури. Субтест має високі коефіцієнти кореляції із загальними підсумковими оцінками інтелекту і тому має велику прогностичну силу щодо виконання інших субтестів.

Тест Векслера може використовуватися не стільки для формального визначення коефіцієнта інтелекту, скільки насамперед для уточнення особливостей пізнавальної діяльності, а також поведінкових та емоційно-особистісних характеристик випробовуваних.

Результати за першим субтестом тесту Векслера дають уявлення про обсяг і рівень знань, а також можливості збереження їх у довгостроковій пам'яті, вибірккову спрямованість інтересів і загальну освіченість випробуваного.

У даному дослідженні автори звернули увагу на такі показники:

- 1) загальний обсяг і рівень щодо простих знань;
- 2) спрямованість та широту пізнавальних процесів;
- 3) ступінь розвитку основних інтелектуальних функцій (пам'яті та мислення).

На більшу частину географічних, загальнокультурних та інших світоглядних питань переважна більшість опитаних відповіла неправильно. Так, на запитання «Чому одяг темнішого кольору тепліший за світлий?», «Де розташований Єгипет?» та на низку схожих питань майже всі респонденти відповіли неправильно або взагалі не дали відповіді.

На підставі отриманих відповідей респондентів можна констатувати низький інтелектуальний рівень та загальну обізнаність і ерудицію нижче норми, що підтверджується виявленою недостатністю обсягу загальноосвітніх знань і словникового запасу. У висловлюваннях опитані здебільшого використовують прості речення; відповіді дають стислі, односкладові; запас знань про навколишній світ є малим, пізнавальний інтерес – низький; у

соціальному плані використовуються стратегія поведінки і судження, характерні для соціально незрілих індивідів; у разі ускладнення завдання були відмови від їх виконання, що свідчить про неготовність до тривалої розумової діяльності.

Отже, результати першого субтесту тесту Векслера демонструють низькі результати, що проявились у фрагментарності знань і уявлень про навколишній світ, труднощах актуалізації необхідних знань та їх активного використання у повсякденному житті. Можна припустити, що деякі запитання із тесту в принципі були знайомі опитаним, але саме активна актуалізація відомої інформації в контексті «тут-і-зараз» ускладнювала надання відповідей.

Досліджуючи ставлення респондентів до алкоголю та до наркотиків, ми отримали такі дані: часто вживають алкоголь чи наркотики 18 осіб, іноді – 10, кинули вживати – 5, ніколи не вживали – 7 опитаних. Це говорить про те, що переважна більшість засуджених у своєму житті так чи інакше вживали алкоголь і наркотичні речовини, що, як варіант, підвищує імовірність скоєння сексуального злочину щодо неповнолітніх осіб.

Авторам було цікаво дослідити, в якому віці та з ким відбувся перший сексуальний досвід опитуваних. Відповіді респондентів розподілились таким чином: більшість уперше отримала сексуальний досвід у віці 16–20 років (19 опитаних); 7 осіб вказали вік 21–25 років, у досить ранньому віці (10–15 років) пізнали сексуальну близькість 5 ув'язнених. У 10-ти осіб першим сексуальним партнером були знайомі, серед них 3 вказали на однокласників, 2 респондента отримали перший сексуального досвід зі своїми співмешканцями, 3 вказали на інших партнерів.

Варто зауважити, що жоден засуджений не вказав на незнайомця, члена сім'ї, вихователя чи тренера як на першого сексуального партнера. Цей факт може свідчити про відсутність сексуальних посягань та насильницьких дій щодо

досліджуваних у ранньому віці з боку тренерів, членів сімей, вихователів тощо, що, в свою чергу, зменшує імовірність кореляції між станами «жертва насильницьких дій з боку дорослих» та «злочинець – педофіл».

Крім того, серед опитаних лише 4 респонденти відповіли, що захоплювалися відеоіграми зі сценами насильства, лише 5 вказали на перегляд еротичних та порнографічних фільмів, 7 осіб грали в відеоігри без сцен насильства, а 21 особа взагалі не захоплювалися переглядом порнофільмів та відеоіграми, що становить більшість.

Як уже зазначалося, насильницькі дії сексуального характеру, спрямовані на неповнолітніх, спричиняють особливий громадський резонанс, адже, на жаль, сексуальне насильство над дітьми продовжує розповсюджуватись у реаліях сьогодення українського суспільства. Отже, складання соціально-психологічного профілю злочинця завдяки опитуванню та тестуванню надає змогу краще зрозуміти мотиви і поведінку злочинців цього типу, що, в свою чергу, полегшує пошук та покарання особи, що вчинила сексуальне кримінальне правопорушення.

Результати дослідження в установах виконання покарань Харківського регіону надали можливість скласти такий узагальнений портрет злочинця, що вчинив сексуально-насильницькі дії щодо неповнолітніх:

- 1) це переважно особа чоловічої статі, як правило від 40 до понад 60 років;
- 2) здебільшого це мешканці села або селища міського типу;
- 3) це зазвичай особи з низьким освітнім та професійним рівнем (засуджені мають середню або середню спеціальну освіту, у жодного немає вищої або навіть вищої незакінченої освіти);

4) за родом занять це кваліфіковані та малокваліфіковані види праці (здебільшого засуджені ідентифікують себе як «робочий» або «робітник сільського господарства»);

5) це переважно одружені або розлучені чоловіки, що свідчить про їхній достатній сексуальний досвід (незначна кількість тих, які ніколи не були одружені, є доказом їх слабкої адаптації в статеві-партнерських відносинах); уперше отримали сексуальний досвід у ранньому віці, першим сексуальним партнером були знайомі, однокласниці та співмешканці;

6) для них характерні низькі інтелектуальний рівень, загальна обізнаність та ерудиція (метою використання Інтернету є виключно розважальний контент);

7) вони виховувались переважно в повних сім'ях, в яких конфлікти між батьками були нечастими, водночас лише одиниці вказали на повну відсутність конфліктів у їхніх сім'ях; батьки здебільшого не перешкоджали у контактах з однолітками та друзями;

8) вони не відчують проблем у спілкуванні та не почуваються самотніми;

9) вони схильні до вживання алкогольних та наркотичних речовин.

Разом із тим, на погляд авторів, соціально-психологічний портрет злочинця буде неповним, якщо не враховувати такі зовнішні прояви особи злочинця:

- наявність спроби зав'язати знайомство та увійти в довіру з дітьми біля дошкільних та шкільних закладів;

- наявність надмірної зацікавленості літературою з психології дитячого віку і методів впливу на неповнолітніх;

- наявна активність у соціальних мережах Інтернету (сайти знайомств, відвідування сайтів, що спеціалізуються на контенті дитячих фото- та відеоматеріалів порнографічного характеру);

- наявність спроби чи бажання знайти роботу без певної освіти та досвіду (в закладах шкільної освіти, інтернатах, дитячих гуртках мистецького та спортивного напрямку, дитячих таборах відпочинку тощо);
- наявність у минулому фактів насильства стосовно друзів, знайомих, молодших членів сім'ї та щодо дітей, які були усиновлені.

4.3. Дослідження розладів особистості засуджених за кримінальні правопорушення проти неповнолітніх

Злочини сексуального характеру стосовно неповнолітніх постійно привертають увагу фахівців різних галузей – психіатрів, психологів, кримінологів, сексологів та інших. Дослідження присвячуються психофізіологічним і нейропсихологічним, психологічним та особистісним особливостям злочинців, чий сексуальний інтерес спрямовано і реалізовано щодо дітей. Окрему увагу дослідники приділяють і психодіагностиці цих осіб, на підставі якої пропонуються пропозиції і рекомендації щодо боротьби зі злочинністю та її профілактикою.

На підставі аналізу наукових даних можна стверджувати, що злочин є актом поведінки свідомо діючої особи, обумовленим особливостями особистості людини, яка вчинила делікт.

Вивчення основних ознак і властивостей, які характеризують злочинця, може сприяти попередженню суспільно небезпечних діянь, а також допомогти в проведенні профілактичних заходів із групою ризику.

Аналіз сучасних досліджень цієї проблеми⁶⁹ надає можливість виділити такі групи ознак цих злочинців:

- соціально-демографічні (стать, вік, склад і благополуччя сім'ї, сімейний стан, діти);
- інтелектуальні (освіта, навчання в школі, зайнятість на момент звинувачення);
- моральні (бродяжництво, вживання алкоголю, наркотиків і ПАР);
- криміногенні (наявність судимостей, рецидиву, кількість жертв, їх стать і вік, визнання провини, звинувачення в наклепі);
- психологічні (характерологічні риси, фрустраційна стійкість, критичні здатності);
- психічні (наявність психічних розладів у дитинстві, а також на момент злочину);
- фізіологічні (фізичний стан, наявність дефектів).

Особистість злочинця є центральною постаттю всього процесу розкриття і розслідування злочинів проти статевої недоторканності неповнолітніх. Особисті властивості особи багато в чому визначають її поведінку в процесі підготовки і безпосереднього здійснення сексуального посягання та утворення слідів злочину. Успішна протидія статевим злочинам проти дітей є неможливою без вивчення особистості злочинця.

Наявність сексуального потягу до дітей є одним з найбільш значущих прогностичних факторів рецидиву сексуальних правопорушень стосовно неповнолітніх, тому підвищення якості діагностики педофілії має особливе значення.

⁶⁹Корнеева А. В., Корнеева Я. А. Психологическая характеристика лиц, обвиняемых в преступлениях против половой неприкосновенности и половой свободы личности. Законьжизнь. -2018. -Т. 2, - № 4. - С. 44–51.

Відповідно до вищевикладеного, метою даного дослідження було виявлення психологічних характеристик осіб, обвинувачених у злочинах проти статевої недоторканності та статевої свободи.

До початку XX-го століття психологічна і юридична галузі науки практично нічого не знали про найнебезпечніші розлади особистості: психопатію, нарцисизм і макіавеллізм. Тепер відомо, що деякі люди з цими розладами страждають на брак емпатії і вміють її імітувати, а схильність до психопатії може бути вродженою.

Спочатку людство дізналося про нарцисизм, потім про психопатії, а після них – про макіавеллізм. Уперше про нарцисизм заговорили психоаналітики. З початку XIX століття вони описували особливості особистості, пов'язані з перебільшенням власної значущості. І це почуття не робило самих «нарцисів» щасливими: такі люди страждали від самокритики і самотності, важко заводили і підтримували стосунки з іншими. Бути в близьких відносинах з людиною, яка щиро вважає, що світ повинен крутитися навколо неї, досить складно. Нарцис не сприймає бажання інших людей, не готовий іти на компроміси, гостро реагує на критику. І бути такою людиною, і бути з такою людиною дуже непросто.

Наприкінці XX століття почали говорити про неклінічний нарцисизм. У 1979 році фахівці створили один з перших опитувальників, який дозволяв визначити нарцисичні риси в межах норми. Нині в практичній діяльності психологів таких опитувальників уже декілька. Універсального тесту не існує: дослідники вважають, що нарцисизм – це сукупність особливостей, а не «стрижнева» риса особистості з її різними проявами.

Психопатія була виявлена в межах досліджень ув'язнених. У кінці XIX століття психологи, які вивчали злочинців, зацікавилися питанням про причини асоціальної поведінки. Їм здавалося, що існує якась причина, через яку люди порушують закон. Для того щоб почати дослідження, фахівці описали риси,

властиві злочинцям, як-то: безстрашність, низька тривожність, схильність до антисуспільної поведінки, егоцентризм, відсутність емпатії і співчуття до оточення, імпульсивність, низький рівень самоконтролю. Ці риси лягли в підґрунтя специфічного соціопатичного порушення особистості, яке почали діагностувати.

Один з дослідників психопатії професор психології Роберт Хаєр⁷⁰ у книзі «Світ психопатів, що лякає», аргументує, що наявні в Америці програми реабілітації ув'язнених не працюють щодо тих, у кого високий рівень психопатії. Замість того щоб дійсно змінюватися, психопати зображували каяття і слухняність, завдяки чому незабаром опинялися на волі. Однак пізніше вони поверталися до в'язниці через нові правопорушення, і це відбувалося з ними частіше, ніж з людьми без психопатичних рис.

На підставі найбільш популярного опитувальника (варіанти PCL) була отримана трьохфакторна модель психопатії. Її автори вилучили зі стандартного опитувальника твердження, які мають низьку стабільність у вікових та крос-культурних дослідженнях (до таких увійшли насамперед пов'язані з протиправною поведінкою). У результаті було отримано три фактори неклінічної психопатії – стиль міжособистісної взаємодії (зарозумілість і схильність до обману), стиль емоційного реагування (бідність емоційного життя) і стиль життя (імпульсивність і безвідповідальність)⁷¹.

Однак згодом автори первинного варіанту опитувальника частину виключених тверджень повернули і провели нову факторизацію, і до трьох чинників додався четвертий, пов'язаний зі схильністю до правопорушень. Відновлення тверджень, пов'язаних саме зі схильністю до правопорушень, не

⁷⁰Robert D. Hare A research scale for the assessment of psychopathy in criminal populations. Personality and Individual Differences. 1980. Vol. 1, Iss. 2. P. 111–119. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0191886980900288#aep-abstract-id4> (дата звернення 12.05.2020).

⁷¹Егорова М. С., Ситникова М. А. Темная триада. Психологические исследования. 2014. Т. 7, № 38. С. 12. URL: <http://psystudy.ru> (дата звернення: 19.02.2021).

було випадковим: автори двох- і чотирьохфакторної моделі розглядають схильність до правопорушень як центральну характеристику психопатії (первісна версія опитувальника навіть розроблялася на вибірках ув'язнених).

Правомірність розгляду порушення закону як ядра психопатії взагалі і неклінічної психопатії, зокрема, стала предметом тривалої і до цих пір не закінченої дискусії. Опоненти цієї ідеї (Lilienfeld, 1994, 1998; Cooke et al., 2004, 2007; Skeem, Cooke, 2010), вважають, що двох- і чотирьохфакторні моделі, по-перше, погано ідентифікують носіїв психопатії, які не мають проблем із законом, і при цьому перебільшують рівень психопатії у тих, хто вчинив правопорушення (оскільки злочини вчиняють особи з різними особистісними профілями). По-друге, психопатія може проявлятися не лише в порушенні закону, а двохфакторна модель, яка робить на цьому акцент, недооцінює інші характеристики психопатії, серед іншого й ті, на підставі яких робився опитувальник (тобто первинний список рис, притаманних людям зі схильністю до порушення соціальних норм). Носії психопатії можуть реалізовувати найрізноманітніші сценарії життя, які не зводяться до відбування покарання через скоєні злочини. Є люди, які зробили хорошу кар'єру, але при цьому мають високий рівень неклінічної психопатії, і хоча працювати з ними не дуже приємно, їх професійне життя є цілком успішним.

В сучасних умовах відбувається зміна ставлення до співвідношення психопатії та кримінальної поведінки. Тепер вона розглядається скоріше як корелят психопатії, а не її базова характеристика і часто діагностується додатковими шкалами, а не входить у структуру психопатії як її невід'ємна риса.

Нині відомо, що психопатичні риси можуть бути у людей і в межах норми, тобто в осіб, що не здійснювали протиправні дії. Учені активно дискутують про існування первинної і вторинної психопатії. Первинна

психопатія, швидше за все, є пов'язаною з певними генетичними особливостями. Наприклад, генетичні фактори можуть призводити до повної або часткової втрати емпатії – механізму, який традиційно є для людей базовим, дуже важливим для еволюції людського виду. Ідеться не про те, що є якийсь ген емпатії. Учені припускають, що за первинною психопатією можуть стояти біологічні чинники, наприклад, пов'язані з особливостями розвитку дзеркальних нейронів, що відповідають за біологічні прояви співпереживання.

Вторинна психопатія – це особливості особи, які сформувалися в неї зв'язку з несприятливими умовами розвитку. Вони призводять до зниження самоконтролю, розвитку імпульсивності й інших наслідків, які зумовлюють *асоціальну поведінку*. Втім, для лікування психопатії її природа не є надто важливою – психіатри фокусуються на вираженості властивостей і на тому, як вони впливають на різні сфери життя.

Макіавеллізм почали тестувати в 70-ті роки минулого століття. Так звана Мак-шкала була розроблена Річардом Крісті та Флоренсом Гейсом. З її допомогою можна оцінити схильність людини маніпулювати іншими людьми в міжособистісних відносинах. Глобально цей тест показує невіру людини в те, що іншим можна довіряти.

До початку XXI століття нарцисизм, психопатію і макіавеллізм досліджували окремо, але нещодавно ці особливості були об'єднані в групу як риси, властиві темній, негативній стороні особистості. З 2000-х років учені намагаються з'ясувати, чи є ці три властивості незалежними, або це просто різні прояви умовного темного ядра людської особистості.

Сучасні дослідники вважають, що всі ці риси мають спільне ядро, але водночас у кожної є свої особливості, тож «темну тріаду» сьогодні вважають доповненням до класичної моделі особистісних рис, відомої як «велика

п'ятірка», в яку входять екстраверсія, доброзичливість, сумлінність, нейротизм і відкритість новому досвіду.

При цьому якщо «велика п'ятірка» – це соціально прийнятні риси, то «темна тріада» містить у собі властивості особистості, які *призводять до дезадаптації*.

Нарцисів, психопатів і макіавеллістів об'єднує зневага до інших і знецінення оточення. У разі кожної окремої риси вони виражаються по-різному. Наприклад, у разі нарцисизму інші люди не є цінними, тому що сам нарцис «грандіозний, прекрасний і є центром Всесвіту». У разі макіавеллізму всі засоби для реалізації цілі є «хорошими», інші люди не є цінними, тому що вони є лише знаряддям для вирішення особистих завдань. Знецінення оточення у разі психопатії пояснюється нездатністю до співпереживання. Люди для психопатів у якомусь сенсі – бездушні ляльки. Що стосується інших властивостей особистості: недоброзичливості, схильності до обману, емоційної холодності, – то вони перетинаються в дослідженнях на рівні кореляцій, і сказати, що є причиною, а що – наслідком, поки що не можна.

Сукупність усіх властивостей «темної тріади» становить небезпеку для суспільства в тому сенсі, що знецінення, властиве нарцисизму, макіавеллізму і психопатії, суперечить ідеям рівноправності, цінності людського життя та іншим принципам соціальної організації. У сучасному суспільстві до осіб з критичною виразністю цих властивостей, крім ізоляції, нічого кращого не винайшли.

Риси «темної тріади» можуть мати неклінічні форми психопатії, макіавеллізму і нарцисизму, і вони відображатимуться на якості життя людини і її взаємодії з навколишнім світом.

Прояви рис «темної тріади» в межах норми фахівці не відносять до особистісних розладів. З цими випадками також необхідно працювати, але при

цьому ізолювати людину необов'язково: вона, швидше за все, не становить небезпеки для оточення. Один із способів провести межу – подивитися, наскільки людина є адаптованою до соціуму. Якщо вона не вчиняє кримінальних правопорушень і не становить небезпеки для оточення, то вона перебуває в межах норми, але має риси, властиві одному з типів.

Нарцисизм характеризується переживанням власної винятковості, прагненням бути в центрі уваги, зневажливим ставленням до оточення. Людина з нарцисичними рисами щиро вважає себе вищою за інших і впевнена, що її інтереси повинні реалізовуватися в першу чергу.

У разі психопатії людині властиві низька емоційна чутливість, низький рівень самоконтролю, прагнення до гострих відчуттів, безстрашність і переживання власної переваги. Психопатія робить людину в певному сенсі бунтарем.

Макіавеллізм характеризується низьким рівнем співчуття, схильністю до маніпуляції та аморальністю: людина з високими показниками за шкалою макіавеллізму щиро вважає, що мета виправдовує засоби. Макіавеллізм відрізняється від нарцисизму і психопатії скоріше не внутрішніми особливостями людини, а здатністю до маніпуляції іншими. На відміну від нарцисів і психопатів, людина з макіавеллізмом свідомо маніпулюватиме людьми: вони для неї є просто засобом досягнення своїх цілей⁷².

Усі властивості «темної тріади» пов'язуються з низькою емпатією, нездатністю розпізнавати емоційні стани людини й адекватно на них реагувати, багато хто готовий визнати, що саме дефіцит емпатії або емоційна холодність значною мірою визначають зв'язок між нарцисизмом, макіавеллізмом і

⁷²Чумакова Марія. Как выглядит темная сторона психики человека // Постнаука. URL: <https://postnauka.ru/faq/155166> (дата звернення 16.04.2020)

психопатію. «Темна тріада» має тісні зв'язки з алекситимією та безпосередньо пов'язується з нездатністю розпізнавати емоційні стани й описувати їх.

Під час зіставлення «темної тріади» і емпатії завжди виявляються негативні кореляції між її складовими і глобальною емпатією та одночасно досить складні відносини між «темною тріадою» і різними більш окремими показниками емпатії. Так, під час виділення афективних і когнітивних компонентів емпатії були отримані зв'язки всіх трьох складових «темної тріади» з низькою когнітивною емпатією; а також макіавеллізма і психопатії, але не нарцисизму – з низькою афективною емпатією.

Методика «темна тріада» (адаптація М. С. Єгорова, М. А. Ситнікова, О. В. Паршикова) об'єднує три психологічні риси – макіавеллізм, нарцисизм і психопатію, що розглядаються як єдиний комплекс, який впливає на формування Я-концепції, динаміку міжособистісних відносин і кар'єрну успішність.

Дисоціальність змістовно є дуже схожою на риси «темної тріади» і характеризується такими особливостями: 1) черствістю і повною байдужістю до почуттів інших людей; 2) необов'язковістю і небажанням слідувати соціальним нормам; 3) легкістю у встановленні міжособистісних відносин і нездатністю їх підтримувати; 4) низькою толерантністю до фруструючих ситуацій і низьким порогом виникнення агресивних реакцій, аж до фізичного насильства; 5) нездатністю відчувати почуття провини; 6) вираженим бажанням звинувачувати оточення або раціоналізувати ситуацію, яка призвела до конфлікту із соціумом.

Прагнення використовувати іншого для своїх цілей, цинічність, байдужість, егоїзм, відсутність емпатійності у взаємодіях з іншими людьми та інші негативні асоціальні характеристики особистості відображаються в симптомокомплексі «темна тріада».

У результаті дослідження психологічних особливостей за цією методикою у засуджених за скоєння злочинів, передбачених статтями 153, 155, 156 Кримінального кодексу України, були отримані наступні результати.

Найбільший показник було зареєстровано за шкалою «макіавеллізм», практично однакові показники було виявлено за шкалами «нарцисизм» та «психопатія».

Середні значення групи були такими:

- за шкалою «Макіавеллізм» – 29,3 бали, що означає схильність до маніпулювання людьми у власних цілях за допомогою обману, ймовірність проявів цинізму і зниження емпатійності, орієнтація на прагнення домінувати, усвідомленість своїх цілей і розважливість;

- за шкалою «Нарцисизм» – 24,7 бали, що свідчить про наявність прагнення у засуджених підтверджувати свою значущість, проявляти демонстративність, ситуативне сприйняття критики на свою адресу;

- за шкалою «Психопатія» – 23,7 бали, що свідчить про те, що цій групі досліджуваних притаманні зарозумілість, імпульсивність та асоціальна поведінка.

Отже, виявлено середній ступінь вираженості проявів макіавеллізму, а трохи нижчі значення нарцисизму та психопатії у засуджених може свідчити про їх дезадаптацію.

Шкалу «Відчуження моральної відповідальності» (Я.А. Льодова, Р. В. Тіхонов, О. М. Боголюбова, Є. В. Казенна, Ю. Л. Сорокіна) спрямовано на вимірювання відчуження моральної відповідальності та восьми механізмів, що забезпечують його прояв.

Одне з питань, відповідь на яке чекає від психологів суспільство, – це питання про те, чому звичайні люди можуть здійснювати погані, а часом і

жорстокі вчинки, які за кримінальним законодавством визначаються як злочини.

В історії психології одним з найвідоміших експериментів став експеримент С. Мілгрема, проведений ним з метою з'ясувати причини, за якими під час Другої світової війни німецькі військові, підкоряючись своїм командирам, здійснювали численні вбивства мирних людей. Головна ідея його досліджень – це ідея про роль підпорядкування авторитету і зняття особистої відповідальності в разі отримання вказівки від представника влади⁷³. Ф. Зімбардо майже через 10 років після експериментів С. Мілгрема в Єльському університеті організував свій легендарний Стенфордський тюремний експеримент, в результаті якого серйозно були переглянуті етичні вимоги до психологічних досліджень: з-під контролю дослідників вийшло ціле штучно організоване співтовариство молодих чоловіків – і «наділені владою», і ті, що виправдовували себе внаслідок цього, учасники змогли знецінити і перестати вважати рівними собі «в'язнів», які виявилися залежними від їх повноважень «тюремників»⁷⁴. Розвиток ідеї підпорядкування авторитету в результаті досліджень С. Мілгрема і Ф. Зімбардо підкреслив вплив ситуації на поведінку особистості. І ця лінія досліджень, що проводилися соціальними психологами, досі є однією із значних парадигм у вивченні причин тих людських вчинків, які вважаються такими, що суперечать моральним та правовим нормам.

Крім соціально-ситуаційного контексту, існують внутрішні установки особистості та когнітивні схеми, за допомогою яких людина пояснює для себе причини своїх вчинків і свої реакції на вчинки інших.

Яскравим сучасним представником когнітивно-соціального конструктивістського напрямку вивчення моральної поведінки є

⁷³Милгрэм С. Подчинение авторитету. Научный взгляд на власть и мораль. М.: Альпина нон-фикшн, 2016. 242 с.

⁷⁴Зимбардо Ф. Эффект Люцифера. Почему хорошие люди превращаются в злодеев / пер. с англ. Стативка. М. : Альпина нон-фикшн, 2013. 740 с.

А. Бандура, автор відомої з 1960-х років концепції соціального навчання, що зайнявся в 1980-і роки теорією моральної дії (moral agency) і видав у 2016 році у віці 90 років монографію «Відчуження моральної відповідальності: як люди чинять погано і живуть з цим», що узагальнює його досвід і дослідження⁷⁵. А. Бандура підкреслює важливість вивчення реальної поведінки людей. Саморегуляція моральної поведінки не є для нього повністю інтрапсихічною категорією; на його думку, вона виникає у взаємодії із соціальним середовищем за допомогою когнітивних, афективних і соціальних процесів⁷⁶.

Дослідник описує вісім механізмів відчуження моральної відповідальності. Саме явище відчуження моральної відповідальності (moral disengagement) А. Бандура визначає як механізми, за допомогою яких на різних етапах процесу саморегуляції моральні заборони індивіда активуються вибірково і не застосовуються ним до себе (тобто відчужуються) у відповідь на їх шкідливу для оточення поведінку⁷⁷.

Сілія Мур у 2015 р зробила змістовний і об'ємний огляд сучасних досліджень відчуження моральної відповідальності: «Відчуження моральної відповідальності означає сукупність з восьми когнітивних механізмів, які сприяють відокремленню внутрішніх моральних стандартів від дій людини, полегшують її залученість у неетичну поведінку і допомагають не зазнавати при цьому стрес»⁷⁸.

Вісім механізмів відчуження моральної відповідальності А. Бандура відносить до чотирьох груп (локусів)⁷⁹: це безпосередньо поведінка,

⁷⁵Bandura A. Moral Disengagement: How People Do Harm and Live With Themselves. New York, NY : Worth Publishers, 2016. 446 p.

⁷⁶Bandura A. Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. Journal of moral education. 2002. Vol. 31, N 2. С. 101–119.

⁷⁷Bandura A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, Inc, 1985. 544 p.

⁷⁸Moore C. Moral disengagement. Current Opinion in Psychology. 2015. Vol. 6. P. 199–204.

⁷⁹Локус контролю - поняття в психології, що характеризує якість особистості приписувати свої успіхи чи невдачі тільки внутрішнім чи зовнішнім факторам.

особистісний локус актора, локус переформулювання наслідків поведінки і локус спотворення образу жертви жорстокої поведінки. Поведінковий локус діє через три механізми:

- 1) моральне виправдання (moral justification);
- 2) евфемістичний ярлик (euphemistic labelling);
- 3) вигідне порівняння (advantageous comparison).

Локус актора задіює зміщення або умисне розмивання провини відповідального за деструктивну поведінку. Він містить у собі два механізми:

- 1) зміщення відповідальності (displacement of responsibility);
- 2) розсіювання відповідальності (diffusion of responsibility).

Локус, що надає можливість переформулювати наслідки поведінки, задіює механізм спотворення або ігнорування наслідків шкідливої поведінки (disregard or distortion of consequences).

До локусу, що спотворює образ жертви жорстокої поведінки, належать два механізми:

- 1) дегуманізація (dehumanization);
- 2) атрибуція провини (attribution of blame).

Отже, дослідження загального механізму (відчуження моральної відповідальності) засуджених, що конструюється в досвіді й захищає самооцінку індивіда за рахунок незастосування до себе внутрішніх моральних санкцій в умовах суперечності власної поведінки загальноприйнятим моральним нормам, виявило наступне.

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%81_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8F#:~:text=%D0%9B%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%81%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8F%20%E2%80%94%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D0%B8%D0%B5%20%D0%B2%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%B8,%D0%94%D0%B6%D1%83%D0%BB%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%A0%D0%BE%D1%82%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%BC%20%D0%B2%201954%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%83.

Усі показники в групі досліджуваних за методикою «Відчуження моральної відповідальності» перебувають на середньому рівні вираженості. Найбільший бал було отримано за шкалою «Атрибуція провини» (13,13), у разі використання цього механізму людина, яка здійснює жорсткий вчинок, описує себе як «жертву» справжньої жертви, вказуючи на «провокацію». Наприклад: «Вона сама попросила про це», «Він мене сам змусив так вчинити».

Практично однакові результати були отримані за шкалами «Спотворення або ігнорування наслідків» (12,6) та «Дегуманізація» (12,5). Дії цих механізмів можуть проявлятися в тому, що людина, яка зробила аморальний вчинок, може заперечувати, що хтось серйозно постраждав, або переконувати, що завдана шкода пішла навіть на користь і «загартувала» потерпілого. Постраждалий подумки або вербально прирівнюється до представника нижчого щабля еволюції, тварини або навіть комахи, позбавлених емоцій, власних смислів і можливості відчувати біль; завдавши шкоду, актор вважає, що робить добру справу. Показник «Зміщення відповідальності» в групі засуджених за ступенем вираженості перебуває на четвертому місці (11,9), він проявляється в тому, що людина відносить причини скоєних нею дій на рахунок соціального тиску більш авторитетної, ніж вона, особи й мінімізує власну активність.

Такі показники відчуження моральної відповідальності, як «Моральне виправдання» (10,3), «Евфемістичний ярлик» (10,8) та «Розсіювання відповідальності» (10,8) практично однаковою мірою притаманні засудженим.

Застосування цих механізмів ґрунтується на використанні виправдань морального, соціального чи економічного характеру для того, щоб обґрунтувати моральність своїх вчинків; використанні спеціальним чином підібраних висловів, які можуть істотно змінити ставлення до здійснюваних жорстоких вчинків людини; прийом поділу провини, що практикувався, наприклад, серед

працівників концентраційних таборів або тюремників, які уявляють свої дії «просто елементами величезної системи».

Найменш представлено в цій групі досліджуваних засуджених такий механізм, як «Вигідне порівняння» (9,9). Він проявляється в тому, що, порівнюючи свої вчинки з істотно ще гіршими, людина можна зменшити враження про їх шкідливість. Наприклад, «менше з двох зол», «велика революція свого часу вимагала значно більших жертв».

У цілому за результатами дослідження відчуження моральної відповідальності засуджених за злочини проти статевої недоторканності неповнолітніх можна помітити, що їм властиво виправдовувати аморальність своїх вчинків шляхом відчуження відповідальності за свої дії.

Наступним етапом дослідження розладів особистості засудженого за кримінальні правопорушення проти неповнолітніх стало вивчення системи переконань та установок досліджуваних злочинців щодо маскулінності та чоловічих ролей, які спонукають діяти відповідно до цих установок і уникати того, що ними не заохочується.

Важливість цього дослідження обумовлюється можливістю більш диференційованого розгляду особливостей психосексуальної сфери шляхом дослідження особливостей гендерної ідентичності, що дає змогу наблизитися до розуміння їх ролі в реалізації аномального сексуального потягу у формі педофілії.

Проблема статевої ідентичності розглядається як найважливіша для особистості, яка страждає на парафілії.

Важливим є аналіз статевої ідентичності осіб, які вчинили сексуальні насильницькі дії щодо неповнолітніх, яка виступає регулятором поведінки людини в ситуації міжвікового спілкування і надає можливість обирати адекватні способи взаємодії з оточенням.

В осіб з педофілією виділяють низку ознак, які можна об'єднати в цілісний патопсихологічний симптомокомплекс, який містить у собі такі особливості⁸⁰, а саме:

а) відсутність повноцінної ідентифікації з чоловічою статевою роллю. Виражається в низьких (порівняно з нормативними даними) показниках маскулінності або надмірно вираженій фемінності образу Я, в сильній неузгодженості з чоловічим образом, ідентифікації з жіночим образом;

б) небажання або лише формальне прагнення відповідати чоловічій статевій ролі. У переважній більшості випадків особи, які вчинили сексуальні злочини стосовно дітей, показують, що прагнуть відповідати чоловічому образу, проте інші ознаки вказують на те, що це лише декларовані, формальні прагнення, які не виражаються в реальній поведінці;

в) ставлення до статеворольових стереотипів, відмінне від позитивного (негативне, амбівалентне або нейтральне / байдуже). Деяка амбівалентність у сприйнятті чоловічого і жіночого образів так чи інакше властива багатьом сексуальним злочинцям, але для осіб з педофілією значно частіше характерно вкрай недоброзичливе ставлення до чоловічого статеворольового стереотипу навіть на підсвідомому рівні;

г) спотворене уявлення про статеворольові стереотипи. Сприйняття чоловічої та жіночої статевих ролей у разі педофілії є більш жіночним, ніж у нормі (тобто, характеризується меншою виразністю маскулінності й більшою виразністю фемінності порівняно із середньостатистичними даними у нормальній вибірці);

⁸⁰ Басинская И.А., Беженарь Н.В., Борисова Т.Ю. Психодиагностика полового самосознания и установок межличностного взаимодействия в практике принудительного лечения больных с педофилией и коморбидными психическими расстройствами // Психология и право. 2020. Том 10. № 1. С. 30-43. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://doi.org/10.17759/psylaw.2020100103>

д) образ сексуального партнера в осіб з педофілією не відповідає культурним уявленням про жінку. Якщо ознаки, що вказують на привабливість дитини, є поодинокими, не мають системного характеру, висновок про сексуальні переваги не можна зробити⁸¹.

Окремі дослідження свідчать, що особи з гетеросексуальною педофілією обирають фемінні (33 %) або андрогінні (78 %) моделі поведінки. Особи з гомосексуальною педофілією в ситуаціях статевої взаємодії як з чоловіками, так і з жінками обирають андрогінні моделі поведінки в 64 % випадків. У 11 % випадках у чоловічому колективі патерни поведінки характеризуються відсутністю вираженості статевої риси (недиференційований тип).

У разі бісексуальної педофільї в 56 % випадків обираються андрогінні моделі поведінки. Також тут у 22 % випадків виявляються рівною мірою як фемінні, так і недиференційовані моделі поведінки, що говорить про дезадаптивний характер поведінки в ситуації статевої взаємодії і нестабільності власного образу.

У цілому в 69 % випадків виявляється підвищена ймовірність агресивної поведінки і домінування в ситуації міжособистісної взаємодії, відсутність прагнення враховувати почуття, права і наміри інших у своїй поведінці. Виявляються особистісна дезадаптація, тенденція до відходу від реальності й небажання пристосовуватися до соціального оточення.

Методика «Чоловічі нормативні установки» (The Male Attitude Norms Inventory – MANI) Р. Луйт (R. Luyt), адаптація І. С. Кльоциної та Є. В. Іоффе. Опитувальник створено для виявлення системи переконань та установок щодо

⁸¹Комплексная сексолого-психиатрическая оценка лиц с педофилией / Введенский Г. Е., Каменсков М. Ю., Штарк Л. Н., Демидова Л. Ю., Макарова Т. Е., Павлов Г. А. // Судебно-психиатрическая диагностика / под ред. Е. В. Макушкина, А. А. Ткаченко. М., - 2017. - С. 247–287.

маскулінності та чоловічих ролей, які спонукають діяти відповідно до цих установок і уникати того, що ними не заохочується⁸². Ця методика призначається для психологічної діагностики суб'єктивного поняття «мужності», що спирається на загальносоціальні уявлення про це явище. Поняття «маскулінність» розглядається, або:

- 1) як сукупність соціальних уявлень та установок (поширених у суспільній свідомості) з приводу якостей особистості, які приписуються чоловікам;
- 2) як система приписів, притаманних не середньостатистичному, а ідеальному, «справжньому» чоловіку, як нормативний еталон;
- 3) як сукупність психологічних рис та особливостей поведінки, об'єктивно властивих чоловікам на відміну від жінок.

Зміст феномена «маскулінність» розкривається, відповідно, через такі поняття, як: 1) стереотипи масової свідомості; 2) соціальні норми; 3) індивідуальні риси поведінки і властивості особистості чоловіків.

Маскулінна ідеологія означає засвоєну індивідом культурну систему переконань та установок з приводу поведінки чоловіків як виконавців соціальних ролей, інакше кажучи, «ідеологія мужності» – набір соціальних норм, що містять приписи і заборони щодо того, що чоловікам треба відчувати і робити. У системі поглядів традиційної маскулінної ідеології ці рольові норми охоплюють: 1) норму статусу – очікування того, що чоловік завойовує статус і повагу інших; 2) норму твердості (розумової твердості – очікування компетентності, емоційної – очікування того, що чоловіки в змозі вирішувати свої емоційні труднощі без допомоги з чийогось боку, фізичної – очікування фізичної сили); 3) норму антижіночності.

⁸²Клецина И. С., Иоффе Е. В. Результаты первичного этапа адаптации российского аналога опросника «Мужские нормативные установки». Психологические исследования. - 2013. - Т. 6, - № 32. - С. 6.

Гендерні норми – правила, зразки поведінки, стандарти діяльності чоловіків і жінок як членів суспільства і представників великих соціальних груп. Процес освоєння гендерних норм, долучення людини до стандартів статевої поведінки принципово не відрізняється від процесу освоєння інших соціальних норм і містить у собі, з одного боку, раціональне усвідомлення цих норм, а з іншого – інтерналізацію нормативних стандартів, тобто перетворення заданих ззовні вимог на внутрішню норму, потребу, звичку.

Гендерні норми виконують такі функції: 1) інтегрування дітей різної статі в групи в процесі формування гендерної ідентичності; 2) формування моделей, еталонів загальноприйнятої поведінки, що відповідають представникам чоловічої і жіночої статі; 3) регулювання загального перебігу гендерної соціалізації та контролювання поведінки, що відхиляється від гендерних норм. Тобто, гендерні норми подібно до інших видів норм, це, насамперед, обов'язки людини стосовно оточуючих її людей, але водночас це і очікування інших людей (малої групи, великої групи, суспільства в цілому) щодо поведінки окремих чоловіків і жінок.

Гендерні норми як різновид соціальних норм мають спільні ознаки з іншими видами норм, разом із тим вони мають свою специфіку. Перша відмінність полягає в тому, що в гендерних нормах культурна складова має істотно більше значення, ніж в інших видах норм (таких, як політичні, правові чи моральні норми). Це пов'язано з тим, що гендерні норми сформувалися переважно на основі культурних звичаїв, традицій і символів, а поширювалися і закріплювалися в суспільній свідомості за допомогою продуктів культури.

Друга відмінна риса гендерних норм полягає в тому, що вони проявляються на рівні як усього суспільства, так і окремих груп, поєднують у собі риси громадських (соціальних) і групових норм.

Освоєння гендерних норм починається в ранньому віці під впливом таких різних інститутів соціалізації, як сім'я, школа, суспільство однолітків, професійні установи, ЗМІ, а потім ідентифікація за ознакою статі, як правило, зберігається протягом усього життя людини.

Гендерні норми є вельми особистісно значимими, оскільки відомо, що основними факторами, що сприяють дотриманню норм, є групова ідентифікація та цінність для особистості членства в групі.

Під час аналізу результатів дослідження засуджених за методикою «Чоловічі нормативні установки» було виявлено, що найбільші середні показники реєструються за шкалою «Тотальна шкала традиційної ідеології маскулінності» (39,5). Цей показник відображає ступінь «нормативності» установок досліджуваних стосовно поведінки чоловіків (тобто інтегральний показник за шкалою в цілому), в цих досліджуваних спостерігається виражена орієнтація на традиційні норми маскулінності.

Наступний найбільший показник, виявлений у групі досліджуваних, це «Орієнтація на досягнення і високий статус» – 36,1 балів, що свідчить про відображення стереотипів, що чоловіки мають, насамперед, реалізуватися в професійній кар'єрі, бути годувальниками, главами сім'ї, займати особливе становище в суспільстві.

За показником «Жорсткість, твердість» були отримані результати 33,4 балів, що відображає погляди на те, що чоловікам потрібні фізична сила, емоційна твердість і готовність ризикувати.

За показником «Спирання на власні сили» в групі досліджуваних було отримано 31,4 балів, що відображає очікування, що чоловік повинен самостійно ухвалювати рішення і бути компетентним у всіх питаннях.

Результати дослідження цієї методики виявили, що показник «Гомофобія» перебуває на середньому рівні вираженості, а саме було отримано 27,8 балів, що

відображає уявлення про те, що «справжній чоловік» має приділяти увагу дотриманню кордонів між «чоловічими» і «не-чоловічими» проявами і намагатися в усьому відрізнятися від чоловіків з гомосексуальною орієнтацією та жінок.

За показником «Схвалення безособової сексуальності» було отримано найменші показники, а саме 17,1, що свідчить про ступінь відображення стереотипу віддавання чоловіками переваги сексу без емоційної прихильності і зобов'язань. Цей показник відображає один з найбільш негативних гендерно-рольових стереотипів про те, що проявляти емоційність, ніжність і турботу природно лише для жінок.

У процесі соціалізації чоловіків часто навчають бути неемоційними, адже щоб уславитися сильними, треба приховувати свої глибокі почуття і сумніви, щоб не показати свою уразливість. Р. Крукс і К. Баур підкреслюють, що таке зумовлювання часто заважає чоловікам встановлювати емоційно задовільні інтимні стосунки. Так, чоловік, який прийняв свою неемоційність як факт, може підходити до сексу як суто фізичного акту, в якому немає місця його власним почуттям. Схвалення безособової сексуальності накладає суттєві обмеження на характер сексуальних взаємодій. Чоловіки можуть шукати заміну емоційно близьких стосунків у сурогатних формах сексуальної близькості: проституції, порнографії, віртуальному сексі, знайомствах через Інтернет для «інтимних зустрічей без зобов'язань». Розвиток індустрії сексуальних послуг пов'язують з формуванням рекреаційної сексуальної етики, яка зводить сексуальне зближення до знеособлення і прагнення до отримання фізичних відчуттів від чуттєвого взаємообміну. Результат уникнення інтимності у відносинах з партнерками призводить не лише до зростання незадоволеності, але і може завдати шкоди чоловічому здоров'ю, призвести до сексуальних відхилень.

Результати дослідження надають можливість говорити про соціокультурну обумовленість норм маскулінності та їх залежність від суспільних умов, про динамічність норм і моделей маскулінності в історичному контексті, про окремі психологічні особливості особистості, про вплив ідеології маскулінності на психологічне самопочуття чоловіків у процесі виконання чоловіками професійних і сімейних ролей тощо.

Систематизація та аналіз інформації про особистість злочинця, що здійснює сексуальні злочини проти дітей, надасть можливість підвищити ефективність їх виявлення, розслідування і розкриття. Насамперед ці відомості дадуть змогу висунути загальні та окремі версії про злочинця, визначити суттєві психологічні чинники особистості, налаштованої на злочини проти дітей.

4.4. Індивідуально-психологічні особливості засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх

Для з'ясування індивідуальних особливостей і психічних станів особистості, засудженої за статеві злочини проти дітей, був використаний *Опитувальник Міні-СМІЛ*, розроблений Л. М. Собчик, спрямований на виявлення особливостей структури особистості.

Стандартизований багатофакторний метод дослідження особистості СМІЛ (адаптований тест ММРІ) надає можливість розпізнати особливості особистості і виявляє predisпозицію до кримінальної поведінки⁸³.

Питання, репрезентовані в методиці, відображають картину самопочуття обстежуваного, його звички, особливості поведінки, ставлення його до різних життєвих явищ і цінностей, моральний бік цих відносин, специфіку

⁸³Собчик Л. Н. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности СМІЛ. СПб. : Речь, - 2000. - 219 с.

міжособистісних відносин, спрямованість інтересів, рівень активності й настрою тощо. Шкали достовірності є підстрахуванням від установочних і захисних тенденцій, які деформують результати обстеження. Однак вербальні тести все ж таки створюють ризик для мотиваційних спотворень. Гарним доповненням до тесту СМІЛ є проєктивні методики⁸⁴.

Аналіз отриманих результатів за методикою СМІЛ ґрунтується не на вивченні сенсу відповідей випробуваного, а на статистичній процедурі обчислення даних, у процесі якої виявляється кількісна дисперсія різних варіантів відповідей по відношенню, з одного боку, до середньонормативного середнього, а з іншого, – до патологічної загостреності психологічного чинника, що охоплює, по суті, ту чи іншу індивідуально-особистісну тенденцію.

Більшість тверджень звучить так, що випробуваний, відповідаючи, далеко не завжди уявляє, яким чином це його охарактеризує, що значно ускладнює прагнення «поліпшити» або «погіршити» результати обстеження. На перший погляд, методика надає можливість окреслити суб'єктивну внутрішню картину «Я» обстежуваної особи. Реально ж завдяки почасти проєктивному звучанню багатьох тверджень в експерименті виявляються і ті психологічні аспекти, які усвідомлюються людиною або лише частково піддаються контролю свідомості.

У цій методиці назви базисних шкал відповідають їх психологічній сутності: 1 шкала – шкала «Невротичного надконтролю», 2 – «Песимістичності», 3 – «Емоційної лабільності», 4 – «Імпульсивності», 5 – «Жіночності – мужності», 6 – «Ригідності», 7 – «Тривожності», 8 – «Індивідуалістичності», 9 – «Оптимізму й активності» і «нульова» – шкала «Соціальної інтроверсії».

⁸⁴Собчик Л. Н. Криминальные наклонности и психодиагностика. Психология и право. -2017. - Т.7, - №1. С. 131–143.

Особливу увагу під час діагностування сексологічної патології слід звертати на підвищення «невротичних» шкал особистісного профілю. Наприклад, за статевої дисфункції може спостерігатися підйом по шкалі істерії і психопатії; у разі розладу сексуальних уподобань – за шкалами психопатії та ригідності; у разі розладу статевої ідентифікації – за шкалами депресії, іпохондрії та істерії, зміни за шкалою жіночності – мужності. У сексологічній практиці можуть використовуватися і різні модифікації цього тесту (шкала педофілії, шкала сексуальної девіації, шкала сексуальної захворюваності)⁸⁵. Спільними ознаками особистісного профілю для осіб із сексуальними розладами є підйоми за шкалами депресії (шкала 2) і шизофренії (шкала 8)⁸⁶.

Дослідження особливостей структури особистості засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх показало, що більшість з них має знижені показники за другою шкалою «Песимістичність» (87 %), що відповідає депресивному стану.

78 % мають високі показники за 8 шкалою «Індивідуалістичність», це ознаки шизотимічної особистості, якій притаманні такі психопатичні риси, як замкнутість, пасивність, інтровертність, некомунікабельність, значну своєрідність суджень і вчинків, скутість жестів, поз, незручність у міжособистісних контактах, відстороненість та емоційна холодність, незрозумілість мотивів поведінки для оточення, непрактичність і відірваність від реальних життєвих проблем.

67 % мають показники жіночності за шкалою 5 «Жіночність – мужність», що виявляє пасивність особистої позиції, сентиментальність, витонченість

⁸⁵Либих С. С. Руководство по сексологии. СПб. : Питер, 2001. 468 с.

⁸⁶Заварзин А. А., Кухаренко И. В. К вопросу личностных особенностей пациентов с сексуальными нарушениями // Сексуальное здоровье человека на рубеже веков: проблемы, профилактика, диагностика и лечение: материалы международной конференции. М., 1999. С. 106–107.

смаку, потребу в доброзичливих гармонійних відносинах, чутливість і вразливість. Ці особистості відрізняються емоційністю та інфантилізмом.

91 % за шкалою 10 «Соціальна інтроверсія» мають іпохондричний розвиток особистості, для них типові пасивне ставлення до конфлікту, відхід від вирішення проблем, вони егоцентричні. Як правило, це особи, що страждали в дитинстві від браку емоційного тепла з боку близьких.

Отже, психологічний профіль осіб засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх складається з таких рис характеру, як боязкість, інтравертованість, сором'язливість, порушення фазності психосексуального розвитку (інфантилізм), підвищені чутливість і вразливість, замкнутість, пасивність, що обмежують контакти з оточенням, орієнтація на фемінну поведінку.

Що стосується протиправної поведінки в осіб, що вчинили злочини за статтями 153, 155, 156 Кримінального кодексу України, то серед них найбільшу небезпеку становлять особи з патологією сексуального потягу. Іноді такі особливості проявляються навіть в інтелектуально збережених осіб, що успішно реалізуються у своїй професійній кар'єрі.

Так, в одного з обстежених у процесі психодіагностики було виявлено профіль СМІЛ з високими піками за шкалою 6 «Ригідність» і шкалою 8 «Індивідуалістичність» із зниженими показниками за шкалою 2 «Песимістичність» і підвищених показниками за шкалами 1 «Надконтроль» і 4 «Імпульсивність», що свідчить про те, що випробуваний переживає свій стан як якусь хворобливу одержимість, противитися якій не в його силах. Це не прямо підтверджують малюнки зроблені цим обстеженим (див. рис. 1, рис. 2, рис. 3).

Малюнкові методики, такі як «Малюнок людини», «Малюнок людини під дощем» та «Будинок – дерево – людина», вказують на порушення

психосексуального розвитку та хворобливість потягу (всі малюнки, що містять зображення малечі); інфантилізм – показ зображенням таких частин тіла, як руки та ноги, по-дитячому вивернуті, та вказують на потяг до беззахисності та сором'язливості дитини.

Рис. 1.

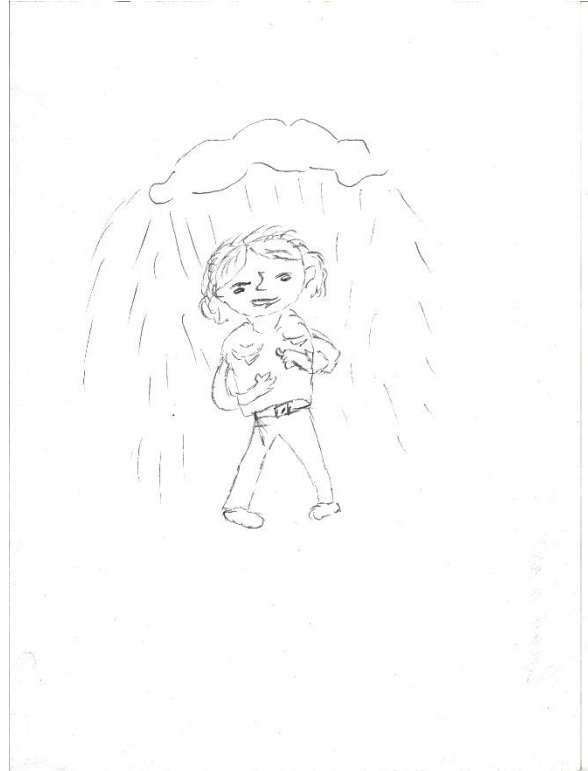

Рис. 2.

Рис. 3.

Малюнок дерева також містить зображення маленької дитини, а само дерево «береза» зазвичай стосується фемінного типу особистості. Усе разом з акцентуванням малюнків на генітальній зоні підтверджує хворобливі потяги до дітей з боку досліджуваного.

Слід зауважити, що малюнки осіб, які вчинили злочини за статтями 153, 155, 156 Кримінального кодексу України, містять багато діагностичних маркерів, що вказують на сексуальні розлади особистості: фалосоподібні об'єкти на зображеннях (рис. 4), акцентування на зоні геніталій (рис. 5), відсутність статевої ідентифікації об'єктів / зображення без одяжі (рис. 6) тощо.

Рис. 4

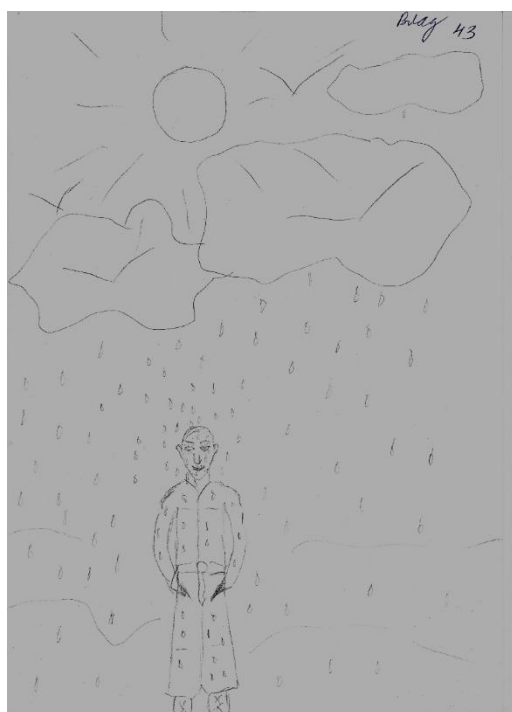

Рис. 5

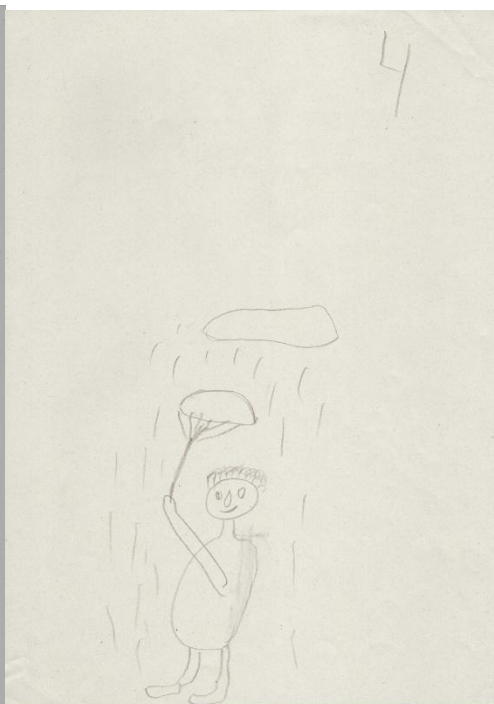

Рис. 6

Дослідження алекситимії⁸⁷ як фактору порушення міжособистісної взаємодії і психосексуального функціонування. Серед психологічних факторів, що обумовлюють сексуальні зловживання, часто виділяють особливості особистості, пов'язані з порушеннями сприйняття та емоційного ставлення до партнера по взаємодії: соціальну некомпетентність і труднощі міжособистісного спілкування^{88, 89}, порушення розпізнавання емоційних і психічних станів⁹⁰, порушення когнітивної та емоційної обробки інформації⁹¹. На думку Д. Скаллі (D. Scully, 1988) особи, які вчинили сексуальні злочини, досить часто страждають на егоцентризм і перекручують реакції жертви, що свідчить про їхню нездатність адекватно оцінювати стан іншої людини⁹². Велика кількість експериментальних даних (W. L. Marshall, S. M. Hudson, R. Jones, Y. M. Fernandez, W. D. Pithers) підтверджує, що сексуальні злочинці мають знижену здатність до децентрації⁹³.

Алекситимія розглядається як один з факторів порушення міжособистісної взаємодії і психосексуального функціонування

⁸⁷Алекситимія - букв. - нема слів для назви почуттів - розглядається як фактор ризику психосоматичних захворювань, проявляється в забрудненні визначення і описання власних емоцій і емоцій інших людей. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BC%D1%96%D1%8F>

⁸⁸Демидова Л. Ю., Дворянчиков Н. В. Когнитивная и аффективная составляющие межличностного взаимодействия у лиц с аномальным сексуальным поведением. Психологическая наука и образование = psyedu.ru : электронный журнал. 2014. № 1. С. 323–331.

⁸⁹Marshall W. L., Hudson S. M., Jones R., Fernandez Y. M. Empathy and sex offenders. Clinical Psychology Review. 1995. Vol. 15. № 2. P. 99–113.

⁹⁰Дворянчиков Н. В., Ильенко А. А., Ениколопов С. Н. Особенности эмоционального восприятия у лиц с девиантным сексуальным поведением. Сексология и сексопатология. 2003. № 4. С. 17–23.

⁹¹Ward T., Beech A. An integrated theory of sexual offending. Aggression and Violent Behavior. 2005. Vol. 11. № 1. P. 44–63.

⁹²Scully D. Convicted rapists' perceptions of self and victim: role taking and emotions. Gender and Society. 1988. Vol. 2. № 2. P. 200–213.

⁹³Pithers W. D. Empathy: Definition, enhancement and relevance to the treatment of sexual abusers. Journal of Interpersonal Violence. 1999. Vol. 14. № 3. P. 257–284.

(С. К. Нартова-Бочавер, А. В. Потапова, 2012)⁹⁴. Проблема алекситимії розглядається в науковій психологічній літературі досить давно. Уперше цей термін застосував французький вчений П. Сіфнеос у 1973 р. Термін «алекситимія» означає відсутність слів для опису почуттів (а – «відсутність», lexis – «слово», thymos – «емоція»). З алекситимією пов'язано деякі специфічні міжособистісні проблеми, особливо проблема дистанційованої емоційно холодної або агресивної поведінки з іншими людьми, нездатність вибудовувати близькі відносини з ними і заводити нові знайомства⁹⁵. Також у дослідженнях М. А. Москачевої виявлено взаємозв'язок алекситимії з низьким рівнем емпатії⁹⁶, як правило, саме порушенням емпатії пояснюється сприйняття злочинцями дітей як сексуальних об'єктів⁹⁷, а також заперечення ними шкоди, заподіяної жертві^{98, 99}. Схожі результати про зниження здатності до емпатії у деяких сексуальних злочинців були отримані у дослідженнях Н. В. Дворянчікова, А. А. Ільєнко, С. Н. Єніколопова, С. К. Нартова-Бочавер, А. В. Потапова^{100,101}.

У ключі клінічних досліджень алекситимії була розроблена модель «Заперечення», запропонована Дж. Неймахом (J. C. Nemiah) для пояснення її

⁹⁴Нартова-Бочавер С. К., Потапова А. В. Уровень алекситимии как индикатор психологической устойчивости студентов технических и гуманитарных вузов. Психологическая наука и образование. 2012. № 3. С. 10–17.

⁹⁵Hudson S. M., Ward T. Interpersonal competency in sex offender. Behavior Modification. 2000. Vol. 24. № 4. P. 494–527.

⁹⁶Алекситимия и способность к эмпатии / М. А. Москачева и др. Консультативная психология и психотерапия. Т. 22. № 4. 2014. С. 98–114.

⁹⁷Feldmanhall O., Dalgleish T., Mobbs D. Alexithymia decreases altruism in real social decisions. Cortex. 2012. Vol. 49. № 3. P. 899–904. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0010945212003176>.

⁹⁸Robertiello G., Terry K. J. Can we profile sex offenders? A review of sex offender typologies. Aggression and Violent Behavior. 2007. Vol. 12 (5). P. 508–518.

⁹⁹Marshall W. L., Hudson S. M., Jones R., Fernandez Y. M. Empathy and sex offenders. Clinical Psychology Review. 1995. Vol. 15. № 2. P. 99–113.

¹⁰⁰Дворянчиков Н. В., Ильенко А. А., Еніколопов С. Н. Особенности эмоционального восприятия у лиц с девиантным сексуальным поведением. Сексология и сексопатология. 2003. № 4. С. 17–23.

¹⁰¹Нартова-Бочавер С. К., Потапова А. В. Уровень алекситимии как индикатор психологической устойчивости студентов технических и гуманитарных вузов. Психологическая наука и образование. 2012. № 3. С. 10–17.

ролі в формуванні психосоматичних розладів¹⁰². Модель «заперечення» передбачає глобальне гальмування афектів. Іншою моделлю для пояснення виникнення алекситимії стала модель «Дефіциту», запропонована Дж. Тейлор (G. Taylor), яка передбачає наявність у людей з алекситимією браку когнітивної переробки інформації та регуляції емоцій¹⁰³. Отримані дані свідчать про таку особливість когнітивної сфери людей з алекситимією, яка характеризується бідністю понятійного апарату, заземленням, деякою конкретністю, тенденцією до оперування життєвими поняттями, недостатньою сформованістю системи абстрактних понять.

У свою чергу, Є.Г. Старостіна визначає алекситимію як психологічні труднощі, з такими когнітивно-афективними особливостями: «1 – труднощі ідентифікації почуттів та диференціювання почуттів і тілесних відчуттів, які виникають під час емоційного збудження; 2 – труднощі в повідомленні своїх почуттів іншим особам; 3 – недостатньо розвинений процес уяви, збіднення фантазії; 4 – орієнтований на зовнішні стимули когнітивний стиль»¹⁰⁴.

Згідно з висновками канадського дослідника М. Кристала (M. Krystal) особливості структури емоційної сфери в осіб з алекситимією характеризуються недиференційованістю тілесних проявів та емоцій: алекситимік не може сказати чітко, втомився він чи депресивний, відчуває тривогу чи біль. Самі по собі емоційні стани також погано диференціюються. Люди з алекситимією не розуміють, не вербалізують, а отже, не усвідомлюють власний емоційний стан. Якщо алекситимічні особистості не усвідомлюють характеру емоційних станів

¹⁰² Alexithymia: A view of the psychosomatic process / Nemiah J. C. et al. // Modern trends in psychosomatic medicine / O.W. Hill (Ed.). London : Butterworths, 1976. Т. 3. С. 430–439.

¹⁰³ Disorders of affect regulation: Alexithymia in medical and psychiatric illness / Taylor G. J. et al. Cambridge : Cambridge University Press, 1997.

¹⁰⁴ Торонтская шкала алекситимии (20 пунктов): валидизация русскоязычной версии на выборке терапевтических больных / Старостина Е. Г. и др. Социальная и клиническая психиатрия. 2010. Т. 20. № 4. С. 31–38.

інших людей, то під час спілкування можуть бути неадекватними або нетактовними, можуть провокувати конфлікт¹⁰⁵.

У дослідженнях О. Фельдманхолла, Т. Далглша й Д. Мобса (O. Feldmanhall, T. Dalgleish, D. Mobbs, 2000) було показано, що алекситимні індивіди не можуть інтерпретувати емоційні стани інших людей: через «емоційну сліпоту» до власних станів, вони не мають можливості для зіставлення почуттів іншої людини з внутрішнім еталоном (O. Feldmanhall et al., 2012). На думку західних дослідників

С. Хадсона й Т. Варда (S. M. Hudson, T. I. Ward), алекситимні сексуальні злочинці навіть з відносно збереженою здатністю до розпізнавання емоцій не можуть правильно зрозуміти й оцінити емоційні сигнали у жертви, які вони спостерігають¹⁰⁶.

Тому у даному дослідженні автори використовували Торонтську алекситимічну шкалу (TAS), створену Дж. Тейлором (G. J. Taylor) та співавторами (1985).

Термін «алекситимія» використовують як психологічну характеристику особистості, яка полягає в зниженні або відсутності здатності до розпізнавання, диференціювання і вираження емоційних переживань і тілесних відчуттів. Іноді в це поняття також включають низьку емоційну чутливість стосовно інших людей, низьку емоційну залученість у повсякденному житті тощо. Отже, поняття алекситимії зближується з понятійним простором емоційного інтелекту та виступає як варіант низького рівня емоційного інтелекту.

Торонтська алекситимічна шкала (TAS-26) була адаптована в НДІ ім. Бехтерева, ця методика складається з 26 питань, з яких низка інтерпретується в

¹⁰⁵Вашека Т. В. Алекситимія як небажана властивість майбутніх професійних психологів // Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень : зб. наук. праць / за заг. ред. Л. В. Помиткіної, Т. В. Вашеки, О. М. Ічанської. Київ : Альфа-ППК, 2019. С. 118–122.

¹⁰⁶Hudson S. M., Ward T. Interpersonal competency in sex offender. Behavior Modification. 2000. Vol. 24. № 4. P. 494–527.

прямих значеннях, а низка – в протилежних, що надає можливість знизити установку відповідей випробуваного. В оригінальному варіанті методика не має внутрішніх субшкал, увесь результат виражається одним значенням.

Інтерпретація результатів: Нормальним рівнем вважається не більше 62 балів (неалекситимічний тип особистості). Значення в 74 і більше балів відповідають явній алекситимії (алекситимічний тип особистості), інші значення – проміжний показник (група ризику).

Діагностика рівня вираженості алекситимії за допомогою методики. Торонтська шкала алекситимії (TAS) встановила її відсутність у 10 % злочинців, до групи ризику (від 62 до 73 балів) потрапили 20 % респондентів, а алекситимічний тип (74 бали і більше) встановлено у 70 % досліджуваних злочинців-педофілів. Отже, у педофілів спостерігаються труднощі в описі власних відчуттів, складнощі з визначенням різниці між відчуттями, нездатність розуміти емоційне переживання іншої людини. Алекситимія є складним особистісним утворенням. Люди, схильні до алекситимії, зміщують фокус своєї уваги з внутрішніх переживань на зовнішні обставини, зрештою людина погано розпізнає свій емоційний світ і тим більше погано його регулює.

Алекситимія починає розвиватися, якщо людина стикається зі стресовими ситуаціями і переживаннями, і якщо вона не навчилася переживати емоції, вона нерідко вчиться їх ігнорувати, виникає своєрідне блокування, тому емоції не усвідомлюються. У цей спосіб людина створює собі захист від низки внутрішніх переживань, у нього виникає неможливість їх зрозуміти, розповісти про них оточенню¹⁰⁷.

Клінічна значимість. Алекситимія є значущим фактором ризику психосоматичних захворювань та адиктивних розладів, отримані дані про

¹⁰⁷СелюковаТ. В., КалашникЮ. Є. Гендерніособливостіалекситиміїтаемпатіївонацькомувіці // Сучаснийстанрозвиткуекстремальноїтакризовоїпсихології : матеріали IV Міжнародноїнауково-практичноїконференції. Харків : НУЦЗУ, 2017. С. 227–230.

алекситимію можуть бути корисними в комплексі клініко-психологічних і клініко-психопатологічних досліджень.

Дж. Робертелло і К. Террі (G. Robertiello, K. J. Terry)¹⁰⁸ стверджують, що найефективнішим способом зниження рецидивів в осіб, які страждають на педофілію, є розуміння їх особистісних особливостей і мотивації до вчинення злочинів.

Педофілами, як правило, є чоловіки з патологіями в сексуальній аутоідентифікації, закомплексовані, невпевнені в собі, виховані під материнською гіперопікою, нерідко позбавлені в дитячому та підлітковому віці достатньої взаємодії з однолітками. Для злочинців цієї сексуальної категорії є типовою аутоідентифікація з особистістю матері на тлі вельми негативної оцінки особистості батька і відносин з ним.

Педофіли найчастіше належать до неагресивних екстравертів, найчастіше є інфантильними. Існує пряма залежність між зловживанням алкоголем і педофільними діями. Слід зазначити, що педофіли часто мають освіту та є вихідцями з інтелігентного середовища¹⁰⁹.

А. А. Ткаченко висловлює думку, що для осіб, які страждають на педофілію, жорстокі дії не характерні, а у випадках вчинення жорстоких знущань під час здійснення сексуальних злочинів стосовно малолітніх може йтися не про педофілію як таку, а про садистів – осіб з агресивно-садистськими тенденціями і схильностями, для яких об'єкт, його стать і вік не мають значення. У цієї категорії осіб головною метою вчинення злочину є абсолютна влада над жертвою, беззастережне підкорення, заподіяння фізичних і

¹⁰⁸Robertiello G., Terry K. J. Can we profile sex offenders? A review of sex offender typologies. *Aggression and Violent Behavior*. 2007. Vol. 12 (5). P. 508–518.

¹⁰⁹Ткаченко А. А., Введенский Г. Е., Дворянчиков Н. В. Судебная сексология. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: БИНОМ, 2015. 648 с.

психологічних страждань, від яких злочинець отримує задоволення. У зв'язку з цим, вважає вчений, не кожен педофіл є потенційним злочинцем і вбивцею.¹¹⁰

І.С. Кон стверджує, що основна частина осіб, які скоюють насильницькі злочини сексуального характеру стосовно малолітніх, не належать до категорії педофілів, а є чоловіками з нормальною психікою, які перебувають у шлюбі й виховують дітей, вони вчиняють злочинні діяння через слабохарактерність і невпевненість у собі. Дитина як об'єкт зазіхань зацікавлює їх своєю беззахисністю та безпорадністю, а із сексуальними маніяками-вбивцями немає нічого спільного¹¹¹.

І.С. Кон вважає, що педофілія, тобто виключний сексуальний потяг до дітей, і сексуальні зловживання дітьми (зґвалтування, приставання або спокушання) являють собою різні за своєю суттю явища. Перша є об'єктом пізнання психологів, психіатрів і сексологів, друга – педагогів та юристів.

Слід звернути особливу увагу, що, коли йдеться про педофілію як про винятково сексуальний потяг до дітей, увага має концентруватися лише на мотивації дорослої людини, яку непереборно тягне до дітей тієї чи іншої статі й віку. Однак, говорячи про сексуальне зловживання дітьми, увагу слід звернути і на дитину, яка вільно чи мимоволі в зв'язку зі своєю доступністю і беззахисністю перетворюється на об'єкт сексуальних посягань, джерелом яких або співучасником відповідних дій є дорослий¹¹².

Масачусетський виправний центр (Cohen, Seghorn and Calmas, 1969, Knight, Rosenberg and Schnider, 1985, Knight, 1988) розробив типологію

¹¹⁰ Аномальное сексуальное поведение / Под ред. д-ра мед. наук, проф. А. А. Ткаченко и д-ра мед. наук Г. Е. Введенского. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 657 с.

¹¹¹ Кон И. С. Социологическая психология. М. : Моск. психолого-соц. ин-т ; Воронеж : МОДЭК, 1999. 560 с.

¹¹² Кон И. С. Сексуальное злоупотребление мальчиками // Псевдология. URL: <http://www.pseudology.org/Kon/Zametki/SexZloupotreblenieBoys>.

поведінкових патерів (стереотипів поведінки) педофілів, відповідно до цієї системи класифікації виділяються такі 4 їх типи¹¹³.

1. Фіксований (незрілий) тип. З раннього дитинства проявляє потяг до певної вікової групи. Інфантильний, його сексуальний розвиток зупинився. Обирають дітей і як сексуальних, так і як соціальних партнерів. Причина – відставання в розвитку, виражене у відсутності характерних ще для підліткового віку ознак соціалізації (таких, наприклад, як призначення побачень дівчатам або заняття змагальними видами спорту). Представники цього типу ніколи не бувають здатні формувати зрілі відносини з дорослими однолітками. Стосовно дітей не виявляють жорстокого фізичного насильства, а вважають за краще цілувати і гладити. Віддають перевагу знайомим дітям, що живуть по сусідству.

2. Регресуючий тип. Спочатку його сексуальний розвиток відповідав нормативному, спочатку він міг віддавати перевагу навіть відносинам з більш зрілими партнерами, але потім стався якийсь відчутний удар по сексуальному самолюбству злочинця з боку або жінок, або чоловіків одного з ними віку чи положення. Наприклад, педофіл може відчувати, що інші чоловіки користуються великим успіхом у жінок, тоді він переключається на дітей. Віддає перевагу дітям, що живуть далеко від його будинку. Вибирає дівчат.

3. Експлуаторський тип. Експлуатує слабкості дитини, використовує її слабкості. У педофіла-експлуататора довга історія злочинної або антигромадської поведінки. Він не дбає про почуття жертви, як перший тип. Його відносини з оточенням є непередбачуваними і бурхливими. З ним неприємно перебувати в компанії, і всі, хто його знає, намагаються уникати його. Він схильний бути дуже імпульсивним, дратівливим і примхливим.

¹¹³Бартол К. Психология криминального поведения : учеб. пособ. СПб. : Прайм-Еврознак, 2004. 352 с.

Можливо, головною причиною того, що така людина вибирає у жертви дітей, є саме очевидні дефекти навичок міжособистісного спілкування. Тут прояви педофілії зачіпають усі фази у повсякденному житті людини.

4. Агресивний тип. Педофіл-садист. Діти привертають таких злочинців як із сексуальних причин, так і з причин, пов'язаних з агресією. Педофіли цієї групи можуть мати довгу історію антигромадської поведінки і зазвичай погано адаптуються до оточення. Більшість обирає жертв своєї статі (гомосексуальна педофілія). Подібно до регресуючих розбещувачів дітей агресивні педофіли можуть починати свою кар'єру злочинця через реакцію на певні хворобливі стани психіки, серед іншого на почуття самотності або відчуття власної сексуальної неспроможності. Агресивні педофіли, або педофіли-садисти найчастіше бувають відповідальними за викрадення і вбивства дітей.

Діагностика схильності до агресії засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх. Для дослідження схильності злочинців до прояву агресивних тенденцій у поведінці автори використовували *опитувальник ВРАQ*, розроблений А. Бассом та М. Перрі для діагностики схильності до агресії.

Методику створено на основі опитувальника ворожості А. Басса – А. Даркі (BDHI – Buss – Durkee Hostility Inventory, 1957). Опитувальник ВРАQ пройшов неодноразову апробацію в багатьох країнах світу, зокрема, в США, Англії, Канаді, Нідерландах, Словаччині, Японії, Італії, Іспанії.

Адаптацію методики здійснювали експерти лабораторії клінічної психології (науковий центр психічного здоров'я Національної академії медичних наук України) та С. М. Еніколопов і М. П. Цибульський на вибірці законотрунхняних досліджуваних і злочинців, засуджених за звинуваченням у скоєнні агресивно-насильницьких злочинів (вбивство, розбій, зґвалтування, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, хуліганство тощо). Важливим результатом

дослідження опитувальника є виявлений взаємозв'язок між самозвітом про схильність до агресії і реальною агресивно-насиленою поведінкою.

Результати адаптації та стандартизації методики надали можливість фахівцям дійти висновку про достатньо високий рівень валідності й надійності версії опитувальника (BPAQ-24) і придатності його використання для діагностики схильності до фізичної агресії, ворожості та гніву.

Виділена трьохфакторна структура відповідає теоретичним положенням про трикомпонентну агресію в концепції А. Басса і М. Перрі:

- інструментальний компонент (фізична агресія),
- афективний (охоплює фізіологічне збудження і підготовку до агресії – гнів),
- когнітивний (ґрунтується на переживанні почуття несправедливості й ущемлення, незадоволеності бажань – ворожість).

Отримані результати дослідження свідчать, що педофілам у цілому властивий високий показник інструментального компоненту агресії (30,52), тобто прояв схильності до використання фізичної сили, та середні значення афективного (20,31) та когнітивного (21,82) компонентів агресії. Тобто таким злочинцям притаманний помірний рівень готовності до прояву негативних почуттів (гніву та ворожості) та схильність до реакцій, що розвивають негативні почуття і негативні оцінки людей і подій. Але в цілому загальний показник схильності до агресії у педофілів вище за норму (71,63), що свідчить про виражену тенденцію до деструктивних реакцій у галузі міжособистісних відносин та небажання спрямовувати власні дії на усунення і руйнування перешкод та подолання того, що протидіє процесу індивідуального розвитку особистості.

Отримані результати можуть бути корисними для розроблення профілактичних і терапевтичних програм, превентивних заходів щодо

профілактики сексуальної злочинності, для диференційно-діагностичного оцінювання осіб з педофілією і під час розроблення моделей регуляції в експертній практиці.

4.5. Психологія міжособистісних стосунків засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх

Міжособистісні стосунки проявляються у спілкуванні та взаємозв'язках між окремими людьми та групами людей, які об'єктивно виникають в процесі різних видів спільної діяльності, виявляються в характері і способі поведінки та суб'єктивно переживаються та оцінюються ними. В міжособистісних стосунках проявляється глибинний зміст людського «Я». міжособистісні стосунки ґрунтуються на основі поведінки певних дій, почуттів людини, що виникають у неї з приводу інших людей, спілкування з ними, інформації про них, чи спілкування з ними.

Стосунки необхідно розрізняти з відносинами. Термін «відносини» (зв'язки, взаємозв'язки - ділові, офіційні) вживають, коли йдеться про зв'язок між об'єктами чи явищами (міждержавні відносини, виробничі зв'язки, торгові відносини тощо). Поняття «стосунки» (відносини, взаємовідносини між людьми) використовують тоді. Коли мають на увазі зв'язок між суб'єктами (людьми) у процесі спілкування.

Стосунки між людьми можуть мати кон'юнктивний (об'єднувальний), або диз'юнктивний (роз'єднувальний) характер. Переважання певного типу стосунків надає людському життю діаметрально протилежного сенсу, спрямованості. Іншими словами, міжособистісні стосунки включають систему настанов, ціннісних орієнтацій, очікувань, стереотипів та інших диспозицій,

через які люди сприймають і оцінюють один одного в процесі міжособистісної взаємодії. Система стосунків утворює відповідну соціально-психологічну і духовну атмосферу, в якій живе людина

Міжособистісні стосунки зароджуються та розвиваються в суспільних відносинах. Складний багатоплановий процес встановлення контактів між людьми породжується потребами суспільної діяльності. Він включає в себе обмін інформацією, сприймання і розуміння людини людиною, вироблення спільної стратегії взаємодії.

У стосунках між людьми виявляється їх здатність до взаєморозуміння.

Взаєморозуміння - найважливіший показник успішності соціально-психологічного спілкування, об'єктивною основою якого є спільність інтересів, поглядів, цілей тощо. Воно має винятково важливе значення для успішної спільної діяльності людей, їхньої міжособистісної взаємодії як певної форми життєдіяльності, способу передачі форм культури та суспільного досвіду. У процесі такої взаємодії суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої. Людина самовиражається і самостверджується, виявляючи свої індивідуальні властивості, реалізуючи цілу низку соціальних функцій, тобто міжособистісна взаємодія та спілкування - явища поліфункціональні.

Міжособистісні стосунки - психологічний феномен, що неминуче виникає в процесі спілкування і стосується всіх сфер людського суспільства - політики, економіки, культури, побуту, трудової діяльності, дозвілля, інтимних взаємовідносин.

Міжособистісні стосунки і життєдіяльність мають каузальний, тобто взаємозумовлений характер. Скажімо, дружні доброзичливі стосунки в шкільному класі допомагають ефективніше справлятися з завданнями навчально-виховного процесу, а це, своєю чергою, стимулює розвиток взаємин для ще більшої товариської групової згуртованості учнів.

В основі людських стосунків лежить ставлення особистості. Ставлення - це позиція особистості щодо оточення і до самої себе, що зумовлює певний характер її поведінки стосовно кого-небудь (чого-небудь). Вияви ставлення пов'язані з емоційними переживаннями.

Міжособистісні стосунки - це суб'єктивні зв'язки і ставлення, які існують між людьми в соціальних групах. Це певна система між особистісних настанов, ціннісних орієнтацій, очікувань, які визначають зміст спільної життєдіяльності людей.

У міжособистісних стосунках вирізняють три основні компоненти регулювання поведінки людей: 1) когнітивний; 2) емоційний; 3) інтеракційний.

Когнітивний компонент особистості людини, яка спілкується з іншими суб'єктами, включає всі психічні процеси (сприймання, пам'ять, мислення та ін.), пов'язані з пізнанням оточення і самої себе.

Емоційний компонент обіймає все, що може бути зафіксоване на рівні фізіологічних реакцій і суб'єктивних ставлень. Це передусім позитивні та негативні переживання, конфліктність - узгодженість емоційних ставлень, внутрішньо особистісна, міжособистісна емоційна чутливість, задоволення - незадоволення собою, партнером, роботою, умовами життя взагалі тощо.

Інтеракційний компонент (взаємодія) регулюється першими двома і включає в себе конкретні відкриті чи завуальовані дії стосовно партнера.

Взаємодія цих трьох компонентів визначає міру міжособистісної привабливості партнерів, яка опосередкована сумісністю-несумісністю людей. Вона може виникнути навіть при першому візуальному контакті та перейти (якщо не зникає) після реального, безпосереднього і досить тривалого спілкування в приятельські, товариські, а за відповідних обставин - інтимно-любовні стосунки (дружба, кохання); або ж при негативній взаємодії - у ворожість, самотність,

тощо. Міжособистісна привабливість (непривабливість) виникає і закріплюється внаслідок повторюваності позитивних (негативних) стосунків між суб'єктами.

Ступінь вираженості привабливості (непривабливості) залежить від індивідуальних психічних станів людей у певний момент часу та попереднього позитивного (негативного) досвіду взаємодії.¹¹⁴

3. Старович зазначає, що важливу роль у комплексі психічних факторів, що сприяють розвитку сексуальних порушень, відіграють міжособистісні (міжпартнерські) стосунки. На нормальний прояв сексуальних реакцій і формування сексуальних потреб величезний вплив чинять найрізноманітніші варіанти міжпартнерських зв'язків (чуттєві, характерологічні, матеріальні, інтелектуальні, сімейні, батьківські, товариські, міжособистісні, комунікаційні), що формуються на різних рівнях – підсвідомому, свідомому й інтуїтивному¹¹⁵.

3. Старович вважає також, що частою причиною виникнення сексуальних розладів виступають порушення комунікації. Зосередження уваги, насамперед, на власній особистості призводить до зниження цікавості до особистості партнера, порушення сприйняття і власної сексуальності (недооцінка сигналів від партнера або нехтування ними, несприйняття загрозливих сигналів), відсутності уваги до підтримки контактів, специфічного формування метакомунікації. В останньому разі йдеться про зниження кількості метакомунікатів (незнання мови спілкування, наростаюче почуття нерозуміння тощо) або, навпаки, їх надмірне збільшення (з метою маніпулювання партнером), а також про створення неприйнятних метакомунікатів (відкладання обговорення проблем, що виникли, нехтування необхідністю діалогу). Розлад міжпартнерських відносин може призводити не лише до порушень сексуальних

¹¹⁴Психологія міжособистісних стосунків: відносини, стосунки та ставлення // https://pidru4niki.com/19670511/psihologiya/psihologiya_mizhosobistisnih_stosunkiv

¹¹⁵Старович З. Судебная сексология/ пер. с польск. – М.: Юридическая литература, 1991.

¹¹⁵ Радченко Н.А., Дворянчиков Н.В. Противоправные сексуальные действия в отношении детей // Аномальное сексуальное поведение : кол. монография / под ред. А.А. Ткаченко. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003.

потреб або оргазму, а і сприяти розвитку девіантної сексуальної поведінки (як замісної форми статевої активності), а також вчиненню сексуальних злочинів (зокрема, і як «покарання» інших осіб за проблеми з власним партнером). Так, у деяких сексуальних злочинців відомо явище перенесення агресії з особистості дружини (злочинець її боїться або сприймає як табу для прояву агресії) на іншу жінку, яка «платить» за дружину.

Для людей з розладом сексуального потягу у формі педофілії характерні виражена фемінність, порушення фазності статевого розвитку і спотворення статевої самосвідомості, порушення у сфері міжособистісної комунікації¹¹⁶.

На думку К. Імелінського, у формуванні девіантних форм сексуальної поведінки завжди бере участь сукупність біогенних, психогенних і соціогенних чинників, взаємодія яких задіює помилкову установку, що призводить до появи девіації, причому в підґрунті її лежать біофізіологічні чинники, тоді як соціокультурні виконують функцію модулювання проявів сексуальності¹¹⁷. Соціально-психологічні чинники, які передбачувано впливають на появу в сексуальності девіантних тенденцій і потягу до дітей, були розділені на три категорії: 1) фактори виховання і сімейних відносин; 2) фактори міжособистісних неспоріднених відносин; 3) психогенно травмуючі ситуації. У межах першої категорії були виділені такі фактори: виховання в умовах неповної сім'ї (як правило, відсутність батька); відсутність емоційної близькості з членами сім'ї, що призводить до емоційної депривації; конфліктні відносини в сім'ї; виховання в умовах гіперопіки (як правило, з боку матері). У сфері міжособистісних неспоріднених відносин педофілів у дитячому та підлітковому віці були присутні такі особливості, як відсутність стійких контактів з

¹¹⁶ Имелинский К. Сексология и сексопатология / пер. с польск. М.: Медицина, 1986.

однолітками, труднощі комунікації, переважання спілкування з особами молодшого віку.

А. А. Ткаченко, спираючись на результати широкого багаторічного дослідження осіб, які вчинили протиправні сексуальні дії щодо дітей, описує механізм формування аномальної сексуальної поведінки в осіб з парафіліями і в осіб без розладів сексуального потягу так¹¹⁸.

В обстежених осіб з розладом сексуального потягу спостерігається порушення всіх етапів психосексуального розвитку.

Етап формування базової статевої ідентичності характеризувався несприятливим перебігом внутрішньоутробного розвитку з порушенням статевого диференціювання головного мозку; патологією інтранатального періоду, постнатальними порушеннями у вигляді гіпоталамо-гіпофізарних розладів, ретардації моторного та психічного розвитку; порушенням інтеріоризації чоловічої статевої ролі на когнітивному рівні.

Етап формування статеворольових стереотипів супроводжувався труднощами процесу соціалізації, формування навичок комунікації та емпатії, наявністю сексуальних домагань, порушенням інтеріоризації чоловічої статевої ролі.

Етап формування психосексуальних орієнтацій характеризувався дисгармонійним сексуальним розвитком з тенденцією до випередження психосексуального розвитку, ранньою сексуалізацією поведінки, вираженими порушеннями статевої ідентичності та затримкою психічного розвитку (психічний інфантилізм), що поєднується з нестабільністю образу «Я», прагненням до ідентифікації з образом дитини, що в низці випадків уже в підлітковому віці призводило до формування розладів потягів як

¹¹⁸ Аномальное сексуальное поведение / под ред. д-ра мед. наук, проф. А. А. Ткаченко и д-ра мед. наук Г. Е. Введенского. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 657 с.

несексуального, так і сексуального характеру. За наявності сексуальних домагань у дитячому віці може відбуватися фіксація об'єкта сексуального потягу за механізмом імпринтингу з подальшим формуванням стійкого парафільного синдрому. У деяких випадках у разі егодістонічного варіанту парафілії випробовувані прагнуть до «компенсації» наявних розладів шляхом використання соціально прийнятних форм поведінки (вступ у шлюб, педагогічна діяльність), однак на ідеаторному рівні як ідеальний сексуальний партнер продовжує домінувати незрілий об'єкт, і під впливом психогенно травмуючих та/або екзогенних факторів легко виникає сексуальна і психічна дезадаптація та відбувається реалізація парафільного потягу.

Емоційна депривація і фрустрація, порушення комунікації з однолітками і вибору об'єкта референції та розлади емпатії характеризували етап формування статеворольових стереотипів. Формування психосексуальних орієнтацій відбувалось на тлі ретардації психосексуального розвитку. Однак вирішення статеворольового конфлікту здійснювалося у цих випробовуваних на емоційному рівні, шляхом вироблення гіперкомпенсаторних механізмів, реалізованих у міжпартнерських відносинах. Їх аномальна поведінка виконувала функцію «підвищення самооцінки» шляхом побудови взаємодії з партнером у межах жорсткого стереотипу. У цьому варіанті є вираженою фіксованість саме на способі реалізації, на стереотипах поведінки, що відображають насамперед зовнішню, атрибутивну сторону маскулінності, що й визначало побудову контакту в ситуації, яка вимагає участі статеворольових стереотипів, з прагненням зайняти в ньому домінуючу позицію.

А. Ю. Дышлевой зазначає, що дуже часто такі особистості виховуються в неповних сім'ях та отримують виховання за типом гіперпротекції¹¹⁹.

¹¹⁹Дышлевой А. Ю. К вопросу о судебно-психиатрической характеристике мужчин с аномалиями психики, привлечённых к уголовной ответственности за совершение педофильных противоправных действий. Український вісник психоневрології. 2001. Т. 9, вип. 4. С. 54–56.

Дослідження Дишлевого А.Ю, показали, що у чоловіків, притягнених до кримінальної відповідальності за вчинення педофільних протиправних дій, спостерігаються відхилення в статевому розвитку, серед яких переважають поєднані асинхронії, обумовлені психогенними і соціогенними факторами, та нерідко складні, що характеризуються, крім порушення цих факторів, прискореним соматостатевим і затриманим психосексуальним розвитком. Асинхронії чинять патогенний вплив на формування стереотипу статевої поведінки і психосексуальної орієнтації. При цьому психогенні затримки були обумовлені порушенням становлення психіки, наявністю таких рис характеру, як боязкість, помисливість, вразливість і сором'язливість, що порушують процес спілкування з однолітками, особливо з особами протилежної статі, а соціогенна ретардація була наслідком неправильного виховання.

Серед психогенних причин, що визначають затримку психосексуального розвитку у таких осіб, вирішальне значення належить особистісній аномалії. Хронологічно процес психосексуального розвитку збігається з початком структурування особистісного розладу, коли дедалі чіткіше окреслюються типологічні особливості. У хлопчиків це такі риси, як підвищена чутливість і вразливість, відлюдкуватість та пасивність, що обмежують контакти з оточенням, вибірковість цих контактів, прагнення до створення обстановки, яка потребує прояви активності, ініціативи і рішучості. У разі нерідко наявної різко вираженої залежності від батьків це призводить до того, що в «сімейних» та умовно сексуальних іграх хлопчики вибирають жіночі ролі й орієнтуються на фемінну поведінку, інтеріоризуючи маскулінну статевою поведінку частково і фрагментарно.

Етап формування психосексуальних орієнтацій, який, насамперед, визначає вибір об'єкта потягу і форми реалізації психосексуальних потреб,

хронологічно збігається з етапом завершення формування розладу особистості, коли типологічні особливості її оформляються в структуру з усталенням певної фазності: стану компенсації і декомпенсації.

Л. Ю. Демідова підкреслює, що в більшості випадків припущення авторів про особливості емоційного сприйняття і міжособистісної взаємодії сексуальних злочинців робляться, виходячи з результатів досліджень їх когнітивної сфери або в результаті аналізу їх життєвого шляху, поведінкових проявів і самоописів. Спираючись на власні дослідження, Л. Ю. Демідова підкреслює роль розуміння емоційних станів у регуляції кримінальних дій сексуального характеру, спрямованих проти дітей. Так, згідно з її даними сексуальні злочини стосовно дітей, вчинені особами без розладів сексуальних уподобань, обумовлюються їх соціальною дезадаптацією, проблемами в міжособистісних відносинах, що виникають унаслідок зниженої здатності до розуміння емоційних станів. У таких осіб виявляються низькі здібності до децентрації та емпатії, помилки в розпізнаванні емоцій інших людей, труднощі з усвідомленням і вербалізацією власних емоцій¹²⁰.

Ознаками, що відрізняють осіб з діагнозом педофілії від сексуальних злочинців без діагнозу, є більш висока здатність до комунікативної децентрації та емпатії, хороша здатність до розпізнавання емоцій середньої інтенсивності та менша кількість помилок під час диференціації між різними емоційними станами.

Ю.М. Антонян виділив типи особистості педофіла (ненасильницького сексуального злочинця), що характеризуються такими особливостями¹²¹.

¹²⁰ Демидова Л. Ю. Роль понимания эмоциональных состояний в регуляции криминальных действий сексуального характера, направленных против детей : дис.... канд. психол. наук : 19.00.06 – «Юридическая психология»/ ФГБОУ ВО «Московский государственный психолого-педагогический университет». М., 2017.

¹²¹ Педофилия: криминологический диагноз: монография / под ред. Ю.М.Антоняна. М.: ВНИИ МВД России, 2010. 256 с.

Особи з порушенням сексуальної орієнтації характеризуються середньою або неповною середньою освітою, схильністю до антисоціального способу життя, низькою трудовою кваліфікацією та поганими показниками в роботі, більшість з них – неодноразово судимі в минулому за різні злочини, що свідчить про їх низький моральний рівень. У більшості випадків злочинці зазначеної групи відрізнялися різним ступенем схильності до алкоголізації, що також посилювало їх моральну деградацію. Емоційній сфері таких правопорушників властиві примітивність і мала диференційованість емоцій, прагнення до афективного реагування в суб'єктивно складних ситуаціях, примітивність та образливість. Особливістю цієї групи злочинців була наявність у них органічного ураження головного мозку різного ступеня вираженості, який збільшувався через зловживання алкоголем, що, можливо, сприяло сексуальній розгальмованості та призводило до безладного статевого життя. Вибір сексуального об'єкта визначається в більшості випадків виникненням сексуального імпульсу і потребою його негайного задоволення, чому часто сприяє стан алкогольного сп'яніння. На тлі морально-етичного зниження у таких осіб їх сексуальна активність зазвичай спрямовується на родичів, випадкових знайомих, які опинилися з ними в компанії, товаришів «по чарці», безхатьків і повій незалежно від їх віку й емоційних симпатій.

Особи з порушенням соціальної ієрархії «домінування / підпорядкування». Сексуальна активність для них виступає не лише способом задоволення сексуальних потреб, скільки засобом встановлення і демонстрації своєї зверхності, особливо стосовно дітей. При цьому сексуальним діям передують агресивні, найчастіше – фізичні покарання. Часова дистанція між ними поступово скорочується, і в кінцевому підсумку агресивні дії еротизуються, формуючи новий стереотип поведінки. Супроводжуючи девіантні акти, негативні емоції посилюють інтенсивність відчуттів, що при цьому виникають, і

ступінь подальшої релаксації. Сексуальне насильство сприймається лише як засіб розрядки, а спонукання до нього виникають в умовах, які супроводжуються афективною напругою і тривогою, що потребують звичних, стереотипних способів вирішення ситуації.

За соціальним характеристикам такі особи найчастіше виховувалися в родині з жорстоким домінуючим становищем батька або вітчима, і подальша їх поведінка відтворює травматичний досвід їхнього дитинства.

Злочинці цієї групи характеризувалися переважно психопатичними особистими особливостями. Вони мали високий соціальний статус, позитивно характеризувалися на роботі, серед них переважає середньо-спеціальна та вища освіта. З психологічного погляду для них є характерними егоцентризм, завищена самооцінка, схильність до засуджуючих форм поведінки.

Особи з порушенням вікової орієнтації характеризуються розмиванням рольових норм усередині сім'ї, обумовлених віком, коли у відносинах з дитиною встановлюється новий вид взаємовідносин – «дитина – дитина» або «дорослий – дорослий». Відповідно або відбувається інфантилізація відносин дорослого, або акселерація відносин дитини.

Відносини «дитина – дитина» виникають в осіб з відставанням психічного розвитку, високим ступенем інфантильності, відлюдкуватості й аутичності, які мають у середовищі дорослих осіб труднощі щодо встановлення контактів.

Механізм кримінальної поведінки в разі відносин «дорослий – дорослий» виникає у разі раннього психічного розвитку дитини, сприйняття її як дорослого члена суспільства.

Осіб з випадковою, ситуаційно обумовленою кримінальною активністю виділяють на підставі одноразового притягнення до кримінальної відповідальності за ненасильницькі сексуальні дії щодо дітей, вчинені в стані алкогольного сп'яніння. У момент правопорушення відбувається «зсув об'єкта»,

його нерозрізнення, деперсоніфікація. Після вчинення діяння злочинець шкодує про те, що сталося, і не може пояснити свої дії. Ключовими моментами такої кримінальної поведінки є зміна свідомості в момент вчинення правопорушення під впливом алкоголю або зловживання токсичними речовинами, а також ступінь вираженості органічного ураження головного мозку. Крім того, з особистісних predisposицій їм властиві безпосередня реалізація спонукань, що виникають, недостатній самоконтроль, схильність до накопичення негативних емоцій, прагнення без вольових затримок задовольняти потреби, що виникають.

Осіб з патологією сексуального потягу (парафіліями) виділяють у самостійну групу з використанням критеріїв парафілії за DSM-III: існування впродовж не менше 6 місяців потягів до вчинення сексуальних дій з малолітніми, що реалізуються в повторних сексуальних маніпуляціях з дітьми, а також у сновидіннях і фантазіях, уявлення про педофільні об'єкти, що існують на тлі порушеної нормативної сексуальної адаптації.

У механізмах реалізації кримінальної поведінки осіб цієї групи спостерігається поступовий перехід від батьківських відносин з дітьми до партнерських у вигляді сексуальних дій. Цьому передують тривалий підготовчий етап із входженням злочинця в сексуальну «репетиційну» гру дитини. Тоді звичний тактильний контакт між ним і жертвою починає набувати еротичного забарвлення, що дозволяє злочинцеві подолати соціальний бар'єр і перейти до сексуальних дій.

Для більшості осіб, представлених у цій групі, є характерними передчасний психосексуальний розвиток на тлі затримки соматосексуального і порушення статевої ідентичності. У підґрунті кримінальної поведінки осіб цієї групи лежать механізми порушеного потягу, які є визначальними як у виборі об'єкта, так і в способі реалізації сексуального потягу. Іншою особливістю часто виступає органічне ураження головного мозку або розлад особистості. З

інших значущих характеристик слід згадати виховання в неповній сім'ї або вживання батьками алкоголю, жорстоке ставлення в дитячому віці, яке в подальшому може виступати еталоном для наслідування.

Психологічні особливості особистості злочинців цієї групи перебували в сильній залежності від розладів сексуальних потягів у формі педофілії і від гетеро/гомосексуальної орієнтації. Указану групу осіб відрізняє низький рівень чоловічих рис у базовій статеворольовій ідентичності. У групі педофілів гомосексуальної орієнтації спостерігається менша фемінність базової статеворольової ідентичності порівняно з гетероорієнтованими, у гомосексуальних педофілів спостерігається негативне емоційне ставлення до «жінки», при цьому образ «жінки» у них не співвідноситься з уявленням про «сексуального партнера», а також спостерігається деперсоніфікованість сприйняття образу дитини.

Цим особам властива гіперкомпенсація чоловічої ролі завдяки директивним установкам і незалежності від оточення. Для гетеросексуальних злочинців характерним було переважання позитивного сприйняття образу дитини і виражена залежність їх поведінки від оточення. У цілому ж в осіб з педофілією спостерігалися статеворольова й особистісна незрілість, установлення асоціативного зв'язку «Я – дитина», а також мінімальна вираженість власних маскулінних якостей. Крім того, під час вибору сексуального об'єкта спостерігається нечіткість, недиференційованість сприйняття вікових якостей об'єкта сексуального потягу, який наділяється явно невідповідними йому дорослими якостями, що свідчить про значну роль механізму ідентифікації в ситуації реалізації сексуального потягу, а саме, під час вибору об'єкта аномального сексуального потягу.

Деякі випробовувані мали значно виражені риси інфантилізму на тлі зниження рис зрілості, що зближувало їх за психологічними характеристиками з

жертвами; в інших випадках сексуальний злочинець, який скоїв розпусні дії щодо дитини, взагалі не був схильний диференціювати об'єкт з погляду вікових параметрів; а в низці випадків значне розходження між ступенем вираженості вікових характеристик в образах «Я-ідеальне» і «Я-реальне» може обумовлювати гіперкомпенсаторну потребу домінування в соціальних відносинах, які можуть реалізовуватися в сексуальних уподобаннях.

Авторами монографії проведені дослідження комунікативних особливостей особистості засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх з використанням «Опитувальника міжособистісних відносин» (А.А. Рукавишникова)¹²².

Опитувальник ґрунтується на постулатах тривимірної теорії міжособистісних відносин В. Шутца. Найважливішою ідеєю цієї теорії є положення про те, що кожен індивід має характерний спосіб соціальної орієнтації стосовно інших людей, і ця орієнтація визначає його міжособистісну поведінку.

Опитувальник призначається для оцінювання поведінки людини в трьох основних галузях міжособистісних потреб: «залучення», «контролю» та «афекту». Усередині кожної галузі беруть до уваги два напрямки міжособистісної поведінки: виражену поведінку індивіда, тобто думку індивіда про інтенсивність своєї поведінки в цій галузі; і поведінку, яку індивід прагне зустріти від оточення, інтенсивність якої є оптимальною для нього.

А.А. Рукавишникова визначає потребу «залучення» як потребу створювати і підтримувати відносини з іншими людьми, на підставі яких виникають взаємодія і співпраця. Ця потреба проявляється в бажанні відчувати

¹²² Опросник межличностных отношений (А. А. Рукавишников)// Psylab.info : энциклопедия психодиагностики. URL:https://psylab.info/%D0%9E%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BD%D1%8B%D1%85%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.

себе цінною і значущою особистістю, подобатися, привертати увагу й інтерес, у прагненні домагатися визнання і схвалення.

Потребу «контролю» вказаний автор розуміє як потребу створювати і підтримувати відносини з людьми, спираючись на контроль і силу; як необхідність почуватись компетентною і відповідальною особистістю. Поведінка, зумовлена цією потребою, належить до процесу ухвалення рішень, а також зачіпає області сили, впливу й авторитету. Вона може варіювати від прагнення до влади, авторитету і контролю над іншими до бажання бути контрольованим, бути позбавленим будь-якої відповідальності.

Потреба в «афекті» визначається як потреба створювати і підтримувати відносини з іншими людьми, спираючись на любов і близькі, теплі емоційні контакти. Вона проявляється в здатності індивіда любити іншу людину та в усвідомленні того, що її люблять інші достатньою мірою, що вона гідна любові. Ця потреба зазвичай стосується особистих емоційних відносин між двома близькими людьми і призводить до поведінки, спрямованої на емоційне зближення з партнером.

Обстеження осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, які перебувають в установах виконання кримінальних покарань Північно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України, виявило так факти.

Показники, що характеризують засуджених за статеві злочини проти дітей з різними видами міжособистісних потреб (у %)

	виражена поведінка в галузі «залучення»	виражена поведінка в галузі «контролю»	виражена поведінка в галузі «афекту»	необхідна поведінка в галузі «включення»	необхідна поведінка в галузі «контролю»	необхідна поведінка в галузі «афекту»
Високий	25,0	25,0	12,5	25,0	12,5	18,75
Середній	25,0	31,25	31,25	6,25	25,0	50,0
Низький	50,0	43,75	56,25	68,75	62,5	31,25

Дослідження особливостей засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх у сфері міжособистісного спілкування в цілому показало, що засуджені за статеві злочини проти неповнолітніх схильні уникати соціальних контактів, виявляють тенденцію спілкуватися з малою кількістю людей, не прагнуть належати до груп і спільнот; активно уникають ухвалення рішень та взяття на себе відповідальності, однак не сприймають і контролю над собою; характеризуються великою обережністю і вибірковістю у встановленні емоційних стосунків, проте відчують потребу в тому, щоб оточуючі залучали їх в глибокі емоційні відносини, ділилися своїми емоціями і почуттями. На наш погляд, результати цього дослідження відображають скоріше специфіку міжособистісних відносин осіб, засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх, у місцях відбування покарань, ніж стильові характеристики їх міжособистісної комунікації в цілому.

Розглядаючи причини і умови, які сприяють вчиненню сексуальних злочинів, варто зауважити, що, крім системного вивчення комплексу соціально-демографічних та соціально-психологічних ознак, які прямо або побічно обумовлюють злочинну поведінку індивіда та характеризують його суспільну

небезпечність, слід зосередитись на кримінально-правових, пенітенціарних та інших ознаках, що допоможуть розкрити причини й передумови вчинення злочину. Такий комплексний підхід сприятиме більш ефективному впровадженню профілактичних і попереджувальних заходів у сфері сексуально-насилювальних злочинів проти статевої свободи та недоторканості дітей.

РОЗДІЛ 5

ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ І СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Нечітайло І. С.

Ключові слова: статеві свобода, статеві недоторканість, педофіл, педосексуальна поведінка, розбещувач, грумінг, соціально-правовий захист, злочинці, злочин, злочин проти статевої свободи, статевий злочин, злочинна поведінка, сексуальні зловживання, правопорушення, порнографія, правоохоронні органи, особистість, спрямованість особистості, розлади особистості, міжособистісні стосунки, кримінологічна структура особистості, кримінальна відповідальність, правоохоронна система, правоохоронці, насильство, сексуальне насильство, насильство над дітьми, профілактика насильства над дітьми, сексуальне домагання, розбещення, заздрість, жорстокість, озлобленість, засудження, кібернасильство, ознаки та наслідки кібернасильства, кіберхуліганство (кібербулінг, кіберцькування), жертва, секстинг, сексторшен, кібергрумінг, Інтернет-зловмисники, сім'я, сімейні відносини, діти, підлітки, неповнолітні, насильство над дітьми, соціально-психологічні чинники, соціально-психологічні умови, критичне мислення, складові критичного мислення, психологічна безпека.

5.1. Загальні засади запобігання злочинам проти статевої свободи і статевої недоторканості дітей

Статеві злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей становлять підвищену суспільну небезпеку, що обумовлюється психічним та фізичним станом дітей і самим характером посягання на статеву свободу і статеву недоторканість, а в разі застосування насильства і здоров'я і здоров'я цієї найбільш незахищеної частини населення.

Заходи запобігання статевим злочинам можна умовно поділити на загальносоціальні, спеціально-криміногенні, індивідуальні та віктимологічні.

Загальносоціальні заходи здійснюються на державному та регіональному рівні, серед таких заходів особливо важливим і запровадження та реалізація морально-виховних програм, спрямованих на розвиток загальнолюдської культури, на виховання поваги людей один до одного, на пропаганду дотримання прав і свобод людини, до яких належать статева свобода і статева недоторканість особи. Загальносоціальні заходи запобігання статевим злочинам передбачають реалізацію соціальної політики держави, вирішення гендерних проблем, правового виховання населення, подолання деструктивних явищ, що мають місце в соціально-економічній і культурно-духовній сферах.

Запобігання статевим злочинам, як напрям спеціально-кримінологічної профілактики, передбачає статеве виховання неповнолітніх, яке включає соціально-психологічний, педагогічний, медичний і сексологічний аспекти.

Індивідуальне запобігання злочинам проти статевої свободи і статевої недоторканості можна розглядати як профілактику, відвернення і припинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Віктимологічне запобігання статевим злочинам є складовою загальносоціального попередження статевих злочинів, а заходи віктимологічного запобігання мають бути спрямовані на відтворення обставин, за яких можливе сексуальне посягання на потерпілу (потерпілого).

Найбільш вживаними є виховні, роз'яснювальні заходи, зокрема, проведення спеціальних бесід в освітніх закладах, положення віктимологічної обізнаності населення, інформування населення про шкідливість замовчування фактів статевих протиправних діянь, освідомлення про порядок дій при зверненні в правоохоронні органи. Мають важливе значення і психологічні, медичні, технічні, соціальні та інші заходи спрямовані на усунення причин і

умов, які сприяють вчиненню статевих злочинів і, зокрема, тих умов і причин, які виникають внаслідок поведінки потерпілої особи.

Діти є найбільш незахищеною та вразливою частиною суспільства. Діти (особи, які не досягли повноліття), як і дорослі можуть стати жертвами сексуального, фізичного чи психологічного насильства. Насильство над дітьми в усіх його видах проявляється і в негативній поведінці батьків, опікунів, родичів, педагогів, інших старших чи сильніших осіб. Особи, які зазнали в дитинстві жорсткого ставлення та сексуального насильства, підсвідомо відтворюють в дорослому житті такий власний досвід, оскільки не знають іншої моделі поведінки.

В Україні антисоціальна поведінка, зневага до закону, проституція, порнографія, моральна розбещеність пропагуються засобами масової інформації, особливо, така інформація набула поширення в мережах інтернету.

Сексуальні зловживання щодо дітей набули величезних масштабів у різних країнах світу, це проблема не лише України, а всієї міжнародної спільноти. Незважаючи на те, що дана проблема набула розголосу в 70-х роках минулого століття, вона тривалий час залишалася в тіні. Зважаючи на економічну нестабільність, зниження рівня моралі та загострення суперечностей у різних сферах соціального життя, питання сексуального зловживання набуває особливої гостроти і потребує застосування термінових заходів, мета яких буде полягати у протидії цим злочинам. Сексуальні домагання і насильство над дітьми поширені значно більше, ніж можна подумати. Щорічно у світі фіксують 80 000 випадків сексуального насильства над дітьми, проте кількість епізодів, які не реєструються значно більша, оскільки діти бояться розповісти про те, що з ними трапилося. На даний час, сексуальне насильство над дітьми є глибоко латентним (тобто таким, яке масово приховується), та на превеликий жаль, не рідкісним явищем.

Як зазначає Милованова М.Ю., надзвичайно малі обсяги сексуального насильства щодо неповнолітніх, що відображаються в офіційній статистиці, не відповідають дійсності, саме через так звану «природну латентність», яка визначається поведінкою потерпілих, але не упущеннями в реєстрації. За даними National Centre for Victims of Crime (Національний центр допомоги жертвам насильства), майже 33% жінок (тобто кожна третя) до досягнення повноліття, як мінімум раз зазнавали сексуального насильства. Аналогічна статистика серед чоловіків шокує не менше – жертвами сексуального насильства є більше 16% (тобто приблизно кожен шостий). Найчастіше зґвалтувань зазнають підлітки, за статистикою одна з чотирьох дівчат і один з шести хлопців можуть зазнати сексуального насильства, перш ніж їм виповниться 18 років.

Спроби українських дослідників виявити масштаби сексуального насильства над дітьми, є також досить вражаючими. Таким чином, за результатами опитування, проведеного Київським центром планування сім'ї та сексології в різних регіонах України, кожна 5-та опитана дівчина та кожний 7-й юнак визнали себе об'єктами небажаних дотиків сексуального характеру, а кожна 3-тя дівчина шкільного віку пережила досвід сексуальних домагань.

Джужа А.О. вважає, що малолітні жертви сексуальних посягань підсвідомо прагнуть відтворити свій життєвий досвід у дорослому житті. Віддаленими наслідками для потерпілих у майбутньому стає їх схильність до алкоголізму, наркоманії, асоціальної поведінки, жорстокості (за даними статистики, дітижертви у 10 разів частіше здійснюють спроби суїциду; у 85% дорослих пацієнтів психіатричних клінік виявляється історія сексуального насильства в дитинстві).

Від 85% до 90% злочинців, які вчиняють сексуальні насильства над дітьми становлять чоловіки. У разі, коли жінки вчиняють сексуальні насильства над дітьми, вони виступають співучасниками чоловіків.

С.С. Костенко за результатами вивчення кримінальних справ отримано такі дані: в більшості це чоловіки – 97,5%. З вивчення кримінальних справ більшість злочинців 70% - не перебували у шлюбі, 23,7% - були одружені, 6,3% - розлучені. 30% засуджених мали дітей, проте це ніяк не стримувало їх від вчинення злочинів проти чужих дітей. Також зазначено, що частина злочинців у момент вчинення злочину перебували у нетверезому стані – 66,3%. Із них 15% зловживали спиртними напоями, 2,4% - були хронічними алкоголіками, 7,7% - вживали наркотичні засоби.

Статеві злочини проти дітей мають місце в усіх областях України.

У всіх регіонах України поширене сексуальне насильство. В західних областях, де високий рівень релігійності, сексуальне насильство над дітьми відбувається значно рідше. Проблему сексуального насильства над дітьми в нашій країні, особливо останнім часом, активно висвітлюють засоби масової інформації. Збільшення повідомлень про це може обумовлюватися не лише зростанням кількості сексуальних злочинів проти дітей, а й змінами в ставленні суспільства до цих злочинів., зокрема подолання жертвами сексуального насильства почуття сорому та страху розповісти про це батькам та іншим людям. Здебільшого діти дошкільного або молодшого шкільного віку розповідають чи невербально «сигналізують» про те, що з приводу них було вчинено або вчиняється сексуальне насильство. Проте під час доведення факту здійснення такого насильства, яке триває іноді не один рік, постає питання, чому мати й батько, родичі, вихователі, вчителі не реагували на зміну поведінки дитини, її емоційного стану та інші ознаки, які після розкриття здалися такими очевидними.

Діти різного віку проявляють по-різному своє занепокоєння та дають можливість зрозуміти, що вони піддаються сексуальному насильству. Маленька дитина, може гірко плакати, особливо коли поряд із нею, кривдник, який вчиняє щодо неї сексуальне насильство, або ж навпаки – апатична і мовчить, **на** відміну від дітей дошкільного віку, у яких це проявляється виразніше. Коли йдеться мова про батька, дитина починає сміятися, або не відповідає, відвертається, соромливо затуляє очі ручкою, іноді плаче. Відповідним сигналом про педофільні зловживання щодо дитини можуть бути невідповідні для її віку ігри, сюжети малюнків, взаємодія з однолітками, коли вона проявляє широку для її віку сексуальну обізнаність або мимовільно відтворює сексуальні дії дорослого.

Спочатку діти не розуміють, що те, що роблять із ними дорослі не є добре, відповідно дорослішаючи, об'єкт насилля розвиває у собі глибинний, внутрішній конфлікт. Оскільки з одного боку, воля авторитетного дорослого нав'язує дитині сексуальні дії, що нібито є підготовкою до дорослого життя, однак з іншого боку виникає інтуїтивне розуміння, що так робити не можна, це неправильно. Таким чином у жертви інцесту – формується викривлений образ власного «Я», з яким вона зростає.

Частіше за все коли про сексуальне насильство стає відомо, то один із батьків або обоє активно обґрунтовують, що їхня дитина усе вигадала, стверджуючи, що це дитячі фантазії. Тому що, у багатьох випадках сексуальне насильство в дітей не містить фізичних ознак, а якщо вони і є, то не завжди специфічні лише для сексуального насильства.

Натомість діти, що постраждали, зазвичай нікуди не йдуть і ні до кого із цим не звертаються. Насамперед тому, що не знають, куди йти й хто їх може захистити, а також бояться батьківської реакції, а іноді не хочуть зашкодити

своєму агресору, якого зазвичай люблять, і якщо він найближчий і рідний, то дитина ніколи його не викриє.¹²³

О. Джужа під сексуальним насильством пропонує розуміти протиправний вплив однієї особи на іншу, який порушує волевиявлення особи з метою задоволення статевого потягу або завдання сексуальної травми.

На думку В. Даля, насильство – це свавільна та протизаконна дія, що заважає і ображає.

Чітке визначення поняття «насильства» пропонує Л. Гаухман, який вважає що насильство це суспільно-небезпечний, протиправний вплив на організм людини, здійснений проти її волі.

Узагальнюючи, можна зазначити, що під сексуальним насильством слід розуміти протиправний вплив однієї особи на іншу, який порушує волевиявлення особи з метою задоволення статевого потягу або завдання сексуальної травми.

Сексуальне насильство щодо неповнолітнього чи малолітнього – це втягнення дитини з її згоди, або без такої згоди дорослою людиною або іншою дитиною у прямі чи непрямі дії сексуального характеру для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди.

Даний вид насильства охоплює статеві зносини (вагінальний, оральний і анальний контакти), взаємну мастурбацію, інші маніпуляції зі статевими органами, залучення дитини до комерційного сексу та порнобізнесу тощо.

Американські вчені визначають, як будь-який сексуальний досвід між дитиною до 16 років (за окремими джерелами – до 18 років) і людиною яка, старша за неї принаймні на п'ять років¹²⁴. Подібні дії можуть супроводжуватися

¹²³ Денисовський М.Д. Сутність та профілактика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх // Економіка та митно-правові відносини. - вип. 2, грудень 2017 р. - С. 57-68.

¹²⁴ Girfanov R.M, Kalinkina M.Yu. (2008) Rossiyskiy i zarubezhnyiy opyt borbyi s nasiliem v otnoshenii detey [Russian and foreign experience in combating violence against children]. Voprosy yuvenalnoy yustitsii. 1 [in Russian

фізичним насильством, а також можуть здійснюватися без застосування сили, за згодою дитини. Тому терміни «сексуальне зловживання» і «сексуальне насильство» повинні використовуватися як рівнозначні.

Можна констатувати, що визначення поняття сексуального насильства охоплює, як наявність фізичного насильства, так і добровільну згоду неповнолітнього чи малолітнього.

Таким чином, насильство щодо неповнолітнього чи малолітнього характеризується як фізичне (пряме) або психічне (загроза або відкладене насильство). У правовій базі України визначення насильства, яке є складовою жорстокого поводження з дітьми, представлене Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 року. У статті 1 визначено такі види насильства: фізичне; сексуальне; психологічне та економічне.

Під сексуальним насильством у сім'ї Закон визначає протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно дитини, яка є членом цієї сім'ї. Поняття «сексуального насильства» містить не лише зґвалтування, а й сексуальні домагання, непристойні пропозиції, а також будь-які образливі дії, що мають сексуальний характер.

Сексуальне насильство, як і будь-який інший вид жорстокого поводження з дітьми, є посягання на автономію, гідність дитини, примушування до небажаних для неї дій.

Дерягін Г.Б. зазначає, що сексуальні зловживання над дітьми є серйозною, майже повсюдною проблемою з клінічними, судово-медичними, соціальними, моральними та юридичними аспектами. Сексуальні зловживання щодо дітей характеризуються або відвертим насильством над дітьми, або спонуканням дитини до вчинення дій сексуального характеру проти бажання дитини, або сексуальною експлуатацією дитини, зазвичай пов'язаною з отриманням вигоди

для експлуататора, що може відбуватися і при наявності добровільної згоди дитини на таку експлуатацію. Проте всі зазначені форми сексуального зловживання над дітьми не тільки порушують законодавчо охоронювані морально-етичні норми суспільства, а й, в будь-якому випадку, травматичні для психіки дитини¹²⁵.

Діти не можуть дати згоду на сексуальну активність з дорослими. Натомість, дорослий, який бере участь у сексуальній діяльності з дитиною, здійснює аморальний і злочинний вчинок, який ніколи не може вважатися нормальним або соціально прийнятним.

Є чимало помилкових уявлень про сексуальне насильство щодо дітей. Серед подібних міфів – уявлення про те, що більшість злочинів скоюють сторонні, не відомі жертві люди¹²⁶, що сексуальні замаху на дітей відбуваються в переважно бідному і неосвіченому середовищі, що всі чоловіки, які вчинили злочини, - педофіли і т.д.¹²⁷

Денисовський М.Д. вказує, що міфи сформувалися і стосовно образу злочинця: чоловіки, що вступають у сексуальні стосунки з дітьми, вважаються педофілами, психічно хворими людьми, соціально невлаштованими, що не мають власної сім'ї тощо. Відбувається маргіналізація способу розбещувача. Однак нерідко буває навпаки.

Сценарій сексуального насильства може бути різним. В окремих випадках кривдник відразу підкорює дитину, застосовуючи силу і погрози. Найчастіше такі випадки трапляються в асоціальних сім'ях. Трапляються й такі форми сексуального насильства, коли батьки або інші дорослі втягують і їх здійснення дітей.

¹²⁵ Deryagin G.B. (2006) Pedofiliya. Seksologiya i seksopatologiya [Pedophilia Sexology and Sexual Pathology]. 2. 37-46.

¹²⁶ Enikolopov S.N., Hvostova E.S. (2011) Sotsialno-psihologicheskie predstavleniya o seksualnom nasilii v seme [Socio-psychological notions about sexual violence in the family]. Psihologiya i pravo. 1. 11-21 [in Russian].

¹²⁷ MedvedEv V.S. (2012) Psihologiya zlochinnoyi diyalnostI : navch. poslb. [Psychology of criminal activity: teach. manual]. NAVS. K.: AtIka. 203 [in Ukrainian].

Не дивлячись на вище викладене, Денисовський М.Д. аргументує, що кримінальні провадження у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх та малолітніх розглядаються у судах не часто.. Якщо в рідкісних випадках справа й доходить до суду, то, як правило, у процесі розгляду її закривають, оскільки довести провину підсудного дуже складно.

По-перше, визначити сексуальне насильство стосовно дитини, коли немає свідків, а судовомедична експертиза не підтвердила злочин, на 100% неможливо; розбещення дітей довести складніше, ніж факт статевих зносин із дитиною.

По-друге, судова процедура як і попереднє слідство, впливає на дитину та її сім'ю. Дитині-жертві доводиться безліч разів детально розповідати в різних інстанціях про те, що з нею сталося. Це витримує не кожен дорослий, а про дитину не може й бути мови.

Не дивлячись на зміни які були внесені до Кримінального кодексу України про посилення відповідальності за вчинення сексуальних злочинів проти дітей. Змін щодо покращення розгляду справ які стосуються сексуальних посягань, не відбулось, оскільки виявлення таких випадків, збирання свідчень потерпілих, процедура подання їх у суд і забезпечення психологічного й правового захисту розбещуваних і зґвалтованих дітей залишається такою, як і раніше.

Недосконала практика розгляду справ про сексуальне насильство над дітьми в судах призводить до того, що кількість дітей, визнаних судом жертвами сексуального насильства, значно менша, ніж справжня кількість постраждалих від таких злочинів. Крім того, це дає змогу багатьом злочинцям уникнути кримінальної відповідальності за зґвалтування та розбещення дітей.

Удосконалення діяльності із протидії злочинам сексуальної спрямованості щодо неповнолітніх, повинна враховувати існування в багатьох зарубіжних країнах злочинних співтовариств педофілів (зокрема, організацій міжнародного

характеру), діяльність яких ґрунтується на повноцінних стратегіях. Представники педофільної спільноти намагаються довести і утвердити в суспільстві дві основні думки: «секс з дітьми не шкодить їм» та «дітям, як і дорослим, це подобається, і тому тут немає нічого поганого»¹²⁸. Для цього вони намагаються довести існування у малолітніх дітей «сексуальних прав», і якомога раніше масово розбестити дітей, використовуючи особливість дитячої психіки: чим молодша дитина, тим легше переконати її в нормальності збочених потягів¹²⁹.

На противагу, для відмежування від сексуальних садистів, сутенерів і порно дилерів, педофільно орієнтовані особи розпочали називати себе «бойлайверами».

Сьогодні педофіли Європи через законодавчу владу, сподіваючись на «загальноновизнані права і свободи людини», домагаються зміни ставлення до педофілії, пропонуючи залишити у сфері кримінально-правового регулювання лише насильницькі дії сексуального характеру з дітьми, виключивши «добровільні» сексуальні відносини, незалежно від віку дитини.

Досягненню мети педофілів сприяє і рання сексуальна освіта дітей, яка сьогодні реалізується в більшості країн Європи на основі Єдиних стандартів визнаних основою визначення політики з цього питання в галузі освіти та охорони здоров'я.

Розпалювання у свідомості дітей сексуального інтересу, а також розмивання меж нормальних і відхилених сексуальних відносин не тільки сприяє зростанню аморальності дітей, але призводить до підвищення рівня

¹²⁸ Russian Version Of The Boylove Manifesto. Retrieved from <http://www.juvenaljustice.ru/index.php/statji-yuvenalnaya-yusticiya/609-pedofilija-smes-gomoseksualizma> [in Russian]

¹²⁹ Timoshina E.M. Prestupnost v otnoshenii [Criminality in relationships]. Retrieved from http://www.riss.ru/demography/famille/3586-prestupnost-v-otnoshenii-detej#_ftn2 [in Russian]

їхньої віктимної поведінки, а отже може зумовити зростання кількості злочинів, скоєних щодо неповнолітніх.

Підтвердженням цього слугує викриття одночасно в кількох зарубіжних країнах фактів злочинів проти великої кількості неповнолітніх, які знаходяться на утриманні та вихованні в державних та приватних установах; серійних злочинів сексуального характеру стосовно дітей «домашнього віку, поєднаних з виготовленням і розповсюдженням відповідної порнографічної продукції.

Таким чином, очевидні не тільки окремі злочини сексуальної мотивації щодо дітей, не пов'язані між собою, а самотійна злочинність, яка володіє всіма її притаманними ознаками, і утворює взаємозалежну систему всіх злочинів проти дітей, об'єднаних сексуальним мотивом.

Сексуальне (статеве) посягання щодо неповнолітнього або малолітнього – це залучення особи, яка володіє статевою свободою та статевою недоторканістю незалежно від її волі (згода або примус через фізичне насильство чи погрози його застосування), зокрема шляхом уведення такої особи у безпорадний стан, до прямих або непрямих дій сексуального характеру. Об'єктом злочинного посягання є статевая свобода статевая недоторканість неповнолітніх і малолітніх (нормальний статевий розвиток). Додатковим у факультативним безпосереднім об'єктом злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх є честь, гідність, здоров'я, життя, моральність. Потерпілими від злочину можуть бути діти обох статей. Злочинні мотиви, приховані в «соціально корисні проекти», наприклад, у вибіркову боротьбу із сімейною жорстокістю, яка призводить до масового вилучення дітей за кордоном та їх подальшу експлуатацію; раннє сексуальне виховання в дітей; культивування поняття «сексуальні права неповнолітніх» під виглядом захисту їх права на особисте життя; активний захист прав сексуальних меншин, на

підставі чого за кордоном їх було дозволено всиновлювати дітей та інше також слугують засобом підготовки і здійснення сексуальних злочинів стосовно дітей.

Знання особливостей зародження та здійснення статевих злочинів є необхідними для правильного і ефективного формування заходів запобігання цього виду кримінальних правопорушень.

5.2. Кібернасильство над дітьми та заходи його профілактики

Інтернет сьогодні став найважливішим інструментом взаємодії зі світом у руках не лише дорослих, але й дітей. Він допомагає їм навчатися, розвиватися, підтримувати спілкування з друзями, стежити за подіями у світі. За даними міжнародного дослідницького проєкту ESPAD, у 2019 році лише 6,7 % опитаних підлітків в Україні не користувались соціальними мережами. Майже 45 % підлітків проводять у соціальних мережах до 3 годин на день, а ще приблизно 50 % – 4 та більше годин¹³⁰. Проте найважливішим фактором ризику є стан інформаційного середовища. Інформаційний простір (кіберпростір, або інфосфера) являє собою специфічне техносоціальне середовище, що містить у собі різноманітність інформаційних потоків збору, обробки, зберігання та передання інформації. Інтернет сприймається як невід’ємна частина життя сучасної людини та її найближчого оточення, за умови якого люди швидко орієнтуються у віртуальному світі, розвивають нові потреби і відкривають власні способи використання новітніх можливостей цифрових технологій. Поряд із перевагами варто констатувати появу і поглиблення тенденції

¹³⁰ Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в межах міжнародного проєкту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О. М. Балакірєва (кер. авт. кол.), Д. М. Павлова, Н.-М. К. Нгуєн, О. Г. Левцун, Н. П. Пивоварова, О. Т. Сакович, О. В. Флярковська. Київ : Обнова компанії, 2019. 214 с.

розширення ризиків і загроз впливу на психологічну і соціальну безпеку особи з боку віртуального інформаційного простору, до яких передусім варто віднести *кібернасильство*.

За статистикою Генеральної прокуратури України, лише за червень 2020 року зареєстровано 110 випадків розбещення неповнолітніх, 29 випадків статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, тощо¹³¹. Звісно, зазначені цифри не відображають реальних масштабів окресленої проблеми і свідчать лише про той факт, що ця категорія злочинів характеризується високим рівнем латентності. Тому вважаємо актуальним розглянути деякі особливості жертви насильства.

Результати опитування працівників правоохоронних органів свідчать про те, що у 58,8 % випадків злочини, пов'язані з дитячою порнографією та кібернасильством, вчиняються частіше щодо дітей жіночої статі, а 41,2 % – що діти як жіночої статі, так і чоловічої однаково стають жертвами. Це підтверджується і зарубіжними дослідженнями, які свідчать про те, що жертвами цього виду злочинів найчастіше є особи жіночої статі – 88,0 %. Особи чоловічої статі у загальній масі потерпілих становить 12,0 %. За іншими даними, наприклад «Гарячої лінії», у 53,0 % проаналізованих зображень з дитячою порнографією фігурують хлопчики¹³². За віковою характеристикою переважають особи віком від 10 до 14 років (46,1 %) та від 7 до 10 років (26,5 %). Особи віком від 14 до 16 років становлять 24,0 %, а від 16 до 18 років – 3,4 %. Дослідження свідчать, що найбільш віктимними є насамперед діти від 7 до 16 років, вони становлять 72,6 % від загальної кількості дітей.

¹³¹Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за червень 2020 року // Генеральна прокуратура України: офіц. сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 17.10.2020).

¹³²Беспалов Е. И. Детская порнография: индустрия насилия. М. : Фонд «Дружественный Рунет», 2010. 32 с.

За результатами дослідження, спрямованого на визначення причин, з яких діти найчастіше стають жертвами дитячої порнографії та кібернасилства, встановлено, що 27,1% – це діти, які мають певні фізіологічні особливості та не усвідомлюють усієї небезпеки маніпуляцій з ними; 42,4 % – діти, які є більш довірливими та нерішучими, ніж дорослі; 28,8 % – діти, не обізнані у тих чи інших сферах (зокрема, сексуальній). Поряд із тим рисами характеру, які найчастіше має жертва сексуального насилля, є такі: довірливість – 44,9 %, аморальність – 27,5 %, легковажність – 20,3 %, агресивність – 3 %.

Рівень освіти цих дітей характеризується такими показниками: 41,4 % становлять учні загальноосвітніх шкіл, 12 % – учні професійно-технічних училищ, 15,5 % жертв навчаються у технікумі чи інституті, 11,5 % – працюють, 19,6 % – ніде не навчаються і не працюють. На момент вчинення проти них злочину проживали з обома батьками 73 % дітей, проживали з однією матір'ю або батьком – 18,3 %, були сиротами 8,7 % дітей. Найбільш уразливу групу становлять особи, знайомство з якими відбулося на вулиці, – 54,5 %, що свідчить про поширеність бездоглядності та безпритульності. 28,8 % жертв знайшли свого злочинця через мережу Інтернет¹³³.

Проблемні питання виникнення нових ризиків насилля внаслідок впливу цифрових технологій, виявлення поведінкових реакцій, безпеки і захисту молодого покоління користувачів усесвітнього інформаційного простору висвітлюють у наукових працях представники зарубіжних і вітчизняних наукових шкіл психологічного і соціологічного захисту людини, а саме П. Афтаб, О. Бочавер, Б. Белсей, Г. Берсон, Н. Віллард, Н. Вітюк, В. Гой, П. Грандинберг, В. Гріг, О. Єфимов, Н. Когутяк, Р. Ковальські, С. Лімбер,

¹³³O'Connell R.A. Typology of Cyber Sexploitation and Online Grooming Practices. Preston: University of Central Lancashire, 2003.19 p.

А. Ленхарт, І. Лубенець, М. Мартин, С. Монкс, Л. Найдьонова, У. Парфентьев, М. Робін, П. Сміт, К. Хломов, Д. Шакірова та інші.

Зближення Інтернету і мобільних телефонів (що стало можливим завдяки технології третього покоління) різко змінює способи, якими діти і дорослі входять у кіберпростір. Донедавна входження в кіберпростір вимагало доступу до стаціонарних телефонних ліній і комп'ютерів. Але тепер телефон (а також сучасні ручні ігрові пульти) забезпечують доступ до кіберпростору з будь-якого місця. Зважаючи на це, батькам та опікунам буде дедалі важче спостерігати за дітьми і підлітками, які користуються телефонами в онлайновому режимі. Можливості фото- і відеозйомки дозволяють користувачам телефонів передавати зображення безпосередньо в кіберпростір.

Заходячи в Інтернет, дитина ризикує:

- 1) побачити контент, що вразить її психіку (наприклад, сцени насильства або порнографії);
- 2) потрапити на провокаційні сайти і групи в соцмережах (суїцидальні ігри, спільноти, які спонукають до булімії та анорексії, або екстремістські групи);
- 3) почати грати в онлайн-ігри на гроші;
- 4) стати жертвою работоргівців, які розсилають через мережу оманливі пропозиції, кібербулінгу (цькування у соцмережі), секстингу (пересилання інтимних матеріалів) або онлайн-грумінгу (сексуального шантажу).

У зоні ризику перебувають усі діти, які користуються Інтернетом і не мають відповідних знань. При цьому в зону ризику потрапляють, насамперед, підлітки, адже вони не мають сформованої психологічної стійкості та перебувають на початку власної соціалізації в суспільстві. Діти в цьому віці є активними в Інтернеті й майже всі зареєстровані в соцмережах. Вони менше контактують з батьками і більш потайливі, на відміну від малюків, які можуть

ще все розповісти мамі й татові. Іноді підліткам складніше спілкуватися з однокласниками та однолітками, тому вони проводять багато часу онлайн.

Кіберпростір надає зловмисникам можливість установлювати контакт і взаємодіяти з дітьми без нагляду дорослих. Це складніше зробити в реальній обстановці, наприклад удома або в школі, де дорослі, що несуть відповідальність, частіше перебувають насторожі. Діти, як і дорослі, мають легкий доступ до невідповідних сайтів і шкідливих матеріалів, включно із зображеннями сексуального насильства над дітьми, порнографією і літературою, мета якої нав'язати уявлення, що сексуальні відносини між дорослим і дитиною є здоровими або нормальними.

Використання дитини для виготовлення порнографічних матеріалів в будь-якому контексті має розглядатися як серйозне насильство, а не як побічний продукт іншої заподіяної їй шкоди.

Доцільно розглянути *нелегальні та шкідливі матеріали*, що не відповідають віковим особливостям і негативно впливають на фізичне та психічне здоров'я дітей (небажаний контент).¹³⁴

Секстинг – це відправка інтимних фото або відео з використанням месенджерів.

Сексторшен – це налагодження довірчих відносин в Інтернеті, щоб отримати інтимні фото або відео для подальшого шантажу дитини. Коли дитина відправляє таку фотографію, від неї вимагають або більш інтимні матеріали, які розміщуються на сайтах, де є попит, або гроші за нерозповсюдження отриманих знімків. Злочинці намагаються завоювати довіру дитини, щоб втягти її в ситуацію сексуального насильства.

¹³⁴ O'Connell R., Price J., Barrow C. Cyber Stalking, Abusive Cyber sex and Online Grooming: A Programme of Education for Teenagers. UK: Cyberspace Research Unit, University of Central Lancashire, 2004. 189 p.

Варто зауважити, що в сучасних ЗМІ, а також в Інтернеті пропагується сексуальність та навіюється думка, що значимість людини залежить від її сексуальної зовнішності та поведінки. Тобто, людина розглядається як об'єкт втілення сексуальності. Злочинці цим користуються сповна. Знайомство та встановлення довіри між злочинцем та жертвою відбуваються під час спілкування в мережі Інтернет: миттєві повідомлення, блоги, соціальні мережі, дошки оголошень тощо.

Діти можуть легко знайти не лише порнографічні сайти, вони так само легко можуть отримати інформацію, яка підштовхне до скоєння злочину, наприклад інформацію про виготовлення та розповсюдження наркотиків, способи крадіжки грошей або про те, як зробити саморобну вибухівку.

Кібергрумінг – це налагодження довірчих відносин з дитиною з метою сексуального насильства над нею. Є купа історій, коли зловмисник знайомиться з дитиною в соцмережах і в подальшому змушує її робити дуже жорстокі сексуальні дії перед камерою або заманює на особисті зустрічі офлайн, де відбуваються сексуальне насильство або розбещення.

Контент для дорослих. Понад 95 % батьків вважають найголовнішою небезпекою «дорослий» контент, який можуть переглядати діти, зокрема порноконтент. Розміри порноіндустрії неможливо навіть виміряти. Вона вважається третім великим джерелом прибутку для організованої злочинності. Інтернет може надати дітям швидкий та (у більшості випадків) безкоштовний доступ до порноконтенту. Необхідно лише ввести ключові слова або фрази для того, щоб отримати тисячі посилань на сайти із дорослим контентом. Практично гарантовано, що дитина зіткнеться із порноконтентом, навіть якщо вона і не шукала його. Пропагування сексуального насильства над дітьми, жорсткої поведінки і шкідливих звичок, перегляд матеріалів, що містять сцени насилля та

жорсткості стосовно людей або тварин, перешкоджають нормальному формуванню моральних цінностей та можуть завдати психологічних травм.

Кіберхуліганство (кібербулінг, кіберцькування) – термін, який використовується для того, щоб описати інформаційні атаки на дитину через Інтернет. На відміну від традиційного хуліганства, якого дитина може уникнути, перебуваючи вдома, стати жертвою кіберхуліганства можна й у власній оселі на очах у батьків. На жаль, багато дорослих навіть і не підозрюють про це. Варіанти кіберхуліганства є досить різноманітними. Основним різновидом є переслідування дітей та підлітків за допомогою інформації отриманої через мережі інтернету. Для цього можуть створюватися сайти, на яких розміщуються матеріали, що компрометують дитину (фото, відеозйомки тощо). З метою кібербулінгу використовуються сервіси миттєвих повідомлень, електронна пошта, соціальні мережі, ігрові та розважальні сайти, соціальні мережі, форуми та чати. Дорослі можуть здогадатися про кібербулінг стосовно своєї дитини, якщо стають свідками незвичної реакції на отримані електронні листи чи СМС або помічають небажання дитини відвідувати школу чи використовувати домашній комп'ютер.

Грифери – інтернет-шахраї, які заважають учасникам онлайн-ігор спокійно грати. Вони періодично ушкоджують ігрових персонажів, блокують певні функції гри та викрадають як персонажів, так і їх віртуальне життя. Виманювання інформації про дитину та її сім'ю з метою подальшого пограбування, шантажу. Це відбувається завдяки використанню певних інтернет-технологій.

Шпигунське програмне забезпечення. Це комп'ютерні програми, які збирають інформацію без відома власника комп'ютера. Зібрана інформація може містити:

1) список рекламних сайтів, на які переходить користувач під час серфінгу в Інтернеті;

2) особисту інформацію: ім'я, адресу та номер телефону;

3) web-сторінки, які відвідує користувач, та відомості форм, які він заповнює на цих сторінках (треба пам'ятати про обережність у разі повідомлення паролів своєї електронної пошти й акаунтів у соціальних мережах, така інформація використовується під час оформлення банківських документів як ключові слова);

4) перелік файлів, які завантажує користувач на свій комп'ютер;

5) інформацію, необхідну для доступу до Інтернету: номер з'єднання модему телефонної лінії, ID тощо.

Інтернет-зловмисники можуть використовувати шпигунське програмне забезпечення, щоб одночасно встановити контроль над великою кількістю комп'ютерів та використовувати їх як зомбі. Такі комп'ютери утворюють велику та потужну мережу, до якої може входити до 100 000 комп'ютерів. Цю мережу шахраї використовують для розсилання спаму, вірусів та здійснення атак на інші комп'ютери та сервери.

Фішинг – технологія інтернет-шахрайства, розроблена з метою крадіжки конфіденційної інформації. Різновидами її є поштовий фішинг (отримання листа від «державної установи» або «банку» із вимогою повідомити особисті дані) та онлайн-фішинг (створення ідентичної копії відомих сайтів інтернет-магазинів з метою обманювання покупців).

Фармінг – різновид шахрайства в Інтернеті, коли оманливим шляхом користувач потрапляє на ідентичну копію відомих сайтів. Потім відбувається зараження комп'ютера вірусами та шпигунським програмним забезпеченням.

Створення у мережі профайлів для виявлення інтересів дитини. Більшість наявних соціальних мереж заохочує користувачів надавати якомога більше

особистої та конфіденційної інформації (прізвище та ім'я, домашня адреса, номери телефонів, місце роботи, інтереси та схильності). Шахраю неважко обрати потенційну жертву та вивчити її за наданою у профайлі інформацією. Користувачі викладають таку інформацію у більшості випадків добровільно, не усвідомлюючи можливих наслідків такої необережності. Діти охоче розміщують фотографії, які шахраї можуть також використати у своїх власних цілях.

На жаль, такі злочини не мають кордонів – злочинець і жертва можуть перебувати на різних континентах, часто працюють цілі угруповання.

Такі злочини відбуваються і в Україні, але, на жаль, про них мало знають не лише діти, а й батьки, а отже, не мають знань, щоб убезпечити себе або ефективно впоратися з такою проблемою.

Для вжиття заходів запобігання злочинам з використанням соцмереж важливо розібратися, *як злочинці здійснюють кібернасильство*. Онлайн-хижаки встановлюють контакт із дітьми шляхом розмов у чат-кімнатах, обміну миттєвими повідомленнями, електронною поштою або через дошки повідомлень. Злочинці реєструються в соціальних мережах під виглядом підлітків, указують інтереси (близькі жертви), наповнюють сторінку максимально правдоподібною інформацією. Комунікація може тривати від одного вечора до декількох тижнів, перш ніж буде отримано перше фото, а далі починаються вимоги грошей або більш приватних матеріалів чи інформації від підлітка. Багато підлітків користуються онлайн-форумами підтримки ровесників з метою вирішення власних проблем. Хижаки часто відвідують такі зони в онлайні, щоб знайти уразливих жертв. Злочинці виявляють стосовно них увагу та турботу, пропонують подарунки і таким чином намагаються поступово спокусити своїх жертв, не шкодуючи для цього ні часу, ні грошей, ні енергії. Вони в курсі найостанніших музичних новинок і все знають про хобі, які

найчастіше цікавлять дітей. Вони вислуховують дітей і «співчують» їхнім проблемам. Вони намагаються позбавити комплексів молодих людей, поступово вводячи у свої розмови сексуальний контекст або показуючи відверто сексуальні матеріали. Деякі злочинці працюють швидше, одразу ж втягуючи дітей у розмови на сексуальну тему. Цей більш прямолінійний підхід може охоплювати і сексуальне домагання. Злочинці також можуть спонукати дітей, з якими вони знайомляться в онлайні, до контакту віч-на-віч¹³⁵.

Найбільш *уразливими* для онлайн-хижаків є молоді люди, яким притаманні такі риси:

- вони новачки в онлайні й незнайомі з «мережевим етикетом»;
- завзяті користувачі комп'ютера;
- хочуть спробувати у житті щось нове, авантюрне;
- активно шукають уваги та дружби;
- бунтівні;
- ізольовані або самотні;
- їх приваблюють субкультури, що існують за межами контрольованого батьками світу.

Як показують дослідження, діти стають дедалі уразливішими до експлуатації з метою отримання сексуального контенту в Інтернеті. У партнерстві з Microsoft фонд Internet Foundation провів кількісне дослідження дитячого і підліткового сексуального контенту в Інтернеті, яке охопило тримісячний період з вересня по листопад 2013 року. Дослідження виявило, що 18,5 % контенту було вироблено за участю дітей у віці 15 років і молодше, при цьому 91 % припадало на дівчат. Із загальної кількості матеріалів про сексуальну наругу над дітьми в Інтернеті, в яких були задіяні діти у віці до 15

¹³⁵Wolak J., Finkelhor D., Mitchell K. Child-Pornography Possessors Arrested in Internet-Related Crimes. US: National Center for Missing and Exploited Children, 2005. 64 p.

років, 40 % припадають на дітей у віці 7–10 років, а інші 42 % – на дітей у віці 11–13 років. Крім того, 85,9 % контенту, що зображує дітей у віці до 15 років, були створені за допомогою веб-камери. Велика кількість відеоматеріалів і зображень поширюються на веб-сайтах третіх сторін, що означає неможливість контролю над їх видаленням або подальшим поширенням¹³⁶.

Американська організація THOR провела дослідження серед 2100 жертв таких злочинів. Кожна четверта дитина була віком 12 років або молодше. При цьому 62 % дітей погоджувалися на вимоги злочинців, але в 68 % випадків ті не закінчувались, а навпаки, збільшувалися.

Дослідження Британської Національної спільноти із запобігання жорстокому поводженню з дітьми (NSPCC) свідчить про те, що 16 % дітей відправляють свої інтимні фото¹³⁷.

Деякі діти піддаються особливому ризику через низку факторів, які збільшують їх уразливість, і діють у будь-якому середовищі. Ці діти перебувають у соціально або економічно скрутному становищі, вони вже піддавалися сексуальному насильству та експлуатації, вони самотні, вони відчують відчуженість від батьків та інших людей, у них низька самооцінка та/або їм не вистачає впевненості в собі. Гендерна приналежність також розглядається як фактор ризику, при цьому від взаємодії в кіберпросторі, мабуть, страждає більше дівчат, ніж хлопчиків (хоча хлопчики дедалі частіше з'являються в порнографічних зображеннях, що циркулюють у мережі)¹³⁸.

Підлітки, які ідентифікують себе як люди з гомосексуальною орієнтацією або не мають чіткого уявлення про свою сексуальну орієнтацію, піддаються

¹³⁶Платформа по защите детей в Юго-Восточной Европе // The Child Protection Hub. 2015. URL: [http://childhub.org/child-protection-news/emerging-patterns-and-trends-report-1-online-produced-sexual-content?listlang\[\]=***CURRENT_LANGUAGE***&language=](http://childhub.org/child-protection-news/emerging-patterns-and-trends-report-1-online-produced-sexual-content?listlang[]=***CURRENT_LANGUAGE***&language=).

¹³⁷Muir D. Violence against Children in Cyber space. Bangkok, 2005. 71 p.

¹³⁸Palmer T., Stacey L. Just one click: Sexual abuse of children and young people through the Internet and mobile phone technology. UK: Barnardo's, 2004. 40 p.

більшому ризику сексуальної експлуатації в Інтернеті. Згідно з доповіддю Onlinebehaviorrelatedtochildsexualabuse («Онлайн-поведінка, пов'язана із сексуальним насильством над дітьми») ця група дітей може виявитися більш уразливою через високу цікавість до питань, що стосуються сексуальності. Під час пошуку в Інтернеті інформації про гомосексуалізм і сексуальність вони можуть шукати людей, які мали такий досвід і, отже, можуть легше довіряти дорослим, які, за їх уявленнями, запропонують їм підтримку, тоді як насправді ці дорослі полюють на них. Сумнівні офлайн-зустрічі, де іноді відбувається схилення або примушування до сексу, які впливають з онлайн-спілкування, відбуваються у молодих гомосексуальних підлітків частіше, ніж в інших молодих людей¹³⁹.

Сахара Бірн і Шеррі Жан Кац опитали 465 батьків, чії діти не менше ніж дві години сидять в онлайн щодня. Вони виявили, що батьки недооцінюють загрози кібернасильства і часом зовсім не знають, як часто їх дитина стає жертвою або злочинцем після перегляду сцен насильства чи граючи в жорстокі комп'ютерні ігри; як часто вона переглядає порнографію, і до неї починають надходити розпусні пропозиції від незнайомців онлайн. Розрив між поведінкою батьків і їх незнанням особливо збільшується, коли батьки є прихильниками ліберального стилю виховання¹⁴⁰.

Коли діти (добровільно або ненавмисно) дізнаються про секс і сексуальність за допомогою доступу до порнографічних матеріалів з

¹³⁹ Ainsaar M., Lööf L. Online Behavior related to child sexual abuse // Expert Group on Children at Risk : портал. URL: https://www.childrenatrisk.eu/robert/public/Online_behaviour_related_to_sexual_abuse.pdf (дата звернення: 17.10.2020).

¹⁴⁰ Sub-group against Sexual Abuse and Exploitation of Children. Semantics or Substance? In Towards a shared understanding of terminology referring to the sexual abuse and exploitation of children. Geneva: NGO Group for the Convention on the Rights of the Child, 2005. 119 p.

кіберпростору, порнографія для багатьох молодих людей дедалі частіше стає основою їх розуміння сексу і його ролі в інтимних відносинах¹⁴¹.

Наслідки кібернасильства є досить серйозними для особистості дитини і підлітка – дитина, яку змусили позувати в непристойних зображеннях, може страждати від шкідливих наслідків, властивих сексуальному насильству та експлуатації. Залежно від віку і ступеня застосованого фізичного насильства, дитина, яку використовували для виготовлення порнографії, страждатиме від фізичної травми і болю. Пізніше вона може відчувати і низку інших наслідків, включно з депресією, низькою самооцінкою, занепокоєнням, виснаженням, труднощами з концентрацією уваги, агресивною поведінкою і стримуванням гнівом. Вона може відчувати провину і страх за свою безпеку і безпеку інших. Можливо, цим дітям буде важко довіряти людям, вони намагатимуться прикидатись дорослими, їх рольові кордони можуть бути стерті, і вони можуть виявляти розгубленість (спричинену, серед іншого, залицанням з боку насильника). Дитина може заподіяти собі шкоду, зокрема, вживаючи алкоголь і наркотики, оскільки деяким дітям дають наркотики перед тим, як піддати насильству. У низці випадків дитина може страждати від посттравматичного стресу¹⁴².

Дитина може також зіткнутися з особливими згубними факторами, що виникли в результаті того, що її зробили об'єктом зображення насильства в кіберпросторі. На думку фахівців, дитина в цій ситуації може відчувати, що матеріали, які показують її приниження, приховують те насильство, яке вона зазнала, і створюють враження, що вона була співучасником їх створення. Ця

¹⁴¹The Child Exploitation and Online Protection Centre. Threat Assessment of Child Sexual Exploitation and Abuse// Norfolk Safeguarding Children Partnership (NSCP). URL: https://www.norfolkscb.org/wp-content/uploads/2015/03/CEOP_Threat-Assessment_CSE_JUN2013.pdf (дата звернення: 15.10.2020).

¹⁴²Denizet-Lewis B. Friends, Friends With Benefits and the Benefits of the Local Mall. New York Times. 30.05.2004. URL: <https://www.nytimes.com/2004/05/30/magazine/friends-friends-with-benefits-and-the-benefits-of-the-local-mall.html> (дата звернення: 15.10.2020).

проблема є додатковим травмуючим тягарем для дитини. Через неї дитині може бути важко повідомити про те, що з нею сталося, оскільки вона боїться, що інші люди не повірять у її страждання. Перед камерою дітей зазвичай змушують посміхатися і мати задоволений вигляд. Тому дитина боїться, що оточуючі подумують, що вона сама дозволила насильство. Дитина може вважати, що впорається з тим, що сталося, краще, якщо заперечуватиме наявність тих подій, з якими їй важко змиритися. Потерпіла таким чином дитина може відразу ж або згодом відчувати сором і страх бути впізною, коли вона намагається протистояти реальному й уявному ставленню до неї з боку суспільства¹⁴³.

Почуття сорому може бути більш гострим у підлітків, ніж у дітей молодшого віку, наприклад більш старші дівчатка можуть побоюватися, що пляма, яку наклало на них насильство, завадить планам на майбутнє заміжжя і материнство. Занепокоєння може посилюватися, коли дитина розуміє, що зображення її насильства продовжуватимуть виготовляти і поширювати в майбутньому серед аудиторії, яка перебуває як поруч, так і по всьому світу. Деякі з цих симптомів існуватимуть навіть у тих випадках, коли підліток сам виготовив своє порнографічне зображення.

Наслідки насильства такого типу можуть бути вкрай руйнівними і вже призводили до випадків самогубств. Віртуальна сторона, яка полегшує переслідування, посилює переживання жертви, спричинені насильством. Видалити такі матеріали із мережі практично неможливо. Крім того, вони можуть потрапити на сайт знайомств чи портал дитячої порнографії, що призведе до додаткових проблем та стресу¹⁴⁴.

Дослідники виділяють такі *ознаки кібернасильства*:

¹⁴³Carr J. Child abuse, child pornography and the Internet. UK: NCH, 2004. 40 p.

¹⁴⁴Рущенко І. П., Швед О. В. Дитяча порнографія та небезпека спілкування дітей в Інтернеті // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Харків : Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2005. С. 461–465.

– дитина стає відлюдькуватою, сумною, напруженою, хоча раніше такого за нею не помічали; вона починає інакше поводитись з вчителями, дітьми та батьками;

– дитина втратила цікавість до навчання, різко знизилися успіхи в навчанні;

– дитина заглиблюється у власні думки, не фокусує увагу, постійно в телефоні й дуже засмучена;

– швидко витрачає кишенькові гроші¹⁴⁵.

Так само є *ознаки, за якими сам підліток може зрозуміти, що віртуальне спілкування становить небезпеку:*

– незнайомець приділяє занадто багато уваги, засипає компліментами, коментарями і лайками;

– дуже швидкий розвиток відносин, швидкий перехід до обговорення сексуальних тем;

– перехід у більш секретні чати, наприклад із Facebook і WhatsApp або зашифровану бесіду в Telegram;

– відправка незнайомцем дитині своїх (частіше за все не справжніх) інтимних фото;

– прояв агресії, коли дитина відмовляється надіслати своє інтимне фото;

– прохання тримати спілкування в секреті¹⁴⁶.

Дітям часто здається, що в онлайні можна робити, що завгодно, адже у них є «броя» у вигляді екрану гаджета, і вони не розуміють, як віртуальні проблеми можуть перерости в реальні ризики для життя.

Також останнім часом у соціальних мережах з'явилися *небезпечні ігри* для дітей і підлітків – «ігри смерті» («Синій кит», її також називають «Тихий будинок», «Море китів» або «Розбуди мене о 4:20», «Квест рожевої феї»).

¹⁴⁵Волкова Е. Н., Волкова И. В., Исаева О. М. Оценка распространенности насилия над детьми. Социальная психология и общество. 2016. Т. 7. № 2. С. 19–34.

¹⁴⁶Беспалов Е. И. Детская порнография: индустрия насилия. М. : Фонд «Дружественный Рунет», 2010. 32 с.

Популярним серед дівчат стало нанесення шрамів. Серед хлопців – «собачий кайф», це удушення або сильне натискання на грудну клітку, що призводить до втрати свідомості. Кінець у цих іграх завжди один – дитина вдається до самогубства.

За даними Національної поліції, було виявлено майже півтисячі «груп смерті». Повідомлення про такі деструктивні групи і про участь українських дітей у них серйозно тривожить суспільство.

Кривдники не вибирають випадкових дітей. Вони моніторять їхнє життя у соціальних мережах і лише тоді обирають жертву. Вони дивляться на кількість друзів, пости, музику, відеоролики, в яких групах перебуває дитина, які у неї фото, кольорова гама. Кривдники відчують, яких дітей можна обрати та як ними маніпулювати. Зазвичай діти хочуть самоствердження і бажають проявити себе, тому беруть участь у таких іграх. Найбільш уразливою є група дітей 5–8 класів, оскільки вони ще не розуміють загрози від злочинців і від страху виконують їхні накази. Старші підлітки вже розуміють, що таке суїцид, і усвідомлюють наслідки спричинення собі болю та ушкоджень, а менші можуть розказати батькам.

У так званих «групах смерті» злочинці організовують цілу систему роботи з цими дітьми. Зазвичай, щоб вступити в групу, слід подати заявку на вступ до неї. Якщо адміністрація групи «затвердить» кандидатуру, то ще й проведе невеличке психологічне вивчення особи та її готовності до самогубства за допомогою спілкування в приватному чаті. Далі адміністратор групи схиляє дитину до виконання завдань (квестів), причому майже всі завдання передбачають нанесення їй каліцтва або заподіяння собі болю. Усі ці «квести» обов'язково знімають на відео. Ці відеозаписи дитячих самогубств організатори спільнот здебільшого потім продають в Інтернеті.

Злочинці тонко розбираються в психології підлітків – вони використовують відразу три «больових точки»:

1) тиснуть на свідомість дітей (ти слабодухий і не можеш це зробити, тобі це «слабо») – багато підлітків виконують завдання, щоб довести собі й комусь свою силу і волю;

2) вони вміло маніпулюють дітьми – страх втратити рідних сильніший за страх власної смерті;

3) вони подають самогубство як втечу від усіх проблем у житті, допомогу і полегшення.

В законі про відповідальність за доведення людини до самогубства не передбачено, що винного можна притягти до відповідальності за доведення до самогубства за допомогою інформаційно-комунікативних технологій. Те, що написано в соцмережах, на сторінках дітей тощо не вважається доказом у суді.

Психологи зазначають такі *тривожні сигнали*, які вказують на те, що дитина вступила в небезпечну спільноту.

1. Дитина різко стає слухняною, але «відчуженою»: протягом 3–5 днів коло друзів, а головне – інтереси, різко змінюються. Підліток стає відстороненим від реального життя і починає погоджуватися з усім, що йому говорять, адже вважає, що все, що відбувається, не є важливим, а головна мета його життя – у віртуальному співтоваристві, де він нарешті зрозумів сенс життя і знайшов однодумців.

2. У підлітка змінюється розпорядок дня: він починає вечеряти в кімнаті, змінює час відвідувань секцій, в один і той же час сідає за комп'ютер.

3. Підліток млявий і постійно не висипається, може просипатись надто рано (о 4–5-й годині ранку). Цей час обрано спеціально: по-перше, пробудження вночі стомлює дитину, і тому вона швидко втомлюється, стає дратівливою і, що потрібно творцям небезпечних сайтів, розчаровується в житті. По-друге, в

досвітній період організм, налаштовуючись на пробудження, виробляє адреналін, тому підйом у цей час викликає тривожність і страх про майбутнє.

4. У малюнках повторюється той самий мотив: захопившись чимось, підлітки починають це демонструвати в малюнках. Тривожними сигналами вважаються малюнки метеликів (вони живуть лише один день) і китів (вони з відчаю викидаються на берег). Це символіка суїцидальних груп.

Спеціалісти вважають, що в *профілактичних цілях* важливо навчити дітей правильно користуватися мережею в будь-якому віці. Важливо скласти список домашніх правил користування Інтернетом, поставити обмеження на спілкування в чатах. З дітьми слід проводити бесіди про їх спілкування. При цьому батьки мають питати про це так, ніби про реальних друзів зі школи. Необхідно цікавитися людьми, з якими підліток спілкується за допомогою миттєвих повідомлень. Однак не слід влаштовувати допит. Бесіда має бути дружньою, інакше підліток не стане допускати батьків у свій особистий простір. Уберегти його від біди в цьому разі буде непросто. Вкрай необхідно вести з дитиною бесіди про здорове статеве життя. Усю інформацію, яку підліток знайде в Інтернеті, він може обговорити з батьками. Це не має бути чимось ганебним, забороненим. Відверті бесіди зі старшими допоможуть зрозуміти елементарні речі. Не варто пускати розвиток дитини в цій сфері за течією. Важливо навчити дітей не залишати інформацію про себе на будь-яких сайтах, не розміщувати свої фотографії в чатах і на майданчиках загального доступу. Розглянувши основні небезпеки в Інтернеті, можна здійснити відповідні дії, щоб уникнути негативних наслідків.

Діти часто не замислюються над достовірністю отриманої інформації, не вміють аналізувати та узагальнювати її, тому що у них відсутнє або недостатньо розвинуте критичне мислення. Якщо під час підготовки і навчання недостовірна чи неправдива інформація до життєвого ризику не призводить, то у разі пошуку

інформації, що стосується здоров'я, ризик істотно збільшується. Проблеми, що стосуються як фізичного, так і психічного здоров'я, мають обговорюватися лише у родині, із дорослими та фахівцями. В Інтернеті на різноманітних форумах досить легко знайти інформацію, яка є не лише антинауковою, а й життєво небезпечною, якщо нею скористатися.

Практичний досвід формування у дітей стійкої мотивації до безпечної поведінки у мережі Інтернет свідчить про необхідність вироблення у дітей навичок самостійного мислення. Але самі знання не є запорукою бажаного результату, діти мають навчитись самостійно аналізувати ту інформацію, яку вони отримують, подорожуючи віртуальним світом. Отже, їх необхідно навчити *критично мислити*, критично сприймати те, що їм пропонується.

Термін «критичне мислення» з першого погляду є досить розмитим та багатозначним. Він породжує численні асоціації та тлумачення. Американський фахівець Річард Пауль запропонував таке визначення: *критичне мислення* – це мислення про мислення, коли ви мислите задля вдосконалення свого мислення. Тут є важливими дві обставини:

- 1) критичне мислення – це не просте мислення, а мислення, яке призводить до самовдосконалення;
- 2) бажане самовдосконалення приходить з навичками використання стандартів коректного оцінювання процесу мислення¹⁴⁷.

Професор Девід Клустер називає п'ять *складових критичного мислення*.

1. Критичне мислення – мислення самостійне. Ніхто не може думати за нас. Ми формулюємо свої ідеї, оцінки й переконання лише самі та для самих себе. Мислити критично можна в будь-якому віці, навіть малята здатні думати

¹⁴⁷Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П., Сукенко І. М. Критичне мислення: як цьому навчати : наук.-метод. посіб. / за наук. ред. О. І. Пометун. Харків, 2007.

критично і цілком самостійно. Самостійність – перша і, можливо, найважливіша ознака критичного мислення.

2. Інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення. Знання створює базу, без якої людина не може мислити критично. Щоб висловити складну думку, треба переосмислити велику кількість фактів, ідей, теорій і концепцій.

3. Критичне мислення починається з постановки запитань і з'ясування проблем, які треба вирішити. Люди є допитливими за своєю природою. Ми помічаємо щось нове і хочемо довідатися, що це таке. «Жити – означає мати проблеми, а вирішувати їх – означає зростати інтелектуально», – писав Дж. Гілфорд. Американський філософ і педагог Джон Дьюї вважав, що критичне мислення виникає тоді, коли діти починають працювати над вирішенням конкретної проблеми: «Тільки борючись із конкретною проблемою, шукаючи власний вихід із ситуації, учень дійсно думає».

4. Критичне мислення прагне до переконливої аргументації. Критично мисляча людина може знайти власний спосіб вирішення проблеми й обґрунтувати це рішення розумними доказами. Вона усвідомлює, що існують ще й інші шляхи вирішення проблеми, але може довести, що її рішення є оптимальним.

Будь-яка аргументація містить у собі чотири основних елементи:

- твердження (теза, основна ідея);
- доводи;
- докази (цифри, цитата з тексту, особливий досвід);
- підставу (точка відліку, що дає обґрунтування всій аргументації).

5. Критичне мислення є мисленням соціальним. Особиста думка перевіряється й удосконалюється, якщо нею поділитися з іншими. Коли ми

дискутуємо, сперечаємося, обмінюємося думками з іншими людьми, ми уточнюємо й поглиблюємо свою власну позицію¹⁴⁸.

На погляд авторів монографії, дітей і підлітків важливо озброїти знаннями таких трьох *параметрів оцінювання достовірності сайтів та інформації в Інтернеті*, що використовуються для пошуку інформації.

1. Навігація та зручність використання. Для того щоб можна було скористатися корисною інформацією, розміщеною на сайті, важливо, щоб такий сайт можна було досить просто знайти та ефективно використовувати. Він має бути зручним у навігації, щоб у ньому, рухаючись за гіперпосиланнями, можна було легко знаходити потрібну інформацію, оминаючи зайву, нецікаву й непотрібну.

2. Авторство. На сайті має бути інформація як про власників (тих, хто створив і розмістив сайт в Інтернеті), так і про авторів статей, розміщених на ньому. На сайті мають бути такі відомості, як повне ім'я автора, рід його занять, його досягнення в певній галузі знань.

3. Надійність змісту. Діти мають з'ясувати, чи містить сайт лише рекламу, чи власну думку автора, чи виключно наукові знання, і чи може насправді він бути джерелом інформації, необхідної для навчання. З якою метою надається чи пропонується інформація і кому вона є вигідною, корисною? Дуже важливо, щоб діти усвідомлювали, чи потрібен їм цей сайт для пошуку інформації¹⁴⁹.

На перший план боротьби з насильством над дітьми за допомогою сучасних технічних засобів необхідно ставити вивчення наслідків застосування нових технологій і забезпечення захисту потерпілих. Разом із тим треба

¹⁴⁸Фатурова В. М. Інтернет-середовище як фактор психологічного розвитку комунікативного потенціалу особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2004.

¹⁴⁹Кущенко О. С. Формування культури інтернет-комунікації майбутніх учителів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Клас. приват. ун-т. Запоріжжя, 2008.

провести нові дослідження для оцінювання специфічних наслідків, пов'язаних із застосуванням нових технологій, і вивчення раніше невідомих форм насильства, що виникли одночасно зі зростанням підключень до Інтернету. До найбільш пріоритетних напрямів досліджень належать вивчення наслідків тривалого зіткнення з матеріалами шкідливого змісту, а також аналіз природи і наслідків злочинів, пов'язаних з експлуатацією неповнолітніх їх однолітками.

Отже, *психологічна безпека* як стан збереження психіки дитини є підтриманням певного балансу між негативними впливами на неї навколишнього середовища і стійкістю її самої до негативних факторів, здатністю подолати такі дії власними ресурсами та/або за допомогою об'єднання з дорослими й однолітками. Основою конструювання дитячої безпеки виступає міжособистісна взаємодія з дорослими й однолітками, починаючи від первинного вільного від насильства спілкування з матір'ю для досягнення дитиною психоемоційного благополуччя і почуття захищеності.

Заходи, які вживають окремі держави, в т.ч. і України, не можуть бути достатніми. Потрібен спільний підхід усіх зацікавлених сторін для підтримки права дітей на доступ до інформації, а також і на захист від шкоди, яка може бути їм завдана. Такий підхід підкреслює необхідність серйозної відповідальності з боку бізнес-організацій, а також урядів та громадянського суспільства. Точно так само, як діти і підлітки змінюють свої способи спілкування і зв'язку в інформаційну еру, уряди і системи також мусять знаходити нові методи.

Сім'ї зазвичай є першою лінією захисту дітей і молоді. Але, з огляду на, що не всі сім'ї однаково підготовлені до виконання цього завдання стосовно віртуального світу, і що різні діти піддаються різному ризику, сім'ї та опікуни потребують спеціальної підтримки.

Шкода, заподіяна дітям і підліткам у віртуальному середовищі або за його допомогою, являє собою акти реального насильства і має наслідки в реальному світі. Це насильство, починаючи з матеріалів, що зображують сексуальне насильство над дітьми, і до переслідування в мережі, виникає в результаті нових форм соціальної взаємодії, які існують в якісно іншому середовищі, загальновідомому як кіберпростір. Психологічні наслідки будь-якого насильства можуть проявитися через роки. Віктимні підлітки, стаючи дорослими, часто страждають на безсоння та психічні розлади, вони стають схильними до підозрілості, тривожності, депресивності та суїцидальної поведінки. У подальшому житті вони можуть страждати від емоційного розладу, різкої зміни настрою, поведінки та нервозності й відчувати невпевненість у собі. Вони все життя прагнуть до захисту свого електронного «життя», уникають групових зустрічей, відчувають нервозність у разі отримання мобільних повідомлень або електронної пошти, уникають говорити про комп'ютери або мобільні телефони, про засоби захисту інформації та авторські права. Віктимність неповнолітніх жертв сексуального насильства проявляється у нездатності своєчасно та правильно оцінити ситуацію, спрогнозувати її розвиток чи виробити та реалізувати ефективні стратегії поведінки у процесі взаємодії зі злочинцем, що визначається взаємозв'язком вікового, особистісного, дізонтогенетичного та психопатологічного факторів.

5.3. Розпізнавання педосексуальної поведінки та умова запобігання статевим злочинам проти дітей

Згідно з емпіричним дослідженням майже половина злочинців, які вчиняють розпусні дії щодо неповнолітніх, використовують так звану поведінку

«грумінгу», щоб змусити жертву вступити в сексуальні відносини¹⁵⁰. Одне з найбільш конкретних і всеосяжних визначень грумінгу було запропоновано Кравеном (Craven) та співавторами¹⁵¹, які визначили сексуальний *грумінг* як «процес, за допомогою якого людина готує дитину, близьких людей і навколишнє середовище до жорстокого поводження з цією дитиною». Процес підготовки до злочину може відбуватися впродовж тривалого періоду часу¹⁵².

Конкретні цілі охоплюють отримання доступу до дитини, отримання її згоди та збереження дитиною конфіденційності з метою уникнення розголосу. Цей процес слугує зміцненню агресивної поведінки правопорушника, оскільки може використовуватися як засіб виправдання або заперечення його дій.

Успішний грумінг передбачає вправне маніпулювання дитиною і суспільством, з тим щоб сексуальне насильство можна було легко зробити непоміченим¹⁵³. Розбещувачі дітей, які використовують грумінг, часто роблять це, зберігаючи при цьому вигляд доброти, чарівності й турботи¹⁵⁴. Вони стратегічно маніпулюють жертвою, її родиною та суспільством, щоб приховати свої девіантні наміри й уникнути їх виявлення. Ця поведінка містить у собі такі стратегії, як вибір уразливої жертви, отримання доступу до дитини, розвиток довіри і зниження чутливості жертви до дотиків.

Значна кількість досліджень свідчить про те, що переважна більшість випадків сексуального насильства над дітьми ніколи не розкривається, і передбачається, що всього лише 5 % тих злочинців, що вчинили сексуальні злочини стосовно дітей, коли-небудь затримують. Часто після затримання

¹⁵⁰McAlinden A.-M. Setting'em up': Personal, Familial and Institutional Grooming in the Sexual Abuse of Children. Social & Legal Studies 2006. № 15(3). P. 339–362.

¹⁵¹Craven S., Brown S., Gilchrist E. Sexual Grooming of Children: Review of Literature and Theoretical Considerations. Journal of Sexual Aggression 2006. № 12(3). P. 287–299.

¹⁵²Wood P. B., Wilson J. A., Thorne D. P. Offending Patterns, Control Balance, and Affective Rewards among Convicted Sex Offenders. Deviant Behavior. 2015. № 36(5). P. 368–387.

¹⁵³van Dam C. The Socially Skilled Child Molester: Differentiating the Guilty From the Falsely Accused. New York: Haworth Press, 2006.

¹⁵⁴van Dam C. Identifying Child Molesters: Preventing Child Sexual Abuse by Recognizing the Patterns of Offenders. Binghamton ; NY: The Haworth Press, 2001.

розбещувача малолітніх починається обурення, оскільки громадськість задається питанням, чому жодна з дій злочинця не була виявлена заздалегідь. Проте згідно з дослідженнями Джилеспі (Gillespie)¹⁵⁵, Оста (Ost)¹⁵⁶ та Уінтерс (Winters)¹⁵⁷ дуже мало ймовірно, що поліція і члени спільноти зможуть виявити грумінг, який починається до жорстокого поводження у випадках внутрішньородинного і професійного насильства над дітьми.

Кравен (Craven) та співавтори вважають, що ідентифікацію грумінгу легше проводити ретроспективно (спираючись на інформацію, яка вже існує), ніж проспективно (спостерігаючи за тим, що відбувається). Імовірно, це пов'язано з тим, що багато видів поведінки грумінгу здаються безневинними за своєю природою і типовими для взаємодії дорослих дітей, тоді як мотивація, що стоїть за такою поведінкою, є пов'язаною зі сексуальною девіацією. Крім того, злочинці зазвичай змінюють свої стратегії, якщо побоюються розкриття інформації, що робить ідентифікацію їх злочинної поведінки ще більш складним завданням.

Особливо складно відрізнити сексуально мотивований грумінг від нормальної взаємодії дорослого з дитиною, коли свідки не знають тактики грумінгу, яку застосовують розбещувачі малолітніх.

Отже, дуже важливо дізнатися більше про сексуальну поведінку цих правопорушників і про те, як їх можна ідентифікувати до вчинення насильства.

У дослідженні Уінтерс (Winters) і Джеглік (Jeglic) емпірично вивчалася здатність людей розпізнавати поведінку сексуального грумінгу. Використовуючи віньєтки сценаріїв сексуального грумінгу, автори виявили, що

¹⁵⁵ Gillespie A. A. Child Protection on the Internet Challenges for Criminal Law. *Child and Family Law Quarterly*. 2002. № 14 (4). P. 411–425.

¹⁵⁶ Ost S. Getting to Grips with Sexual Grooming? The New Offence Under the Sexual Offences Act 2003. *Journal of Social Welfare and Family Law*. 2004. № 26(2). P. 147–159.

¹⁵⁷ Whittle H. C., Hamilton-Giachritsis C. E., Beech A. R. A Comparison of Victim and Offender Perspectives of Grooming and Sexual Abuse. *Deviant Behavior*. 2015. № 36(7). P. 539–564.

знання його тактики сприяє ранньому виявленню і запобіганню сексуальному насильству над дітьми¹⁵⁸.

Дані літератури з дослідження сексуального грумінгу свідчать про те, що цей процес складається з низки етапів, які виконує розбещувач дітей, готуючи жертву до майбутнього сексуального насильства^{159,160}. Слід зазначити, що наразі ще не існує валідизованої моделі сексуального грумінгу, оскільки важко визначити природу і масштаби цього процесу¹⁶¹. Як було виявлено щодо сексуального грумінгу в Інтернеті, ця поведінка характеризується високим рівнем варіативності залежно від залучених осіб¹⁶². Крім того, часто майже неможливо точно визначити, де починається й де закінчується поведінка сексуального грумінгу, та як вона змінюється протягом усього процесу здійснення злочину¹⁶³. Проте існує величезна кількість літератури, в якій передбачається, що існують загальні види грумінгу, «стадії» або «кроки», які виникають у процесі вибору уразливої жертви, отримання доступу до дитини, розвитку довіри і зниження чутливості жертви до дотиків.

Перший крок у грумінгу – це вибір жертви, який може ґрунтуватися на привабливості, легкості доступу або передбачуваній уразливості дитини^{164,165}. Було виявлено, що, обираючи жертву, правопорушники часто звертали увагу на такі фізичні характеристики дитини, як зовнішня привабливість (42 %), одяг

¹⁵⁸Winters G. M., Jeglic E.L. Stages of Sexual Grooming: Recognizing Potentially Predatory Behaviors of Child Molesters. *Deviant Behavior*. 2017. № 38:6. P. 724–733.

¹⁵⁹ Lanning K. V. *Child Molesters: A Behavioral Analysis for Professional Investigating the Sexual Exploitation of Children*. National Center for Missing and Exploited Children. 5th ed. 2010.

¹⁶⁰ Leclerc B., Proulx J., Beauregard E. Examining the Modus Operandi of Sexual Offenders Against Children and Its Practical Implications. *Aggression and Violent Behavior* 2009. № 14(1). P. 5–12.

¹⁶¹ Williams A. Child Sexual Victimization: Ethnographic Stories of Stranger and Acquaintance Grooming. *Journal Of Sexual Aggression*. 2015. № 21(1) P. 28–42.

¹⁶² Whittle H. C., Hamilton-Giachritsis C. E., Beech A. R. A Comparison of Victim and Offender Perspectives of Grooming and Sexual Abuse. *Deviant Behavior*. 2015. № 36(7). P. 539–564.

¹⁶³ Mooney J.-L., Ost S. Group Localized Grooming: What Is It and What Challenges Does It Pose for Society and Law? *Child and Family Law Quarterly* 2013. № 25(4). P. 1–20. URL: http://eprints.lancs.ac.uk/67529/1/GLG_paper.pdf.

¹⁶⁴ Lanning K. V. *Child Molesters: A Behavioral Analysis for Professional Investigating the Sexual Exploitation of Children*. National Center for Missing and Exploited Children. 5th ed. 2010.

¹⁶⁵ Mooney J.-L., Ost S. Group Localized Grooming: What Is It and What Challenges Does It Pose for Society and Law? *Child and Family Law Quarterly* 2013. № 25(4). P. 1–20. URL: http://eprints.lancs.ac.uk/67529/1/GLG_paper.pdf.

(27 %) або низький зріст (18 %). До того ж виявлено, що розбещувачі малолітніх націлені на дітей залежно від сімейних ситуацій, наприклад обирають тих, хто живе в односімейних домогосподарствах, оскільки часто в цих випадках за дітьми може бути менше нагляду з боку дорослих, або тих, де батьки-опікуни можуть покладатися на допомогу інших з обов'язками з догляду за дітьми. Крім того, діти, в сім'ях яких є алкогольна або наркотична залежність, емоційні або психічні проблеми, розбіжності в шлюбі, проблеми домашнього насильства або зневажливе ставлення до дітей, більше ризикують стати жертвами сексуального насильства, оскільки ці ситуації можуть також призвести до зменшення батьківського нагляду.

Правопорушник також може шукати дітей з психологічною уразливістю, яка призводить до їх ізолюваності від інших, причиною якої можуть бути, наприклад, низька самооцінка, низька впевненість у собі, незахищеність, незадоволені потреби або наївність. Було виявлено, що 49 % збоченців націлені на дітей, яким бракує впевненості та самоповаги, а ще 13 % – на наївних і довірливих дітей. У літературі з грумінгу в Інтернеті було висловлено припущення, що дитина, яка є ізолюваною і позбавленою соціальної підтримки, з більшою імовірністю спілкуватиметься з незнайомцем, який пропонує свої визнання та підтримку¹⁶⁶. Дослідження показало, що відбір жертви – це зазвичай неймовірно стратегічний та добре спланований процес, який є першим кроком у процесі сексуального грумінгу.

На другому етапі процесу сексуального грумінгу розбещувач отримує доступ до потенційної жертви з метою ізолювати дитину як фізично, так і емоційно від оточення. Внутрішньосімейні правопорушники, які вчиняють сексуальний злочин проти члена своєї сім'ї, мають жертв, які зазвичай є легко

¹⁶⁶ Williams R., Elliott I. A., Beech A.R. Identifying Sexual Grooming Themes Used by Internet Sex Offenders. *Deviant Behavior*. 2013. № 34(2). P. 135–152.

доступними в домашній обстановці завдяки раніше наявним відносинам. Наприклад, було виявлено, що 41 % злочинців здійснюють інцест, просто проникаючи в спальню дитини. З іншого боку, правопорушники поза сім'єю часто шукають ситуації, в яких жертви будуть легко доступними, наприклад відвідуючи торгові центри, галереї, школи, паркі, басейни, ярмарки тощо. 33 % правопорушників, які не є членами сім'ї, докладають багато зусиль, щоб мати вільний доступ до будинку жертв та бути ближче до дітей. Ці типи злочинців можуть запропонувати допомогу по дому, взяти на себе роль «батька» для дитини, запропонувати доглянути за дитиною тощо. Розбещувачі дітей часто шукають роботу, яка передбачає спілкування з дітьми, наприклад це вчителі, працівники дитячих установ, працівники закладів культури, які працюють з дітьми, водії автобусів чи тренери. Ті, що зарекомендували себе в професійному середовищі, можуть шукати привід для зустрічі з дитиною після уроків або пропонувати взяти її із собою на прогулянку. Ці дії зазвичай виключають інших дорослих, щоб дитина залишалася одна. Крім того, в моделі грумінгу, яку запропонували Муні й Ост (Mooney and Ost), цей другий етап може охоплювати залучення дитини в спілкування (наприклад, пропозиція поїздки, запрошення на вечірку, пропозиція наркотиків або алкоголю), щоб ініціювати контакт із жертвами. Усі ці методи використовуються, щоб отримати доступ до жертви, що спрощує грумінг і насильство.

Наступний етап у процесі грумінгу передбачає емоційне вербування жертви. Розвиток оманливої довіри – це здатність розбещувача дітей «розвивати відносини з потенційними жертвами і, можливо, їхніми родинами, призначені для задоволення власних сексуальних інтересів злочинця»¹⁶⁷. Цей крок часто розглядається як центральна роль процесу грумінгу, коли злочинець установлює

¹⁶⁷ Olson L.N., Daggs J.L., Ellevold B.I., Rogers T.K.K. "Entrapping the Innocent: Toward a Theory of Child Sexual Predators' Luring Communication." *Communication Theory* 2007. № 17 (3). P. 231–251.

довіру і співпрацю з жертвою. Злочинець досягає цього, коли розвиває дружні стосунки з дитиною, дізнається про її інтереси, надає допомогу, обсипає дитину подарунками та увагою або ділиться секретами¹⁶⁸. Така поведінка використовується, щоб створити у дитини враження, що між ним і потенційним злочинцем існують любовні й виняткові відносини.

Злочинець зображує себе людиною, що не становить загрози, з якою дитина може розмовляти і проводити час. На цьому етапі злочинець коригує свої стратегії залежно від віку дитини, на яку він націлився, потреб дитини і передбачуваних уразливостей дитини. Залежно від віку дитини це може охоплювати спілкування з дитиною на рівні однолітків, наприклад ігри з дітьми молодшого віку або розмови на сексуальні теми з підлітками. Розбещувач малолітніх може також використовувати стимули (наприклад, гроші, частування, подарунки, розважальні поїздки) для розвитку «особливих відносин». Головна мета цього етапу – встановити довіру, яка потім надає можливість злочинцеві контролювати дитину і маніпулювати нею, щоб вона брала участь у сексуальному насильстві.

Після того як розбещувач малолітніх завоював довіру дитини, він може поступово посилювати фізичний контакт, щоб знизити чутливість дитини до дотиків та підготувати її до сексуального контакту. Часто це починається з начебто випадкового дотику або невинної поведінки, яка потім переростає в більш інтимні дотики. Наприклад, розбещувач малолітніх може спочатку обіймати або поплескувати дитину по спині, а потім поступово переходити до боротьби, лоскотання або масажу спини і в кінцевому підсумку – до сексуального контакту. Інша тактика охоплює ігри в хованки в темряві, ігри в покер на роздягання, купання голим, витирання дитини рушником, масаж,

¹⁶⁸ McAlinden A.-M. Setting'em up': Personal, Familial and Institutional Grooming in the Sexual Abuse of Children. Social & Legal Studies 2006. № 15(3). P. 339–362.

фізичні ігри, обійми або демонстрацію дитячої порнографії'. Найбільш поширені стратегії дотиків, які використовуються під час інцесту, охоплюють обійми, проникнення в спальню дитини, боротьбу або використання сексу як гри, як пропозицію масажу і розгляду геніталій. Припускають, що використовується не лише фізична, а й психологічна десенсибілізація. Наприклад, розбещувач малолітніх може почати обговорення тем сексуального характеру в спробі досягти більшої сексуалізації.

Отже, злочинець використовує кілька етапів у процесі сексуального грумінгу, включно з вибором уразливої жертви, отриманням доступу до дитини, розвитком довірливих відносин і зниженням чутливості дитини до дотиків. Однак слід підкреслити, що не всі сексуальні злочинці, які вчиняють злочини проти дітей, виявляють поведінку грумінгу. Крім того, існують різні форми грумінгу (наприклад, грумінг у мережі Інтернет, в установах або сім'ях жертви, сімейні сексуальні грумінги).

Результати досліджень показують, що батьки чи інші зацікавлені особи мають труднощі не лише з виявленням більш прихованих форм поведінки сексуального грумінгу (таких, як вибір уразливої жертви і розвиток довіри), а і з виявленням явних форм сексуальної поведінки (таких, як зниження чутливості дитини до дотиків та отримання доступу до неї). Імовірно, що як явну, так і приховану сексуальну поведінку легше ідентифікувати ретроспективно, а не проспективно.

Після ідентифікації люди можуть обурюватися, що сексуального злочинця не вдалося ідентифікувати раніше. Однак, як було виявлено Уінтерс і Джеглік (Winters and Jeglic), коли люди дізнаються, що людина вчинила сексуальний злочин проти дитини, вони переоцінюють імовірність того, що вони це могли передбачити. Цей феномен упередженості в ретроспективі може призвести до звинувачення родини чи спільноти жертви в тому, що вони не запобігли

насилъству. Важливо зауважити, що люди можуть бути не в змозі розпізнати потенційно хижацьку поведінку до вчинення насилъства. Тому зусилля слід зосереджувати на навчанні спільноти тому, як виявляти таку поведінку з метою запобігання сексуальному насилъству над дітьми.

РОЗДІЛ 6

БЕЗПЕКА ДІТЕЙ В ІНТЕРНЕТІ: РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ДІТЬМИ

Маннапова К. Р., Шахова О. Г., Шиліна А. А.

Ключові слова: діти, дитина, дитинство, безпека дитини, безпечне дитинство, захист дітей, підліток, неповнолітній, педофіли, педофілія, профілактика педофілії, грумінг, Інтернет, кібергрумінг, злочин, злочинець, злочинність, кіберзлочинність, психолог, соціальних педагог, психологічна методика, профілактичні заняття.

Чи є способи профілактики, які надають можливість захистити дітей від педофілів? Цим займаються в різних країнах десятки всіляких організацій – і державні, і громадські, і приватні.

Є, наприклад, у Німеччині Фонд Гензель + Гретель (Stiftung Hänsel + Gretel), що існує головним чином за рахунок добровільних пожертвувань. Він проводить просвітницькі заходи в дитячих садках і школах. У дитячих садах, наприклад, використовується ситуативна гра зі «скарбом». Керівник фонду – Жером Браун (Jerome Braun). За допомогою ящика-скарбу, заповненого різними предметами, малюки освоюють основні принципи профілактики сексуальних домагань. У ящику є кийок з написом «Stop», є велике серце, магнітні дошки і магнітні картки, за допомогою яких дітей вчать, як називаються ті чи інші частини тіла. За допомогою таких магнітів діти, граючи, показують, де їм подобається, коли їх чіпають дорослі, а де – ні.

Для початкових шкіл у цього фонду є інша методика, якою охоплено за останні сім років вже понад 50 тисяч дітей. Це свого роду пересувна виставка в

шість етапів. Дітям пояснюють, до кого і куди вони можуть звернутися за допомогою, що є хороші, а є погані секрети, як поводитись у критичній ситуації, як правильно сказати «ні». Для цього, зокрема, діти просовують голову в спеціальний отвір, за яким встановлено вимірювач рівня шуму, і кричать щосили «ні», а потім дивляться, на скільки децибел вони накричали. Чим більше, тим краще.

А що в Україні? Фахівці Харківського національного університету внутрішніх справ також розробили заходи для профілактики грумінгу та сексуального насильства над дітьми.

Інтернет є величезним джерелом інформації для всіх, зокрема дітей. Однак юні користувачі можуть знайти в мережі не лише навчальні онлайн-уроки, ігри, розважальний контент і можливість поспілкуватися з друзями. Часто, самі того не підозрюючи, підлітки потрапляють у руки злочинців. Публікація фото в соціальних мережах, відкритий профіль – все це підвищує ризик стати жертвою кібернасильства, наслідки якого можуть бути дуже небезпечними.

Кібергрумінг – це вибудовування дорослим довірчих відносин з дитиною за допомогою Інтернету для його сексуальної експлуатації в подальшому, залякування і шантажу. Це може бути виманювання інтимних знімків, примушування до відеозаписів сексуального характеру або навіть вимога зустрічей для сексуального контакту. \

Для грумінгу онлайн зловмисники використовують соціальні мережі, електронну пошту, текстові повідомлення, чати в онлайн-іграх, а також інші веб-сайти для спілкування між користувачами.

Кіберзлочинці користуються недосвідченістю неповнолітніх, застосовують психологічні маніпуляції і переконання, щоб жертви добровільно погоджувалися на їх небезпечні пропозиції.

Тому дуже важливим є проведення профілактичних занять із дітьми, **метою** яких є формування у дітей навичок безпечної життєдіяльності, ключових комунікативних компетенцій (відповідального ставлення до себе і людей, обережності, готовності до дій у небезпечних ситуаціях) та правил безпечної поведінки в Інтернеті.

Заняття *розраховано* на учнів молодшого, середнього та старшого шкільного віку, їх можуть *проводити* психолог, соціальний педагог або підготовлений класний керівник.

У кожному плані заняття зазначено завдання, тривалість, учасників, необхідні матеріали, а також сценарій заняття.

У сценаріях профілактичних занять більш важливими є не стільки процедура проведення вправи, скільки її обговорення, висновки учасників, до яких ведучий має апелювати під час опрацювання правил безпечної поведінки, підкреслюючи цим взаємозв'язок між ними.

СЦЕНАРІЇ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ «БЕЗПЕКА В ІНТЕРНЕТІ»

УРОК ДЛЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Мета:

- сприяти формуванню в учнів навичок безпечної життєдіяльності, ключових комунікативних компетенцій (відповідального ставлення до себе і людей, обережності, готовності до дій у небезпечних ситуаціях);
- сприяти розвитку обережності, уваги, кмітливості;

- сприяти вихованню відповідального ставлення до свого життя і здоров'я;
- навчити дитину застосовувати у повсякденному житті п'ять правил безпечної поведінки: «Тут мене не торкайся!»

Тривалість заняття: 35–45 хв.

Учасники: діти віком 6–9 років.

Необхідні матеріали: виготовлений заздалегідь плакат із веселкою почуттів, казкові персонажі Зайчик та Вовк, аркуші паперу формату А5, набір кольорових олівців, набір кольорових стікерів або наліпок.

«Вітаю, діти, подивіться, яка казкова веселка почуттів. Як ви думаєте, чим вона цікава?» *(Відповіді дітей)*.

«Дійсно, на ній присутні майже всі почуття, які відчуває людина. Які емоції, почуття ви знаєте? *(Відповіді дітей)*. Давайте прикріпимо стікери-наліпки на нашу чарівну веселку у місці з емоцією, настроєм, почуттям, яке кожен із вас зараз відчуває. *(Розподіляють наліпки на веселці, ведучий допомагає)*.

«Скажіть, будь ласка, яким може бути настрій у людей»

«А чому настрої може бути поганим?»

«Що або хто його можуть зіпсувати?»

«А інша людина може зіпсувати настрій? Як? *(Відповіді: нагрубив, обізвав, штовхнув)*. Вам буде прикро? Як це відобразиться на вашому настрої?» *(Відповіді дітей)*.

«Це правда, в нашому житті зустрічаються не лише небезпечні предмети, а й небезпечні люди. Які дорослі можуть бути небезпечними? *(Відповіді: люди неприємної зовнішності, неприємно одягнені тощо)*. Чи завжди приємна зовнішність означає і добрі наміри?»

«Як можна ще назвати людей, у яких цілі і дії злочинні? (*Злочинці, зловмисники, і терористи*). Чи завжди це лише чужі люди?»

«Як ви думаєте, чого поганого вони можуть нам зробити?» (*Пограбувати квартиру, вкрати дитину, вбити людину, побити тощо*).

«Буває так, що ці дорослі роблять з дітьми щось секретне і таке, що може визивати сором. Чи знаєте ви такі випадки?» (*Відповіді дітей*).

«Я хочу вас познайомити з Вовком та Зайчням (*якщо в наявності є іграшки, ведучій може розігрувати казку*). Зайчня вважає Вовка своїм справжнім другом, він любить, коли Вовк возить його на своїй спинці, лоскоче та обіймає, бере на прогулянки та ночівлю, дарує подарунки навіть без приводу, розмовляє на теми, яких уникають мама і тато Зайченятка, а найбільше йому подобається, що для Вовка він улюбленець, та «найособливіший» Зайчик. Та одного разу Вовк почав дивно поводитись: притискатись, знімати із Зайченятка одяг... Зайчня дуже злякався, та Вовк заборонив розповідати про це іншим, бо це їхній секрет. Декілька днів Зайчня не знаходив собі місця, плакав та боявся, набравшись сміливості він розповів мамі й татові, а після цього Вовка покарали. Чи були Вовк та Зайчня справжніми друзями? Чи підтримуєте ви рішення Зайчня розповісти цей “секрет” батькам? Чи нагадує ця історія щось у вашому житті?» (*Відповіді дітей*).

«Пропоную вам розібрати павила, які допоможуть уникнути спілкування з такими людьми. Чи згодні?»

«Правило “Тут мене не торкайся” – про те, що інші не повинні торкатися частин тіла дитини, що прикриті спідньою білизною. І ви також не повинні торкатися до цих частин тіла інших людей. Правило «”Тут мене не торкайся” містить у собі ще 5 маленьких, але важливих правил» (*ведучій на своїй долоньці, загинаючи пальці, розповідає про правила*).

1. Твоє тіло належить тобі.

Твоє тіло належить лише тобі, і ніхто не може торкатися до нього без твого дозволу. Ти можеш відмовитися від поцілунку або ласки навіть з боку людини, яку любиш, і сказати твердо «ні» будь-якому дотику, який тобі не подобається. Ти можеш розповісти про те, що сталося, дорослому, якому довіряєш, і навіть якщо тобі не вірять, наполягати на своєму, щоб тобі повірили та сприйняли всерйоз.

2. Пристойні «хороші» доторкання – недоречні «погані» доторкання.

Не можна, щоб будь-хто дивився чи торкався інтимних частин твого тіла або прохав тебе подивитися чи доторкнутися до інтимних частин тіла іншої людини. І ти можеш голосно сказати: «Тут мене не торкайся!» Є чітка та легка для запам'ятовування межа – твоя спідня білизна. Але іноді дорослі (вчителя, батьки або лікарі) можуть торкатися до дітей, проте ти можеш сказати «ні», якщо відчуваєшся незручно у такій ситуації. З іншого боку, хороші дотики роблять тебе щасливим. Наприклад, коли вчитель поплескує тебе по плечу за те, що ти поділився чи гарно виконав завдання.

3. Хороші секрети – погані секрети.

«Секрети» можуть бути хорошими й поганими. Будь-який секрет, що породжує почуття неспокою, тривоги, страху або суму, не слід зберігати. Навпаки, про нього треба розповісти людині, якій ти довіряєш (батькам, учителю, поліцейському, лікарю). Нумо, спробуємо навести приклади «хороших» та «поганих» секретів. (*У ведучого можуть бути заготовлені варіанти прикладів*).

4. Захист є обов'язком дорослих.

Ти завжди можеш обговорити тривожні питання зі своїми батьками або дорослим, якому довіряєш. Обов'язково розповідай батькам про людей, які пропонують подарунки, просять зберегти щось у секреті або намагаються

залишитися з тобою віч-на-віч. Ніколи не сідай в машину і не приймай подарунки або запрошення від незнайомих людей.

Виконаймо завдання. Покладіть свою долоньку на аркуш паперу та обведіть її, я пропоную вам вибрати людей, яким можна довіряти, які завжди знаходитимуть час, щоб вислухати та допомогти вам. Одні живуть з вами разом, інші поза родиною – вчитель, лікар, сусіди. Хай кожен із вас напише 5 таких дорослих – по одному на кожний палець вашої долоньки. Подивіться на свою роботу та посміхніться цим людям.

5. Правило «Ні – біжи – розкажи!»

Ніколи не розповідай чужим дорослим, що буваєш сам-один. Не підходь до дверей, коли сам вдома, і хтось дзвонить у двері. Близькі мають ключі від дому, а якщо це неочікувані гості – то вони можуть зателефонувати твоїм батькам, а ті вже попередять тебе.

Ти можеш говорити «Ні» будь-кому, хто робить тобі неприємно, боляче, коли ти відчуваєш страх, сором, провину чи тривогу. Будь-кому, хто змушує тебе робити дивні або непристойні речі, від яких тобі страшно, соромно чи тривожно. Яке правило треба пам'ятати, щоб убезпечити себе? Навіть якщо сталося щось погане, а кривдник говорить тобі, що не можна нікому говорити про це, адже буде гірше, він заподіє шкоду тобі чи твоїм близьким, не вір. Ця людина говорить неправду, бо хоче приховати свій поганий вчинок. Ти не винний, що зустрів таку людину, і не мусиш зберігати цей секрет.

Доросла людина має просити про допомогу лише дорослих. Якщо хтось із дорослих просить про допомогу дитину, ця людина може бути небезпечною. І тоді ви знаєте, як діяти. (*Діти повторюють правило «Ні – біжи – розкажи!»*).

Що нового ви сьогодні дізнались на уроку?

Які правила ми сьогодні вивчили?

Що таке «інтимна зона», де її межі?

Хто і коли може вас торкатися і що спочатку має зробити ця людина?
(*Спитати дозволу*).

Кому можна розповідати про те, що хтось торкався вашого тіла, і вам це було неприємно, боляче, соромно (особливо якщо це була доросла людина)?

Чи варто говорити «Ні», коли ви відчуваєте, що ситуація лякає, тривожить?

Дякую Вам за наше заняття!

УРОК ДЛЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Мета:

- сприяти формуванню в учнів навичок безпечної життєдіяльності, ключових комунікативних компетенцій (відповідального ставлення до себе і людей, обережності, готовності до дій у небезпечних ситуаціях);
- сприяти розвитку обережності, уваги, кмітливості;
- сприяти вихованню відповідального ставлення до свого життя і здоров'я;
- навчити дитину застосовувати у повсякденному житті п'ять правил безпечної поведінки: «Тут мене не торкайся!»

Тривалість заняття: 45–60 хв.

Учасники: діти віком 10–13 років.

Необхідні матеріали: трафарети тіла людини (контури), аркуші паперу формату А3 та А5, набір кольорових олівців, журнали для нарізок та колажу, набір кольорових стікерів.

«Доброго дня! Сьогодні ми будемо говорити про ваше здоров'я та безпеку. Усі ви знаєте про правила поводження із небезпечними предметами, проте у нашому житті зустрічаються не лише небезпечні предмети, а й небезпечні люди.

Як ви вважаєте, які дорослі можуть бути небезпечними? *(Відповіді: люди неприємної зовнішності, неприємно одягнені тощо).* Чи завжди приємна зовнішність означає і добрі наміри?»

«Не всі чужі люди погані, але оскільки ви не знайомі, то не можете знати погана ця людина або хороша. Оскільки ви не знає цих людей (навіть якщо ті стверджують, що знають вас), то і довіряти незнайомцям не можна».

«Чи завжди люди, які вчиняють погано, це лише чужі люди?»

«Як ви думаєте, що поганого вони можуть нам зробити?» *(Відповіді: пограбувати квартиру, вкрати дитину, вбити людину, побити тощо).*

«Буває так, що ці дорослі роблять з дітьми щось секретне і таке, що може спричинювати сором та страх. Чи знаєте ви такі випадки?» *(Відповіді дітей).*

«Так, існують дорослі, що проти вашої волі можуть торкатись ваших інтимних частин тіла, показувати свої, фотографувати чи знімати вас на відео або змушувати до інших дій. Ми чуємо про це в новинах з телевізору та інших ЗМІ. Так, на жаль, у світі існує небезпека. І дорослі, які намагаються захистити дітей від таких негараздів, придумали 5 правил безпечної поведінки, які можуть захистити кожного. У багатьох країнах світу дітей навчають цих правил. Тож, пропоную вам розібрати ці правила. Чи згодні ви?»

«Правило “Тут мене не торкайся” – про те, що інші не повинні торкатися частин тіла дитини, що прикриті спідньою білизною. І ви також не повинні торкатися до цих частин тіла інших людей. Правило “Тут мене не торкайся” містить у собі ще 5 маленьких, але важливих правил».

1. Твоє тіло належить тобі.

Твоє тіло належить лише тобі, і ніхто не може торкатися до нього без твого дозволу. Ти можеш відмовитися від поцілунку або обіймів навіть з боку людини, яку любиш, і сказати твердо «ні» будь-якому дотику, який тобі не подобається. Ти можеш розповісти про те, що сталося, дорослому, якому

довіряєш, і навіть якщо тобі не вірять, наполягати на своєму, щоб тобі повірили та сприйняли всерйоз.

Вправа «Моє тіло»: «Шановні учасники, перед вами лежать трафарети тіла людини, уявіть, що це ваше тіло, прикрасьте (розфарбуйте) його».

Після виконання варто обговорити, що тіло кожного із нас – це цінність, індивідуальна та неповторна, що у кожного є особисті фізичні кордони, порушувати які неприпустимо, а в разі необхідності дотику, завжди слід питати, чи можна це зробити.

2. Пристойні «хороші» доторкання – недоречні «погані» доторкання.

Не можна, щоб будь-хто дивився чи торкався інтимних частин твого тіла або прохав тебе подивитися чи доторкнутися до інтимних частин тіла іншої людини. І ти можеш голосно сказати: «Тут мене не торкайся!» Є чітка та легка для запам'ятовування межа – твоя спідня білизна. Але іноді дорослі (вчителя, батьки або лікарі) можуть торкатися до дітей, проте ти можеш сказати «ні», якщо відчуваєшся незручно у такій ситуації. З іншого боку, хороші дотики роблять тебе щасливим. Наприклад, коли вчитель поплескує тебе по плечу за те, що ти поділився чи гарно виконав завдання.

Вправа «Стоп! Тут мій кордон!»: «Виставіть уперед руку й упевнено, чітко та гучно вимовіть: “Стоп!” або “Стоп! Тут мій кордон”. Робіть так одразу, щойно відчуєте дискомфортне наближення до себе, напругу, страх, неприємний тактильний контакт у спілкуванні або взаємодії з іншими людьми. Навіть якщо це ваші близькі, рідні, друзі, знайомі або незнайомі люди. Необхідно завжди так робити, коли ви відчуєте відразу від недоречного фізичного контакту і тоді, коли ви не хочете, щоб людина стосовно вас так чинила, бо це непристойно, неприємно, неприйнятно або дратує тощо. І завжди продовжуйте наполегливо повторювати “Стоп! Тут мій кордон”, доки інша людина не сприйме це всерйоз.

Особистий кордон – це психологічна межа людини, що становить основу її психічного здоров'я і виконує функцію захисту особистості від небажаного вторгнення в межі її особистого простору».

3. Хороші секрети – погані секрети.

«Секрети» можуть бути хорошими й поганими. Будь-який секрет, що породжує почуття неспокою, тривоги, страху або суму, не слід зберігати. Навпаки, про нього треба розповісти людині, якій ти довіряєш (батькам, учителю, поліцейському, лікарю).

Вправа «Таємниці»: «Спробуймо разом розібратись у тому, які секрети є “поганими”, я зачитуватиму історії, а ви маєте визначити, який це “секрет”, якщо ви не згодні, висловлюйте свою точку зору – ми можемо дискутувати у пошуках правильної відповіді».

1. Тато з донькою готують сюрприз мамі на День Матері: планують приготувати вечерю та подарувати квіти. Тато каже, що це буде їх таємницею та просить доньку не розповідати про цей сюрприз мамі.
2. У хлопчика зламався велосипед, вдома нікого не було, і він звернувся по допомогу до сусіда, який допоміг, напоїв чаєм, а потім запропонував вино, сів ближче та сказав, що хлопчик може частіше заходити до нього в гості, але про це не варто всім розповідати: «Нехай це буде наш секрет...»
3. Незнайомий чоловік написав дівчинці у соціальній мережі про те, що вона надзвичайно вродлива та має вигляд значно старший за своїх однолітків, запропонував дружити та переписуватись (*під час обговорення слід зазначити, що вже на цьому етапі про цей випадок варто розповісти дорослим*), згодом прислав свої інтимні фото та почав наполягати на тому, щоб і дівчинка прислала свої, після відмови погрожував «неприємностями».
4. Вітчим періодично заходить до дівчини під час того, як вона купається у ванні, пропонує помити її та перебуває у приміщенні, поки вона миється. Після

того як дівчина попрохала залишити її саму, він сказав: «Це нормально, так дорослі проявляють свою любов, нехай це буде нашою маленькою таємницею».

5. Вчителька просить учнів підготувати «родинне дерево», а потім подарувати його батькам на свято Дня родини у класі, та зазначає, що це треба тримати в секреті.

Любі учасники, про які історії «хороших» та «поганих» секретів ви знаєте?

4. Захист є обов'язком дорослих.

Ти завжди можеш обговорити тривожні питання зі своїми батьками або дорослим, якому довіряєш. Обов'язково розповідай батькам про людей, які пропонують подарунки, просять зберегти щось у секреті або намагаються залишитися з тобою віч-на-віч. Ніколи не сідай в машину і не приймай подарунки або запрошення від незнайомих людей.

Вправа «Коло мосі довіри»: «Виконаймо завдання. Охарактеризуйте людину, якій можна довіритися (*людина, яка ніколи вас не зраджувала, у складних ситуаціях надавала допомогу, готова приймати і захищати вас за будь-яких обставин, що б ви не скоїли*). А тепер покладіть свою долоньку на аркуш паперу та обведіть її, виберіть людей, яким ви можете довіряти, які завжди знаходять час, щоб вислухати та допомогти вам. Вони можуть бути як вашими рідними, так і просто друзями чи знайомими. Одні живуть з вами разом, інші поза родиною – вчитель, лікар, сусіди. Назвіть 5 таких дорослих – по одному на кожний пальчик вашої долоньки. Подивіться на свою роботу та посміхніться цим людям».

5. Правило «Ні – біжи – розкажи!»

Ніколи не розповідай чужим дорослим, що буваєш сам-один. Не підходь до дверей, коли сам вдома, і хтось дзвонить у двері. Близькі мають ключі від дому, а якщо це неочікувані гості, то вони можуть зателефонувати твоїм батькам, а ті вже попередять тебе.

Ти можеш говорити «Ні» будь-кому, хто робить тобі неприємно, боляче, коли ти відчуваєш страх, сором, провину чи тривогу. Будь-кому, хто змушує тебе робити дивні або непристойні речі, від яких тобі страшно, соромно чи тривожно. Яке правило треба пам'ятати, щоб убезпечити себе? «Ні – біжи – розкажи!» Навіть якщо сталося щось погане, а кривдник говорить тобі, що не можна нікому говорити про це, адже буде гірше, він заподіє шкоду тобі чи твоїм близьким, не вір. Ця людина говорить неправду, бо хоче приховати свій поганий вчинок.

Вправа «Скарбничка ефективних відмов»: «Складімо наш список ефективних “Ні!”, для цього кожен із вас має написати конкретну фразу відмови в ситуації посягання на вашу безпеку, можливо, ви вже її використовували або вважаєте її дієвою для відмови. Після завершення я прошу кожного із вас зачитати фразу чи фрази з тими інтонацією та гучністю, з якими вона має звучати. А я запишуватиму їх на дошці».

Наприкінці всі учасники обговорюють, які фрази-відмови їх зацікавили, та можуть додати їх до своєї «скарбнички досвіду».

Вправа «Карта безпеки»: «Діти, пропоную вам об'єднатись у групи по 4 учасника, кожна група на великих аркушах за допомогою кольорових олівців і нарізок з журналів має скласти свою “карту безпеки”, у якій треба розкрити зміст дій, які б сприяли вашій безпеці, тобто вам слід написати, що треба робити у складних ситуаціях, зважаючи на тему нашого заняття та все, про що ми сьогодні вивчали. По закінченню роботи слід репрезентувати свою “Карту” перед всіма учасниками».

«Що нового ви сьогодні дізнались на уроку?»

«Які правила ми сьогодні вивчили?»

«Що таке “інтимна зона”, де її межі?»

«Хто і коли може вас торкатися, і що спочатку має зробити ця людина?»
(Заявити дозволу).

«Кому можна розповісти про те, що хтось торкався вашого тіла і вам це було неприємно, боляче, соромно (особливо якщо це була доросла людина)?»

«Чи варто говорити “Ні”, коли ви відчуваєте, що ситуація лякає, тривожить?»

Дякую Вам за наше заняття!»

УРОК ДЛЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Мета:

- сприяти формуванню в учнів навичок безпечної життєдіяльності, ключових комунікативних компетенцій (відповідального ставлення до себе і людей, обережності, готовності до дій в небезпечних ситуаціях);
- сприяти формуванню навичок безпечного користування Інтернетом, соціальними мережами та месенджерами;
- навчити дитину застосовувати у повсякденному користуванні Інтернетом правил безпечної поведінки.

Тривалість заняття: 60–90 хв.

Учасники: діти 14–17 років.

Необхідні матеріали: аркуші для фліп-чарту, аркуші паперу формату А3 та А4, набір кольорових олівців, журнали для нарізок та колажу, набір кольорових стікерів.

«Доброго дня! Сьогодні ми говоритимемо про вашу безпеку.

Інтернет зараз став невід'ємною частиною життя сучасної людини та її найближчого оточення, які швидко орієнтуються у віртуальному світі, розвивають нові потреби і відкривають власні способи використання новітніх можливостей цифрових технологій.

Пропоную переглянути невеликий фільм (фільм Європолу «Online сексуальне насильство над дітьми») <https://youtu.be/b-gaa9ZI2JE> (близько 10 хв.).

Так, поряд із перевагами варто констатувати появу і розширення ризиків і загроз для психологічної і соціальної безпеки дітей. Чи знайомі вам ситуації, що зображені у фільмі? Чи стикалися ви особисто чи ваші друзі з цим? На нашому уроку ми поговоримо з вами про сексторшен та кібергрумінг. Чи є хтось, хто чув ці слова раніше?

Сексторшен – це налагодження довірчих відносин в Інтернеті, щоб отримати інтимні фото або відео для подальшого шантажу дитини. Коли дитина відправляє таку фотографію, від неї вимагають або більш інтимний матеріал, який розміщується на сайтах, де є на нього попит, або вимагають гроші за нерозповсюдження отриманих знімків.

Кібергрумінг – це налагодження довірчих відносин з дитиною з метою сексуального насильства над нею. Зазвичай зловмисник знайомиться з дитиною в соцмережах і в подальшому змушує її робити дуже жорстокі сексуальні дії перед камерою або заманює на особисті зустрічі офлайн, де відбувається сексуальне насильство».

(Рекомендуємо написати/надрукувати визначення заздалегідь для кращого візуального сприйняття інформації).

«На жаль, такі злочини не мають кордонів – злочинець і жертва можуть перебувати на різних континентах, часто працюють цілі угруповання. Такі злочини відбуваються і в Україні, але, на жаль, про них мало знають не лише

діти, а й батьки, а тому не можуть себе убезпечити або ефективно впоратися з такою проблемою».

Вправа 1. «Давайте розберемося на прикладі фільму і відомих вам випадків, як відбувається цей злочин, з чого починається?» (Пропонуємо дітям долучитись до виявлення етапів, записуємо на фліп-чарті відповіді).

1. *Де знайомляться? Зазвичай знайомляться з дитиною в соціальних мережах або в чатах онлайн-ігор.*
2. *Як? Можуть робити розсилку листів / запрошень до дружби сотням дітей і чекати, хто відповість, або ж цілеспрямовано вибирають жертву-дитину, з постів і профілю якої зрозуміло, що вона самотня і їй бракує уваги і турботи, або у дитини на сторінці в соцмережах знаходять дуже відверті тексти / фото сексуального характеру.*
3. *Якими є особливості цих злочинців? Злочинці реєструються в соціальних мережах під виглядом підлітків, указують інтереси, близькі жертві, наповнюють сторінку максимально правдоподібною інформацією. Ці люди дуже добре розуміють психологію дитини, і такі злочини для них – легкий заробіток (часто вони продають фото на сайтах дитячої порнографії і вимагають гроші у дітей). Однак є і люди, які використовують ці фото для особистого задоволення.*
4. *Яким чином відбувається спілкування? Комунікація може тривати від одного вечора до декількох тижнів, перш ніж буде отримано перше фото, а далі починається вимагання грошей або більш приватних матеріалів від підлітка.*

Вправа 2. «Як зрозуміти, що дитина стала жертвою грумінгу? Пропоную вам об'єднатись у групи по 5 осіб і подумати про те, за якими ознаками ми

зрозуміємо, що однокласнику або другу потрібна допомога, на що звернемо увагу. Який вигляд має, як поводить ся, що переживає підліток, який потрапив у таку непросту ситуацію? Після виконання представники кожної групи зачитують ваші доробки».

(Ведучій записує на іншому аркуші фліп-чарту відповіді учасників, підштовхуючи до обговорення нижчезазначених ознак:

– підліток став відлюдькуватим, сумним і напруженим, хоча раніше такого за ним не помічали; він почав інакше поводитись з учителями, друзями та батьками;

– втратив цікавість до навчання, різко знизилися успіхи в навчанні;

– занурюється у власні думки, не фокусує увагу, постійно в телефоні і дуже засмучений;

– у підлітка почали дуже швидко зникати кишенькові гроші.

«Усі ці ознаки говорять нам не лише про кібернасильство, ви маєте рацію, але вони точно показують, що другу або однокласнику потрібна ваша допомога».

Вправа 3. «Так само є прикмети, за якими ви самі можете зрозуміти, що віртуальне спілкування несе небезпеку. Розберімо, які це ознаки. Об'єднаєтеся в групи по інших 5 осіб і напишіть, що це можуть бути за “дзвіночки”».

(Після представники кожної групи зачитують, ведучій записує на іншому аркуші фліп-чарту, співвідносячи з підготовленими ознаками:

– незнайомиць приділяє забагато уваги, осипає компліментами, коментарями і лайками;

– дуже швидкий розвиток відносин, швидкий перехід до обговорення сексуальних тем;

– *перехід у більш секретні чати – наприклад з Facebook і WhatsApp у зашифровану бесіду в Telegram;*

– *відправка незнайомцем вам своїх (частіше за все не справжніх) інтимних фото;*

– *незнайомиць погрожує та агресивно реагує, коли ви відмовляєтеся надіслати своє інтимне фото;*

– *просить тримати спілкування в секреті.*

«Нам часто здається, що в онлайні можна робити будь-що, адже у є “броня” у вигляді екрану гаджета, і часто підлітки не розуміють, як віртуальні проблеми можуть перерости в реальні ризики для життя. Зв’язок між онлайн та офлайн є набагато більшим, ніж здається на перший погляд, люди в онлайні можуть бути зовсім не тими, кого із себе вдають».

Вправа 4. Правила безпеки:

– не публікуйте і нікому не надсилайте свою особисту інформацію (адреса місця проживання, телефон, номер школи, інформацію про батьків, логін і пароль сторінки);

– не проставляйте геомітки в тих місцях, де ви живете / навчаєтесь / часто буваєте, дивіться на тло світлин, які ви додаєте на сторінку у соцмережі – там також можуть бути зазначені адреси або номер школи;

– не зустрічайтесь з людьми, яких ви знаєте лише в мережі, а якщо це необхідно (передати чи отримати щось), плануйте зустріч у багатолюдному місці вдень, попередивши батьків, а можливо, разом із ними;

– не надсилайте свої інтимні фото як знайомим, так і не знайомим у реальному житті людям;

– не відповідайте на дивні або небажані повідомлення, блокуйте користувачів, закривайте свою сторінку від перегляду;

– якщо дивна / провокаційна інформація надійшла у вигляді розсилки на пошту або в соціальну мережу – зробіть скріншот і одразу зверніться до служби підтримки цього ресурсу; ви зможете убезпечити себе й інших дітей, які теж отримали такі повідомлення і, можливо, на них відреагували.

(Рекомендуємо писати правила на аркуші під час їх обговорення або підготувати аркуш із правилами заздалегідь).

«У мережі немає нічого прихованого, сторінку / переписку можуть зламати, і всі матеріали стануть доступними недоброзичливцям, тому не варто обговорювати інтимні питання в Інтернеті. Сумний факт полягає в тому, що тільки-но ви відправили комусь свою фотографію, вона вам більше не належить. Одержувач може зробити з нею все, що вважатиме за потрібне. Дівчата часто відправляють фотографії своїх грудей або декольте. Хлопчики часто хочуть похвалитися своєю подружкою перед друзями. Перш ніж вони усвідомлять плачевність ситуації, фотографія обійде всю школу».

Вправа 5. «Хочу розповісти вам про два тести: “тест білборду” та “тест светра”».

«*Тест білборду*» полягає у тому, що не варто публікувати та надсилати матеріали (фото, відео, текст), який ти не готовий побачити на великому білборді біля школи та дому з твоїм підписом.

«*Тест светра*» – запитай себе, чи готовий ти побачити ці матеріали на своєму светрі, прийти у ньому до бабусі чи директора школи? Можна відправляти / публікувати лише ті матеріали, які буде не соромно побачити на светрі чи футболці широкому загалу.

Основне правило – думати, що публікуєш, тому щоразу перед публікацією фото, відео або тексту протестуй їх тестами «білборду» або «светра».

Хто хоче зараз попрактикуватись на своїх останніх публікаціях чи сторіс?

(Ведучій разом з учасниками розбирають публікації на «безпечність». Обговорюють почуття та думки).

Вправа 6. Що саме ми маємо робити, які кроки допоможуть нам подолати цю складну ситуацію? Ось ці необхідні кроки:

- припинити спілкування, не йти на жодні вимоги злочинців;*
- зробити скріншот усього листування;*
- звернутися до довіреного дорослого (батьки, вчитель, шкільний психолог, старший брат або сестра – той, кому ви довіряєте) і пояснити що сталося;*
- разом звернутися в поліцію (кіберполіцію або ювенальну превенцію);*
- якщо потрібні додаткова інформація або психологічна підтримка – зателефонувати на Національну дитячу «гарячу лінію» ГО «Ла Страда – Україна» 0 800 500 225 або 116 111 (для дзвінків з мобільного) (час роботи понеділок-п'ятниця з 12 до 16).*

«Перед вами лежать великі аркуші паперу та старі журнали, дорогі діти, давайте зробимо “дорожню карту” виходу із ситуації кібернасильства у вигляді колажу, користуючись правилами; для цього об'єднайтесь у групи по 5 осіб із тими, з ким сьогодні ще не працювали, та починайте робити колаж – “дорожню карту”».

(Після виконання, групи презентують свої «дорожні карти»).

«Наше заняття, присвячене кібербезпеці, закінчується, тому вам пропонується підбити підсумки».

- 1. Які ризики онлайн-спілкування ви запам'ятали?*
- 2. Як відбувається спілкування та ким може виявитись співрозмовник з іншого боку екрану?*

3. Чи є ознаки, за якими ми можемо зрозуміти, що комусь потрібна допомога?
4. Які ви знаєте «дзвіночки» небезпечного спілкування у мережі?
5. Чи користуватиметесь ви тестами «білборду» та «светра» у подальшому житті?

Досвід проведених занять з дітьми за вказаними вище сценаріями показує, що підвищується обізнаність дітей в сфері спілкування в мережі інтернет, а , відповідно зростає вірогідність уникнення небажаних ситуацій.

ГЛОСАРІЙ

Шелкошвеєв І. В.

Агресія— інстинктивна індивідуальна поведінка людей чи тварин, яку породжує страх, лють тощо. Вона виражається в нападі або погрозі нападом на особин свого (рідше чужого) виду.

Алекситимія— нездатність особи називати емоції, відчуті нею самою або іншими людьми, тобто переводити їх у вербальний план.

Аномалія— неправильність, відхилення від норми, від загальної закономірності. У педагогіці та психології — відхилення особистості від нормального фізичного і розумового розвитку.

Асинхронне спілкування (проти синхронного) — інформація не надсилається і надходить в часі не одночасно, а з певною затримкою.

Ворожість — комплекс афектів, що охоплює такі емоції, як гнів, огида та відраза.

Гомосексуальність — сексуальний або романтичний потяг або сексуальна поведінка між представниками однієї статі чи орієнтації.

Грумінг — психологічна маніпуляція насильників, маскування агресії під виглядом піклування.

Емпатія — розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання.

Зациклені педофіли — це ті, яких сексуально приваблюють виключно діти. Представники цього типу найчастіше є пасивними, слабкими, залежними, незрілими і соціально незадоволеними. Вони часто «готують» свою жертву за допомогою залицянь і подарунків, підвищеної уваги до потреб дитини-жертви, що, на їхню думку, являє собою їх власний позитивний емоційний внесок у

дитину, а також відображає прагнення приховати сексуальний злочин, забезпечити мовчання дитини шляхом отримання її прихильності.

Інтелект– відносно стійка структура розумових здібностей людини. Він містить у собі досвід, набуті знання і здатність швидко й доцільно використовувати їх у нових ситуаціях, які досі не зустрічалися, а також у процесі вирішення складних завдань.

Інфантильність, або інфантилізм – відсталість у розвитку. Характеризується збереженням у людини фізичних або психічних рис дитячого віку. Потенційно головна причина інфантильності багатьох дорослих – небажання брати на себе відповідальність.

Інцестуозні педофіли відчують сексуальний потяг до своїх власних дітей та/або до неповнолітніх родичів.

Кібергрумінг – налагодження довірчих відносин з дитиною за допомогою електронних форм спілкування і контакту з метою сексуального насильства над нею.

Кібернасильство – це заподіяння шкоди за допомогою електронних форм спілкування і контакту.

Кіберхуліганство (кібербулінг, кіберцькування) – термін, який використовується для того, щоб описати інформаційні атаки на дитину через Інтернет.

Когнітивне спотворення– відхилення у судженнях, яке супроводжується можливою нелогічністю у висновках про інших людей і ситуації. Людина створює свою «суб'єктивну соціальну реальність» на підставі власного сприйняття даних зовнішнього світу.

Критичне мислення – це мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та незалежних рішень, головним чином йому притаманні такі властивості, як усвідомленість та самовдосконалення.

Маскулінність – комплекс тілесних, психічних і поведінкових особливостей, що розглядаються як чоловічі.

Небезпечні кіберігри («ігри смерті») – ігри у закритих мережових групах, завдання яких передбачають заподіяння дитиною собі каліцтва чи болю, що можуть призвести до смерті.

Парафілія, або девіація (відхилення) сексуальної поведінки – гомосексуалізм (жіночий, який проявляється частіше, ніж чоловічий), фетишизм, трансвестизм, транссексуалізм, вуайєризм, мазохізм, садизм.

Партнерські відносини – це союз двох людей незалежно від раси і соціального статусу, який полягає на добровільній, обопільній згоді.

Педофіли-садисти – це ті, які досягають сексуального задоволення лише тоді, коли завдають моральної (приниження) або фізичної (побої, удушення тощо) шкоди дитині.

Педофілія – хворобливий статевий потяг (статеве збочення, перверсія) до дітей, які не досягли віку статевого дозрівання або ж перебувають лише на ранній його стадії. Сьогодні педофілія є одним з поширених видів насильства в сучасному світі.

Педофілія, або педофільний розлад – це психосексуальний розлад, який зазвичай стосується дорослих та характеризується сексуальним інтересом до дітей препубертатного періоду та спробами вступити з ними в статевий акт

Порушення психосексуальної орієнтації – перекручення спрямованості статевого потяга і форм його реалізації.

Психосексуальний розвиток людини – це складний процес, який починається в ембріональний період зі статевого диференціювання мозку плоду і закінчується статевою зрілістю.

Регресія— захисний механізм психіки, процес, під час якого людина повертається на попередню або менш зрілу стадію розвитку почуттів та поведінки.

Регресуючі педофіли – це ті, кого насамперед приваблюють дорослі особи, втім, діти іноді стають об'єктом їхнього сексуального потягу, особливо тоді, коли ці діти демонструють слабкість, розгубленість, уразливість тощо. Представники цього типу не досягли повноцінної зрілості та самоствердження в сексуальному житті й на цьому ґрунті мають уразливе почуття власної гідності та нестійку сексуальну самооцінку.

Ретардація (соціогенна) – тимчасова або стійка зупинка психічного розвитку, а також затримка його темпу, зумовлена впливом соціального оточення.

Секстинг – відправка інтимних фото або відео з використанням месенджерів.

Сексторшен – налагодження довірчих відносин в Інтернеті, щоб отримати інтимні фото або відео для подальшого шантажу дитини.

Сексуальна орієнтація – один з п'яти компонентів людської сексуальності, який визначається як більш-менш постійний емоційний, романтичний, сексуальний чи еротичний (чуттєвий) потяг індивіда до інших індивідів певної статі.

Сексуальне насильство над дитиною – це насильство дорослої людини або старшого підлітка над дитиною з метою сексуальної стимуляції.

Статева ідентичність – це усвідомлення і переживання індивідом своєї статевої належності (фізіологічних, психологічних і соціальних особливостей).

Статева недоторканість – це встановлений законодавством України про кримінальну відповідальність імунітет дітей та психічно хворих осіб, які внаслідок малоліття або хворобливого психічного стану не усвідомлюють

характер статеких відносин, їх соціальне значення та природні наслідки, щодо недопустимості сексуального спілкування з ними.

Статева свобода – це право особи, яка досягла шлюбного віку, на сексуальне самовизначення, тобто її реальна можливість вступати в добровільне сексуальне спілкування з обраним партнером у будь-який час і в будь-якій сексуально прийнятній формі за умови, що вона не суперечить нормативно-правовим приписам щодо охорони особи та громадського порядку.

Фемінність – комплекс тілесних, психічних і поведінкових особливостей, що розглядаються як жіночі.

Фрустрація – психічний стан, що виникає в ситуації реальної або передбачуваної неможливості задоволення тих чи інших потреб, тобто в ситуації невідповідності бажань наявним можливостям. Така ситуація може розглядатися як та, що травмує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статистична інформація // Генеральна прокуратура України: офіц. сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=10082&c=edit&_c=fo#.
2. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2001. - № 25-26. - Ст. 131.
3. Закон України «Про охорону дитинства» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2001. - № 30. - Ст. 142.
4. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2002. - № 21-22. С. 135.
5. Кваліфікація злочинів проти сталевої свободи та статевої недоторканості // https://arm.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_3.html
6. Кон И. С. Ребенок и общество. М. : Наука, - 1988. - 271 с.
7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. Київ : Велес, - 2003. - 75 с.
8. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 30. - Ст. 142.
9. Конвенція про права дитини : ратифіковано Постановою ВР від 27.02.91 № 789-XII. Зібрання чинних міжнародних договорів України. - 1990. - № 1. - С. 205.
10. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : міжнародний документ від 25.01.1996 № 994_135// База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135.
11. Люблинский П. И. Преступления в области половых отношений: монография. М. ; Л. : Право и жизнь, - 1925. - С. 21.
12. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія. Київ : Атіка, - 2009. - С. 32.

13. Світличний О. Доктринальне визначення об'єкта злочину розбещення неповнолітніх. Публічне право. - 2013. - № 2 (10). - С. 138.
14. Сабанина Л. Плохой «хороший человек». Областная газета Свердловской области. 2014. URL: http://www.oblgazeta.ru/print_v.htm?st=9.sat&dt=18.05.2014.
15. Джужа А. О. Віктимологічне запобігання сексуальному насильству щодо дитини. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. - 2016. - № 4 (101). - С. 179–187.
16. Педофілія // <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%8F>
17. Baron-Cohen Simon. *Zero degrees of empathy: A new theory of human cruelty and kindness*. New York: Penguin. 2020, 256 p.
18. **Pedophilia** // Encyclopaedia Britannica : сайт. 2019. URL: <https://www.britannica.com/topic/pedophilia>.
19. Языков С. А., Дворянчиков Н. В. Психологические факторы развития педофилии. Московский городской психолого-педагогический университет / Psyjournals.ru : открытая электронная библиотека российских журналов по психологии и педагогике – репозиторий свободного доступа. URL: https://psyjournals.ru/files/41819/ICJP_2011_Yazykov.pdf.
20. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практичний poradnik. Сєверодонецьк : ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, - 2018. - 92 с.
21. YouTube заборонить коментувати відео з участю дітей: детальна інформація. Ukr.Media. 2019. URL: <https://ukr.media/science/386975>.

22. Беспалова О. І. Щодо доцільності створення єдиного реєстру педофілів (осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та недоторканності малолітньої дитини) в Україні // Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування виклики ХХІ століття. тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 черв. 2019 р.). Харків : НДІ ППСН, - 2019. - С. 74–76.
23. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2018. - № 5. - Ст. 35.
24. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 10. - Ст. 70.
25. Бандурка І. О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора О. М. Литвинова. Харків : Золота миля ; Кримінологічна асоціація України. - 2017. - 432 с.
26. Жариков Н..В., Морозов Г.В., Хритинин Д.Ф. Судебная психиатрия. Москва: Норма, 2004. 528 с.
27. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканності малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статеві свободи та статеві недоторканності малолітньої особи» // відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2020. - № 27. - Ст. 175.
28. Детермінація// URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
29. Publication manual of the American Psychological Association. [American Psychological Association](#). Washington, APA 1952. p. 39
30. Official records of the World Health Organization; no. 147, 1965. 244 p.
31. Publication manual of the American Psychological Association. [American Psychological Association](#). Washington, APA, 2013.

32. Publication manual of the American Psychological Association. [American Psychological Association](#). Washington, APA, 2000.
33. МКБ-10 «Розлади психіки та поведінки», 2003. <https://mkb-10.com/index.php?pid=4327>
34. George R. Brown Pedophilic Disorder // Psychiatric Disorders. MSD Manual Professional Edition(en). 2021. URL: <https://www.msmanuals.com/professional/psychiatric-disorders/paraphilic-disorders/pedophilic-disorder>.
35. Вчені досліджують когнітивні особливості мозку педофілів. Deutsche Welle. 2012. URL: <https://www.dw.com/uk/вчені-досліджують-когнітивні-особливості-мозку-педофілів/a-16308870>.
36. Домагання у спорті: як справа Ларрі Нассара зрушила лавину з тисяч свідчень та вироків // Гендер в деталях. 2020. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/domagannya-u-sporti-yak-sprava-larri-nassara-zrushila-lavinu-z-tisyach-svidchen-ta-virokiv.html>
37. Crewdson J. By Silence Betrayed: Sexual Abuse of Children in America. Boston, 1988.
38. Сидоров П.И., Дерягин Г.Б. Сексуальное поведение и насилие. М. : МЕДпресс-информ. 2007. 272с.
39. Дерягин Г.Б. “Криминальная сексология”. Курс лекций для юридических факультетов.- М., Московский университет МВД РФ, Из-во «Щит-М», 2008 г., с.497-518.
40. Костер и кастрация – как еще наказывают педофилов. Sputnik Кыргызстан (ru). 2016. URL: <https://ru.sputnik.kg/society/20160521/1025523903.html>.
41. Как наказывают педофилов: от кастрации до пожизненного заключения (2019) [Електронний ресурс] - Режим доступа: Как наказывают педофилов: от кастрации до пожизненного заключения | DW | 13.07.2019. DW.COM (ru-RU).

- 42.Бальбуена Ф. Картографування педофільї: ефективність лікування та майбутні стратегії. Примітки з психології. 2014. № 32 (3). С. 245–250.
- 43.Ізоляція замість кастрації: як в країні діятиме реєстр педофілів. Главком. 2019.
URL: <https://glavcom.ua/digest/izolyaciya-zamist-kastraciji-yak-v-ukrajini-diyatime-rejestr-pedofiliv-648901.html>.
- 44.Marshall, W. L. Invited essay: Intimacy, loneliness, and sexual offenders. Behavior Research and Therapy. 1989. № 27. P. 491–503.
- 45.Diagnostic and statistical manual of mental disorders / American Psychiatric Association. 4th ed. Washington, DC : Author, 1994.
- 46.Russell D., Finkelhor, D. Women as perpetrators: Review of the evidence // Child sexual abuse: New theory and research / D. Finkelhor (Ed.). New York: The Free Press, 1984. Pp. 171–185.
- 47.Groth A. Guidelines for the assessment and management of the offender // Sexual assault of children and adolescents / A. Burgess, A. Groth, L. Holmstrom & S. Sgroi (Eds.). Lexington, MS: Lexington Books, 1978. Pp. 25–42.
- 48.Finkelhor D., Dziuba-Leatherman J. Victimization prevention programs: A national survey of children's exposure and reactions. Child Abuse & Neglect. 1995. № 19(2). P. 129–139.
- 49.Gray A. S., Pithers W. D. Relapse prevention with sexually aggressive adolescents and children: Expanding treatment and supervision // The juvenile sex offender / H. Barbaree, W. Marshall & S. Hudson (Eds.). New York: Guilford, 1993. Pp. 289–319.
- 50.Edmonds M. The beginnings of pedophilia? Lifestyles of juvenile perpetrators. Doctor of Philosophy (Counseling and Student Services). May, 1996. 241 pp.
- 51.Cantwell, H. (1988). Child sexual abuse: Very young perpetrators. Child Abuse and Neglect, 12, 579-582.

52. Groth, N., Hobson, W., & Gary, T. (1982). The child molester: Clinical observations. In J. Conte & D. Shore (Eds.), Social work and child sexual abuse (pp. 129-144). New York: Haworth Press.
53. Johnson, T. (1988). Child perpetrators-children who molest other children: Preliminary findings. Child Abuse & Neglect. 12. 219-229.
54. Нечаев А. А. Позитивизм и феноменология в контексте номиналистической традиции. Ученые записки Санкт-Петербургского университета имени В. Б. Бобкова. - 2009. - № 2 (34). - С. 159–178.
55. Милль, Дж. Ст. Огюст Конт и позитивизм / пер. И. Сиридонова. М. : ЛКИ, - 2016. - 176 с.
56. Феноменологічна психологія. Життєвий світ людини та інтенція // Освіта.UA : сайт. 2021. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/9702>.
57. Чиглінцев С. Якісні методи дослідження. Маркетинг в Україні. - 2012. - № 1. - С. 15–18.
58. Гідденс Е. Соціологія. Київ : Основи, - 1999. - 726 с.
59. Блумер Г. Общество как символическая интеракция. Современная зарубежная социальная психология. М. : Изд-во МГУ, - 1984. - С. 170–175.
60. Мид Дж. Г. От жеста к символу // Американская социологическая мысль : тексты / под ред. В. И. Добренкова. М. : Изд-во Междунар. ун-та бизнеса и управления, - 1996. - С. 213–221.
61. Ионин Л. Г. Социология как non-fiction. О развитии этнометодологии. Социологический журнал. 2006. № 1–2. С. 74–90.
62. Ryan, G., Lane, S., Davis, J., & Isaac, C. (1987). Juvenile sex offenders: Development and correction. Child Abuse & Neglect. 11. 385-395.
63. Priest, R., & Smith, A. (1992). Counseling adult sex offenders: Unique challenges and treatment paradigms. Journal of Counseling & Development, 71. 27-32.

64. Goldman, L. Qualitative assessment: An approach for counselors. *Journal of Counseling and Development*. 1992. № 70. P. 616–621.
65. Триангуляція (в психології). [https://wikiboard.ru/wiki/Triangulation_\(psychology\)](https://wikiboard.ru/wiki/Triangulation_(psychology))
66. Barbaree H. E., Cortoni F. A. Treatment of the juvenile sex offender within the criminal justice and mental health systems // *The juvenile sex offender* / H. Barbaree, W. Marshall, & S. Hudson (Eds.). New York: Guilford, 1993. Pp. 243–263.
67. McConaghy N., Blaszczynski, A. P., Armstrong, M. S., Kidson, W.. Resistance to treatment of adolescent sex offenders. *Archives of Sexual Behavior*. 1989. № 18. P. 97–107.
68. Парафілія [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%8F_\(%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%8F_(%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F))
69. Корнеева А. В., Корнеева Я. А. Психологическая характеристика лиц, обвиняемых в преступлениях против половой неприкосновенности и половой свободы личности. *Закон и жизнь*. -2018. -Т. 2, - № 4. - С. 44–51.
70. Robert D. Hare A research scale for the assessment of psychopathy in criminal populations. *Personality and Individual Differences*. 1980. Vol. 1, Iss. 2. P. 111–119. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0191886980900288#aepp-abstract-id4> (дата звернення 12.05.2020).
71. Егорова М. С., Ситникова М. А. Темная триада. Психологические исследования. 2014. Т. 7, № 38. С. 12. URL: <http://psystudy.ru> (дата звернення: 19.02.2021).
72. Чумакова Мария. Как выглядит темная сторона психики человека // Постнаука. URL: <https://postnauka.ru/faq/155166> (дата звернення 16.04.2020)
73. Милгрэм С. Подчинение авторитету. Научный взгляд на власть и мораль. М.: Альпина нон-фикшн, 2016. 242 с.
74. Зимбардо Ф. Эффект Люцифера. Почему хорошие люди превращаются в злодеев / пер. с англ. Стативка. М. : Альпина нон-фикшн, 2013. 740 с.

75. Bandura A. Moral Disengagement: How People Do Harm and Live With Themselves. New York, NY : Worth Publishers, 2016. 446 p.
76. Bandura A. Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. Journal of moral education. 2002. Vol. 31, N 2. С. 101–119.
77. Bandura A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall, Inc, 1985. 544 p.
78. Moore C. Moral disengagement. Current Opinion in Psychology. 2015. Vol. 6. P. 199–204.
79. Локус контроля
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%81_%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8F#:~:text=%D0%9B%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%81%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BB%D1%8F%20%E2%80%94%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D0%B8%D0%B5%20%D0%B2%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%B8,%D0%94%D0%B6%D1%83%D0%BB%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%A0%D0%BE%D1%82%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%BC%20%D0%B2%201954%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D1%83.
80. Басинская И.А., Беженарь Н.В., Борисова Т.Ю. Психодиагностика полового самосознания и установок межличностного взаимодействия в практике принудительного лечения больных с педофилией и коморбидными психическими расстройствами // Психология и право. 2020. Том 10. No 1. С. 30-43. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://doi.org/10.17759/psylaw.2020100103>)
81. Комплексная сексолого-психиатрическая оценка лиц с педофилией / Введенский Г. Е., Каменсков М. Ю., Штарк Л. Н., Демидова Л. Ю., Макарова Т.

- Е., Павлов Г. А. // Судебно-психиатрическая диагностика / под ред. Е. В. Макушкина, А. А. Ткаченко. М., - 2017. - С. 247–287.
82. Клецина И. С., Иоффе Е. В. Результаты первичного этапа адаптации российского аналога опросника «Мужские нормативные установки». Психологические исследования. - 2013. - Т. 6, - № 32. - С. 6.
83. Собчик Л. Н. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности СМИЛ. СПб. : Речь, - 2000. - 219 с.
84. Собчик Л. Н. Криминальные наклонности и психодиагностика. Психология и право. -2017. - Т.7, - №1. С. 131–143.
85. Либих С. С. Руководство по сексологии. СПб. : Питер, 2001. 468 с.
86. ¹Заварзин А. А., Кухаренко И. В. К вопросу личностных особенностей пациентов с сексуальными нарушениями // Сексуальное здоровье человека на рубеже веков: проблемы, профилактика, диагностика и лечение: материалы международной конференции. М., 1999. С. 106–107.
- 87.Алекситимія
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BC%D1%96%D1%8F>
88. Демидова Л. Ю., Дворянчиков Н. В. Когнитивная и аффективная составляющие межличностного взаимодействия у лиц с аномальным сексуальным поведением. Психологическая наука и образование = psyedu.ru : электронный журнал. 2014. № 1. С. 323–331.
89. Marshall W. L., Hudson S. M., Jones R., Fernandez Y. M. Empathy and sex offenders. Clinical Psychology Review. 1995. Vol. 15. № 2. P. 99–113.
90. Дворянчиков Н. В., Ильенко А. А., Ениколопов С. Н. Особенности эмоционального восприятия у лиц с девиантным сексуальным поведением. Сексология и сексопатология. 2003. № 4. С. 17–23.

91. Ward T., Beech A. An integrated theory of sexual offending. *Aggression and Violent Behavior*. 2005. Vol. 11. № 1. P. 44–63.
92. Scully D. Convicted rapists' perceptions of self and victim: role taking and emotions. *Gender and Society*. 1988. Vol. 2. № 2. P. 200–213.
93. Pithers W. D. Empathy: Definition, enhancement and relevance to the treatment of sexual abusers. *Journal of Interpersonal Violence*. 1999. Vol. 14. № 3. P. 257–284.
94. Нартова-Бочавер С. К., Потапова А. В. Уровень алекситимии как индикатор психологической устойчивости студентов технических и гуманитарных вузов. *Психологическая наука и образование*. 2012. № 3. С. 10–17.
95. Hudson S. M., Ward T. Interpersonal competency in sex offender. *Behavior Modification*. 2000. Vol. 24. № 4. P. 494–527.
96. Алекситимия и способность к эмпатии / М. А. Москачева и др. *Консультативная психология и психотерапия*. Т. 22. № 4. 2014. С. 98–114.
97. Feldmanhall O., Dalgleish T., Mobbs D. Alexithymia decreases altruism in real social decisions. *Cortex*. 2012. Vol. 49. № 3. P. 899–904. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0010945212003176>.
98. Robertiello G., Terry K. J. Can we profile sex offenders? A review of sex offender typologies. *Aggression and Violent Behavior*. 2007. Vol. 12 (5). P. 508–518.
99. Marshall W. L., Hudson S. M., Jones R., Fernandez Y. M. Empathy and sex offenders. *Clinical Psychology Review*. 1995. Vol. 15. № 2. P. 99–113.
100. Дворянчиков Н. В., Ильенко А. А., Ениколопов С. Н. Особенности эмоционального восприятия у лиц с девиантным сексуальным поведением. *Сексология и сексопатология*. 2003. № 4. С. 17–23.
101. Нартова-Бочавер С. К., Потапова А. В. Уровень алекситимии как индикатор психологической устойчивости студентов технических и гуманитарных вузов. *Психологическая наука и образование*. 2012. № 3. С. 10–17.

102. Alexithymia: A view of the psychosomatic process / Nemiah J. C. et al. // Modern trends in psychosomatic medicine / O.W. Hill (Ed.). London : Butterworths, 1976. Т. 3. С. 430–439.
103. Disorders of affect regulation: Alexithymia in medical and psychiatric illness / Taylor G. J. et al. Cambridge : Cambridge University Press, 1997.
104. Торонтская шкала алекситимии (20 пунктов): валидизация русскоязычной версии на выборке терапевтических больных / Старостина Е. Г. и др. Социальная и клиническая психиатрия. 2010. Т. 20. № 4. С. 31–38.
105. Вашека Т. В. Алекситимія як небажана властивість майбутніх професійних психологів // Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень : зб. наук. праць / за заг. ред. Л. В. Помиткіної, Т. В. Вашеки, О. М. Ічанської. Київ : Альфа-ППК, 2019. С. 118–122.
106. Hudson S. M., Ward T. Interpersonal competency in sex offender. Behavior Modification. 2000. Vol. 24. № 4. P. 494–527.
107. Селюкова Т. В., Калашник Ю. Є. Гендерні особливості алекситимії та емпатії в юнацькому віці // Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. Харків : НУЦЗУ, 2017. С. 227–230.
108. Robertiello G., Terry K. J. Can we profile sex offenders? A review of sex offender typologies. Aggression and Violent Behavior. 2007. Vol. 12 (5). P. 508–518.
109. Ткаченко А. А., Введенский Г. Е., Дворянчиков Н. В. Судебная сексология. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: БИНОМ, 2015. 648 с.
110. Аномальное сексуальное поведение / Под ред. д-ра мед. наук, проф. А. А. Ткаченко и д-ра мед. наук Г. Е. Введенского. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 657 с.
111. Кон И. С. Социологическая психология. М. : Моск. психолого-соц. ин-т ; Воронеж : МОДЭК, 1999. 560 с.

112. Кон И. С. Сексуальное злоупотребление мальчиками // Псевдология.
URL: <http://www.pseudology.org/Kon/Zametki/SexZloupotreblenieBoys>.
113. Бартол К. Психология криминального поведения : учеб. пособ. СПб. : Прайм-Еврознак, 2004. 352 с.
114. Психологія міжособистісних стосунків: відносини, стосунки та ставлення
//
https://pidru4niki.com/19670511/psihologiya/psihologiya_mizhosobistisnih_stosunki_v
115. Старович З. Судебная сексология/ пер. с польск. – М.: Юридическая литература, 1991.
116. Радченко Н.А., Дворянчиков Н.В. Противоправные сексуальные действия в отношении детей // Аномальное сексуальное поведение : кол. монография / под ред. А.А. Ткаченко. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003.
117. Имелинский К. Сексология и сексопатология / пер. с польск. М.: Медицина, 1986.
118. Аномальное сексуальное поведение / под ред. д-ра мед. наук, проф. А. А. Ткаченко и д-ра мед. наук Г. Е. Введенского. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 657 с.
119. *Дышлевой А. Ю.* К вопросу о судебно-психиатрической характеристике мужчин с аномалиями психики, привлечённых к уголовной ответственности за совершение педофильных противоправных действий. Український вісник психоневрології. 2001. Т. 9, вип. 4. С. 54–56.
120. Демидова Л. Ю. Роль понимания эмоциональных состояний в регуляции криминальных действий сексуального характера, направленных против детей : дис.... канд. психол. наук : 19.00.06 – «Юридическая психология»/ ФГБОУ ВО «Московский государственный психолого-педагогический университет». М., 2017.

121. Педофилия: криминологический диагноз: монография / под ред. Ю.М. Антоняна. М.: ВНИИ МВД России, 2010. 256 с.
122. Опросник межличностных отношений (А. А. Рукавишников)// Psylab.info : энциклопедия психодиагностики. URL:https://psylab.info/%D0%9E%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BD%D1%8B%D1%85_%D0%BE%D1%82%D0%BD%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9.
123. Денисовський М.Д. Сутність та профілактика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх і малолітніх // Економіка та митно-правові відносини. - вип. 2, грудень 2017 р. - С. 57-68.
124. Girfanov R.M, Kalinkina M.Yu. (2008) Rossiyskiy i zarubezhnyiy opyt borbyi s nasiliem v otnoshenii detey [Russian and foreign experience in combating violence against children]. Voprosyi yuvenalnoy yustitsii. 1 [in Russian]
125. Deryagin G.B. (2006) Pedofiliya. Seksologiya i seksopatologiya [Pedophilia Sexology and Sexual Pathology]. 2. 37-46.
126. Enikolopov S.N., Hvestova E.S. (2011) Sotsialno-psihologicheskie predstavleniya o seksualnom nasilii v seme [Socio-psychological notions about sexual violence in the family]. Psihologiya i pravo. 1. 11-21 [in Russian].
127. Medvedev V.S. (2012) Psihologiya zlochinnoyi diyalnosti : navch. poslb. [Psychology of criminal activity: teach. manual]. NAVS. K.: AtIka. 203 [in Ukrainian].
128. Russian Version Of The Boylove Manifesto. Retrieved from <http://www.juvenaljustice.ru/index.php/statji-yuvenalnaya-yusticiya/609-pedofilija-smes-gomoseksualizma> [in Russian]

129. Timoshina E.M. Prestupnost v otnoshenii [Criminality in relationships]. Retrieved from http://www.riss.ru/demography/famille/3586-prestupnost-v-otnoshenii-detej#_ftn2 [in Russian]
130. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в межах міжнародного проєкту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD» / О. М. Балакірєва (кер. авт. кол.), Д. М. Павлова, Н.-М. К. Нгуєн, О. Г. Левцун, Н. П. Пивоварова, О. Т. Сакович, О. В. Флярковська. Київ : Обнова компані, 2019. 214 с.
131. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за червень 2020 року // Генеральна прокуратура України: офіц. сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення: 17.10.2020).
132. Беспалов Е. И. Детская порнография: индустрия насилия. М. : Фонд «Дружественный Рунет», 2010. 32 с.
133. O'Connell R.A. Typology of Cyber Sexploitation and Online Grooming Practices. Preston: University of Central Lancashire, 2003.19 p.
134. O'Connell R., Price J., Barrow C. Cyber Stalking, Abusive Cyber sex and Online Grooming: A Programme of Education for Teenagers. UK: Cyberspace Research Unit, University of Central Lancashire, 2004. 189 p.
135. Wolak J., Finkelhor D., Mitchell K. Child-Pornography Possessors Arrested in Internet-Related Crimes. US: National Center for Missing and Exploited Children, 2005. 64 p.
136. Платформа по защите детей в Юго-Восточной Европе // The Child Protection Hub. 2015. URL: <http://childhub.org//child-protection->

news/emergingpatterns-and-trends-report-1-online-produced-sexualcontent?listlang[]=***CURRENT_LANGUAGE***&language=.

137. Muir D. Violence against Children in Cyber space. Bangkok, 2005. 71 p.
138. Palmer T., Stacey L. Just one click: Sexual abuse of children and young people through the Internet and mobile phone technology. UK: Barnardo's, 2004. 40 p.
139. Ainsaar M., Lööf L. Online Behavior related to child sexual abuse // Expert Group on Children at Risk : портал. URL: https://www.childrenatrisk.eu/robert/public/Online_behaviour_related_to_sexual_abuse.pdf (дата звернення: 17.10.2020).
140. Sub-group against Sexual Abuse and Exploitation of Children. Semantics or Substance? In Towards a shared understanding of terminology referring to the sexual abuse and exploitation of children. Geneva: NGO Group for the Convention on the Rights of the Child, 2005. 119 p.
141. The Child Exploitation and Online Protection Centre. Threat Assessment of Child Sexual Exploitation and Abuse// Norfolk Safeguarding Children Partnership (NSCP). URL: https://www.norfolkscb.org/wp-content/uploads/2015/03/CEOP_Threat-Assessment_CSE_JUN2013.pdf (дата звернення: 15.10.2020).
142. Denizet-Lewis B. Friends, Friends With Benefits and the Benefits of the Local Mall. New York Times. 30.05.2004. URL: <https://www.nytimes.com/2004/05/30/magazine/friends-friends-with-benefits-and-the-benefits-of-the-local-mall.html> (дата звернення: 15.10.2020).
143. Carr J. Child abuse, child pornography and the Internet. UK: NCH, 2004. 40 p.
144. Рущенко І. П., Швед О. В. Дитяча порнографія та небезпека спілкування дітей в Інтернеті // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Харків : Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2005. С. 461–465.

145. Волкова Е. Н., Волкова И. В., Исаева О. М. Оценка распространенности насилия над детьми. Социальная психология и общество. 2016. Т. 7. № 2. С. 19–34.
146. Беспалов Е. И. Детская порнография: индустрия насилия. М. : Фонд «Дружественный Рунет», 2010. 32 с.
147. Вукіна Н. В., Дементієвська Н. П., Сукенко І. М. Критичне мислення: як цьому навчати : наук.-метод. посіб. / за наук. ред. О. І. Пометун. Харків, 2007.
148. Фатурова В. М. Інтернет-середовище як фактор психологічного розвитку комунікативного потенціалу особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2004.
149. Кущенко О. С. Формування культури інтернет-комунікації майбутніх учителів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Клас. приват. ун-т. Запоріжжя, 2008.
150. McAlinden A.-M. Setting'em up': Personal, Familial and Institutional Grooming in the Sexual Abuse of Children. Social & Legal Studies 2006. № 15(3). P. 339–362.
151. Craven S., Brown S., Gilchrist E. Sexual Grooming of Children: Review of Literature and Theoretical Considerations. Journal of Sexual Aggression 2006. № 12(3). P. 287–299.
152. Wood P. B., Wilson J. A., Thorne D. P. Offending Patterns, Control Balance, and Affective Rewards among Convicted Sex Offenders. Deviant Behavior. 2015. № 36(5). P. 368–387.
153. Van Dam C. The Socially Skilled Child Molester: Differentiating the Guilty From the Falsely Accused. New York: Haworth Press, 2006.
154. Van Dam C. Identifying Child Molesters: Preventing Child Sexual Abuse by Recognizing the Patterns of Offenders. Binghamton ; NY: The Haworth Press, 2001.

155. Gillespie A. A. Child Protection on the Internet Challenges for Criminal Law. *Child and Family Law Quarterly*. 2002. №14 (4). P. 411–425.
156. Ost S. Getting to Grips with Sexual Grooming? The New Offence Under the Sexual Offences Act 2003. *Journal of Social Welfare and Family Law*. 2004. № 26(2). P. 147–159.
157. Whittle H. C., Hamilton-Giachritsis C. E., Beech A. R. A Comparison of Victim and Offender Perspectives of Grooming and Sexual Abuse. *Deviant Behavior*. 2015. № 36(7). P. 539–564.
158. Winters G. M., Jeglic E.L. Stages of Sexual Grooming: Recognizing Potentially Predatory Behaviors of Child Molesters. *Deviant Behavior*. 2017. № 38:6. P. 724–733.
159. Lanning K. V. *Child Molesters: A Behavioral Analysis for Professional Investigating the Sexual Exploitation of Children*. National Center for Missing and Exploited Children. 5th ed. 2010.
160. Leclerc B., Proulx J., Beauregard E. Examining the Modus Operandi of Sexual Offenders Against Children and Its Practical Implications. *Aggression and Violent Behavior* 2009. № 14(1). P. 5–12.
161. Williams A. Child Sexual Victimization: Ethnographic Stories of Stranger and Acquaintance Grooming. *Journal Of Sexual Aggression*. 2015. № 21(1) P. 28–42.
162. Whittle H. C., Hamilton-Giachritsis C. E., Beech A. R. A Comparison of Victim and Offender Perspectives of Grooming and Sexual Abuse. *Deviant Behavior*. 2015. № 36(7). P. 539–564.
163. Mooney J.-L., Ost S. Group Localized Grooming: What Is It and What Challenges Does It Pose for Society and Law? *Child and Family Law Quarterly* 2013. № 25(4). P. 1–20. URL: http://eprints.lancs.ac.uk/67529/1/GLG_paper.pdf.

164. Lanning K. V. Child Molesters: A Behavioral Analysis for Professional Investigating the Sexual Exploitation of Children. National Center for Missing and Exploited Children. 5th ed. 2010.
165. Mooney J.-L., Ost S. Group Localized Grooming: What Is It and What Challenges Does It Pose for Society and Law? Child and Family Law Quarterly 2013. № 25(4). P. 1–20. URL: http://eprints.lancs.ac.uk/67529/1/GLG_paper.pdf.
166. Williams R., Elliott I. A., Beech A.R. Identifying Sexual Grooming Themes Used by Internet Sex Offenders. Deviant Behavior. 2013. № 34(2). P. 135–152.
167. Olson L.N., Daggs J.L., Ellevold B.I., Rogers T.K.K. “Entrapping the Innocent: Toward a Theory of Child Sexual Predators’ Luring Communication.” Communication Theory 2007. № 17 (3). P. 231–251.
168. McAlinden A.-M. Setting’em up’: Personal, Familial and Institutional Grooming in the Sexual Abuse of Children. Social & Legal Studies 2006. № 15(3). P. 339–362.

Наукове видання

Колектив авторів

**ПСИХОЛОГО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ**

Монографія

за редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка національної академії
правових наук України, заслуженого юриста України О. М. Бандурки

П 86 Психолого-правові аспекти кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей : монографія / Видання друге, доповнене та перероблене; за ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка Нац. акад. правових наук України, засл. юриста України О. М. Бандурки / Кол. авт. Харків : Факт, 2022. 276 с.

ISBN 978-617-8072-07-0

У монографії репрезентовано комплексний аналіз питань запобігання педофілії в Україні. В роботі розкрито поняття та правовий статус дитини за національним та міжнародним законодавством, проаналізовано стан законодавства про кримінально-правовий захист дитинства в Україні, репрезентовано класифікацію злочинів проти дитинства й розкрито правові наслідки кримінальних правопорушень проти дітей. Новацією є презентовані практичними психологами матеріали тренінгів для вчителів, вихователів і батьків, розроблені з орієнтацією на дітей різного віку, щодо недопущення втягнення дітей до секстингу та профілактики статевих злочинів проти дітей.

Монографія рекомендована до використання у процесі освітньо-професійної підготовки фахівців за спеціальностями 053 «Психологія» та 081 «Право».

УДК 343.54 (477) (075)

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 14,4. Наклад 50 прим. Зам. № Видавництво «Факт» Україна, 61166, м. Харків, вул. Бакуліна, 11, оф. 2-26. +38(057)768-01-01, publish_fakt@ukr.net, www.fakt.kh.ua

Свідоцтво про держреєстрацію: серія ДК № 3172 від 22.04.2008 р. Виготовлювач – Видавництво «Константа», Харківська область, м. Харків, вул. Космічна, 26 Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №376 від 22.01.2001